

№16

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ԱՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՓ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԾԹ ՏԱՐԻ

Թ

1985

ՄԻՈՒ

ԱՄԱԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԼԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԾԹ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1985

Սեպտեմբեր

Թիւ 9

1985

September

No. 9

SION

VOL. 59

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

202-93

10137-860

St. James Press, Jerusalem

ՓՈԽԱՆԻ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

«ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՏԱԳՆԱՊԸ»

Գ.

Մեր Խմբագրականներու շարքը, ինչպէս յայտնեցէինք, պիտի ընդգրկէ, զլիւսւորաբար, մեր վերլին երեսուն տարիներու ազգային ոլորեղութիւնը, Անթիլիասէն—Երուսաղէմ և անկէ վերջ, վերբերելու բոլոր սաղարանները, չըսելու համար դաւադրութիւնները անոնց՝ որոնք այսօր անամօթաբար ազգանուէր և եկեղեցասէր կը ներկայանան, մերկացած իրենց աղուէսի մորթէն և գինուած՝ սատկած զայլի ակռաներով:

Կարդացի «Զարթօնք»ի 5 Յունիս 1985ի Խմբագրականը, «Երուսաղէմի Տագնապին միակ լուծումը» խորագրով: Տօնքիշոթ և լրբաբարոյ խմբագիրը, իր թառէն վար ինկած հաւու նման թափահարելով իր թեկերը կը կանչէ անմտօրէն, կրկնելով պզծաշուրթն, աւազակաբարոյ և վտարուած դիմակաւորին ամբաստանութիւնները Ռամկավար թերթերու, առանց փաստ մը ներկայացնելու:

«Եղիշէ Պատրիարքին անձը, զործն ու կենցաղը ծանօթ են մեզի: Անոր ելեէջող կեանքին բազմերես և տխուր ծալքերը՝ նոյնպէս շատ բան չունին մեզմէ ծածուկ: Ո՞վ չի գիտեր նաև թէ Պատրիարքը լեռնակուտակ գումարներ անդադար մօխեց բախտախաղի սեղաններուն վրայ կամ օտար ոստաններու հաճոյքի վայրերուն մէջ, ազգին դրամէն, Պատրիարքարանի գանձէն»:

Անխելք զրաբան, ի՞նչ փաստ ունիս այս ըսածներուդ: Մոմը դո՞ւն բռնած էիր Պատրիարքի ըրածներուն ատեն: Մոմը ձե՞ռքդ էր թէ ոչ դրած էիր երրորդ սեռի պատկանող արհեստակցիդ յետոյքին վրայ, որ այնքան հաճոյքով և ախորժակով կը սիրես պատմել:

Յետոյ, Եղիշէ Պատրիարքին օրով ազգը ե՞րբ լեռնակուտակ դրամներ իրկած է Երուսաղէմ, կամ Աթոռը տարիներով պարտքէն զատ ի՞նչ գումարներ ունեցած է որ Պատրիարքը զանոնք մսխել կարենար: Տօգոյն լաբախաղաց և երիցս գարշելի արարած, յանուն խարդախ և ծախուած էութեանդ կը հարցընենք քեզի, զիտե՞ս և կը հաւատա՞ս ըսածներուդ, զորս կը ժպրհիս յայտարարելու, բաներ մը ըսած ըլլալու համար: Միթամոնի հիւանդութենէն բռնուած քօղածածուկ, ախտաբանական զրգիռներով լեցուն, որ կամովին այս սուտերը կը յերկուրես: Մօրոսութեան գացող այս ստաբանները տարօրէն հաճոյք կը զգան այս կարգի եղջերուաքաղային հէքիւթներ հիւսելու: Անգամ մը ևս կրկնեմ, անբան շարաւած, քառասուն տարիներ շարունակ հերոսաբար ես եմ ծառայեց և պարենաւորեմ Սուրբ Աթոռը, ոչ թէ մսխեմ զոյութիւն չունեցող գանձերը:

Հին ճարտասանութեան մէջ «գինքնէ տրամախոհութիւն» կոչուած ձև մը կար, որ կը նշանակէր իր գնդաճառները, համոզումներն ու բարոյականը ուրիշներու վրայ տարածելու և ըստ այնմ դատումներ ընելու եղանակը, որ սփստութեան ամենէն գեհնիկ կեիպն է՝ պարզապէս: Կը մտածեմ թէ Ռամկավար թերթերու պարսաւազները անգիտակցօրէն այդ կերպն է որ կը կիրարկեն:

իրենց աչքին կազմութեան կամ ակնոցի զոյնին համաձայն տեսնելու մարդերը և իրենց ըսել ուզածէն աւելի ըսել չուզածնին հաստատելու անդիտակցաբար:

Ըսած ենք ու հորէն կը կրկնենք թէ անձնական և մեղապարտ հաշիւներով ի գործ դրուած վարկարեկուսի այս փորձերը ընդդէմ խթանի նետուած աքացիներ են լոկ: Աւելին՝ ոգեսպառ զալարումներ, անդառնալիօրէն ընկղմած պատրանքներու: Հրապարակը իրենց սուտերով ոլորող այս թշուառամիտները ձախողելու դատապարտուած իրենց արարքներով կը կարծեն թէ պիտի կրնան ջուրը գինիի, սուտը ճշմարտութեան փոխել: Որքո՞ն տեղին է հոս յիշել խօսքը օտար զրագէտին. «Կը գգամ թէ շատ կարեւոր պտուտակ մը թուլցած է տեղ մը, ընկերային կարգուսարքին մէջ»: Տակաւին յստակ չէ թէ այս տաքնապի ետին միայն անձերու փառասիրութիւններն ու վրիպումնն են որ թուլցուցին այդ պտուտակը, թէ ոչ խորհրդաւոր ձեռք մը իր մատները կը խալցնէ տարիներէ ի վեր խաղաղ ապրող այս Հաստատութեան ստեղծաշարին վրայ, յարուցանելու համար այժմու խլացուցիչ ժխտը: Այդ ախտանշումը յետոյ:

Այսօր քիչ չէ թիւը անոնց՝ որոնք կորուսած արժանապատուութեան, սրբութեան, արդարութեան, օրէնքի և պարտաւորութեան ամէն զգացում, «Մաքայէթ»ի վնասներու նման կ'աղաղակեն. «Էլաւը գէշ է և գէշը լաւ»: Արժանապատուութենէ և բարոյականէ զուրկ մարդոց կանչն է ասիկա, ինքզինքնին պատահականութիւններու ծախած, բարիին ու չարին տարբերութիւնը մոռցած մարդոց կողմանքը լուսնին դէմ, իրենց լսնոտած տրամադրութիւնները մեղմելու հեռաւոր ակնկալութեամբ:

Գիծը ծուռ տանողներու նկատմամբ արգահատանք ունինք միայն, ըլլան անոնք ազնուութեան շուքեր կամ կուսակցականներ, որովհետեւ կը հաւատանք թէ անոնք բոլորը կը տառապին մտաւոր չքաւորութենէ, աւելին՝ տէր չեն իրենց անձերուն, գանոնք ծախած և կամ չարութեամբ լեցուցած ըլլալուն համար: Տարիներէ ի վեր յարակրկնուած սուտերն ու զրպարտութիւնները ճիշդ է թէ չեն յաշողած շեղեցնել ճշմարտութիւնը իր ուղիէն և արդարութիւնը իր ընթացքէն, սակայն այս կարգի վախճանները կու գան աճեցնել մեր զգուսնքը տակաւին մարդեր կոչուած արարածներու նկատմամբ:

Աւելին, «Այսօր ո՞վ չի գիտեր Սաթրապիի աճուրդի հաստատութեան մէջ վաճառքի հանուած ազգային մեր գանձերը, եղիշէ Պատրիարքի զրաւոր արտօնութեամբ»: Հա, հա, հա, «թուլանամ ի ծախուէ», պիտի ըսէր մատենագիր Մայրազմեցիին:

Ձեռագիրներու գողերը ծանօթ են շատերու, մանաւանդ Ռամկավարներուն: Աւանակաբարոյ զոնշական, եթէ ձեր պաշտպանեալը և դուք, որ ցարդ իր սուտերը կլլած էք հալած իւղի պէս, ունենալիք գրաւոր փաստք թէ Պատրիարքը ամենադոյզն չափով մասնակից եղած է ձեռագիրներու առուծախին, Կաթողիկոսական Կոնգակէն աւելի մեծ օրջաբերակաւնով պիտի յայտարարէիք զայն, եւ մոմակալներով ու բուրվառներով եկեղեցիներու եւ ակումբներու բեմերէն պիտի յայտարարէիք: Բանի մը տող վար պիտի կարդաք թէ ո՞վ է ձեռագիրներու գողը և դեռ ուրիշ շատ մը բաներու, որոնց ցուցակը ճշդած է Ս. Աթոռոյս Պատ. Տնօրէն Ժողովը, միշտազգային ոստիկանութեան յանձնելու:

համար: Հետևաբար թողապատառ կը պոռամ, անուշիկ սրիկաներ, «Զարթոնք»-ի շուրջ հաւաքուած, յիշատակուած զոյգ նամակներուն վաւերականները կ'ուզեմ, ոչ թէ զոյգ մը աւագակներու յերկրանքները: Այլապէս յաջորդ Խմբադրականնով պիտի չափեմ լախքը ձեր յետոյքներուն, իրաւունքով և արդարութեամբ:

Լոզան, 3 Մայիս 1983

«Կը փափայիմ Զերդ Ամենապատուութեան ուսանողութեան յանձնել հետեւեալ վկայութիւնը հարցի մը շուրջ, որ մութ մնացած է տարիներէ ի վեր, գուցէ այս ձեւով կարենամ իմ համեստ նպաստս բերել նմանութեան հասնելու գիւտին:

«Ստորագրեալ արտօնագրով հնագիտական առարկաներու վաճառորդ եմ եւ կը բնակիմ Լոզան եւ Զուիցերիական ֆաղափացի եմ: Ծանօթացայ Շահէ Սրբազանին գործի կապակցութեամբ, որովհետեւ ան հնագիտական առարկաներու հաւաքիչ է եւ իմ ծանօթութիւնս իրեն հետ կ'երկարի մինչեւ 1961: Կ'ուզեմ հոս արձանագրել տարօրինակ պատմութիւն մը, որ պատահեցաւ 1968ին, որուն տարողութիւնը կ'ըմբռնեմ միայն հիմա, Երուսաղէմէն գողցուած ձեռագիրներու հարցով եւ կորսուած ուրիշ հինգ ձեռագիրներու պարագան եւ Շահէ Սրբազանի թխուր դերը այս հարցին մէջ:

«Շահէ Սրբազանի Զուիցերիա յանախակի այցելութիւններէն մէկու մը ընթացքին, 1968ին, ինծի բերաւ երկու հին հայկական ձեռագրեր (Աստուածաբաններ), մէկը մեծ ծաւալով եւ միւսը փոքր: Շահէ Սրբազանը ինծի հարցուց թէ կրնայի՞ յանախորդ մը գտնել այս ձեռագիրներու վաճառման համար: Գտայ հնագիտական առարկաներու վաճառական մը, որ մասնագէտ էր ձեռագիրներու եւ հմտագիրներու: Այս մասնագէտը, քննելէ յետոյ ձեռագիրները, յայտնեց թէ երկուքին ալ առաջին էջերը կը պակսին: Մասնագէտը, ծանօթ ըլլալով Սաքըպիի հարցին, պահանջեց պատշտական արտօնագիր անձէն՝ որ ցոյց տար աղբիւրը եւ պատկանելիութիւնը, եւ լիազօրագիր մը: Այս պայմանները փոխանցեցի Շահէ Սրբազանին, որ ինծի տուաւ լիազօրագիր մը, որուն մէջ կը յիշուէր թէ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի համար որեւէ արժէք չեն ներկայացներ այս ձեռագիրները եւ թէ ես լիազօրուած եմ վաճառելու: Հնագէտ վաճառականը գոհացաւ այս լիազօրագրով եւ սկսաւ կապ հաստատել հետաքննող յանախորդներու հետ:

«Օր մը, Ամերիկացի մը, Պր. Ասամս, հանրային գրադարանի մը տնօրէնը, Ամերիկայէն Լոզան եկաւ գնելու այս ձեռագիրները: Հնագէտը իմացուց ինծի Ասամսի մասին եւ իր ներկայութեան ցոյց տուի իրեն երկու ձեռագիրները: Պր. Ասամս պատշտականութիւն յայտնեց վճարելու 800,000 Զուիցերիական Ֆրանք, երկու ձեռագիրներուն համար: Հեռաձայնեցի Երուսաղէմ, Շահէ Սրբազանին, եւ յայտնեցի վճարուած գինը: Սրբազանը պատշտականեց թէ 1,200,000 Ֆրանքէն պակաս չէր ընդունիր եւ թէ երկուքը միասին պէ՛տ է ծախուիլին:

«Քանի մը ամիսներ յետոյ, Շահէ Սրբազանը Զուիցերիա եկաւ եւ առաւ ինձմէ ձեռագիր երկու Աստուածաբանները: Տակաւին իմ մօտ կը գտնուին

յիշուած երկու ձեռագիրներու թիվները: Կ'ուզեմ անելցնել այս առընչութեամբ թէ Շահէ Սրբազանը ինձմէ խնդրեց որ իրեն համար կարգադրեմ Լոզանի ոմրային բաժնի ոստիկանութենէն քանի մը պաշտօնական քուղթեր եւ վկայագրեր, որոնք իրեն համար անհրաժեշտ կը թուէին ըլլալ:

«Այս դէպքէն քանի մը տարիներ ետք, Շահէ Սրբազան ինձի բերաւ վարագոյր մը, մէկուկէս մէքր, ոսկի թելերով աւիտաւորած: Շատ յստակ էր որ կը պատկանէր Ս. Յակոբի, որովհետեւ կը կրէր կեդրոնական մօթիճ մը, որ Ս. Յակոբի գլուխն էր, երկու հրեշտակներու կողմէն կրուած: Կար նաեւ հայերէն արձանագրութիւն մը, 1883 թուականով: Շահէ Սրբազան ինձմէ խնդրեց որ ծախեմ այս վարագոյրը եւ ուշադրութիւն ընեմ, որ հայերէն արձանագրութեան հետք չմնայ: Ես թելերը սկսայ քակել, բայց յանկարծ անդրադարձայ այս տարօրինակ առաջարկի իմաստին եւ մէկ կողմ դրի վարագոյրը: Այս թանկարժէք վարագոյրը տակաւին իմ փոխ է»:

ՔԱՐՄԷՆ ՏԷՍՓԸՐ

«Զարթօնք»ի տխմար խմբագիր, հիմա ի՞նչ կը մտածես այս փաստաթուղթի մասին: Չե՞ս կարծեր որ այս գրութեան յայտնութենէն յետոյ էր որ ձեր պաշտպանեալ դիմակաւորը իր անգամ մը ևս փափկացած յետոյքին վրայ զգաց խարազանի հարուածը և յերկրեց մաղձաշնորհ Պատրիարքի յիշատակած Սաթրապի գոյգ նամակներու հէքիաթը: Լոնտոնը շատ հեռու չէ, եթէ ճշմարտութեան իրազեկ կ'ուզէք ըլլալ, կրնաք երթալ և ստուգել այդ նամակներու գոյութիւնը: Իսկ եթէ զգուշանաք օդանաւային միտանդէն, կրնաք Շնորհքի և Շահէի թեւերով թռչիլ, ինչպէս թռչիլ սկսած էք արդէն:

Եւ թէ ո՞վ չի գիտեր թէ Ամենայն Հայոց Հայրապետի կողմէ նշանակուած և Ելիշէ Պատրիարքին ալ զրաւոր հաւանութեան արժանացած Հաշուեքննիչ Յանձնախումբը, տեղւոյն վրայ, Պատրիարքարանէն ներս և դուրս, երկար պրպտութեան ետք, ի յայտ բերաւ աւելի քան երեք միլիոն Տոլարի մեծղի գումարի մը իւրացումը Պատրիարքի կողմէ ? ? ? »:

Հաշուեքննիչ Յանձնախումբի դաւալկցութեան առանձինն պիտի անդրադառնանք մեր Խմբագրականներու շարքին: Նորին Ս. Օժուրեան կողմէ գրկուած Յանձնախումբին ստապատում տեղեկագիրը՝ վաճքի հաշիւներու հետ կապ ունեցող հաշուետուութիւն մը չէր, այլ կարգ մը կառավարութեան կողմէ բռնազրաւուած, կամ երկար տարիներու պայմանագրով տրուած, վարձկալական հողերու հաշիւը, որոնք ժամանակին Աւետիս Տէրուհեանի կողմէ խնդրոյ առարկայ եղած էին, և որուն պաշտպանը հանդիսացաւ, այդ օրերուն, Շահէ Սրբազանը, որ յետոյ, այդ առուծախի պայմանագրութիւնները Յանձնախումբին յանձնելով, զանոնք թիրախ ընել ուզեց ուրիշներ հարուածելու:

Յանձնախումբի անդամները, մասնաւորապէս Ամերիկայէն եկողները, հրահանգուած էին ինձի ամբաստանութեան առկա առնելու, քանի որ իրենց տեղեկագիրը այդ միտուցաւոր և անբարեխիղճ ապացոյցը կը պարզէր: Անոնք զանձ մը գտնելու խաբկանքով, այդ տեղեկագիրներուն վրայ թառեցան, դրին և վերցուցին, զեղծութեան բռնելու ակնկալութեամբ: Յանձնախումբի անհաշիւ

հաշիւով եւ պարտական կը մնայի շուրջ երկու և կէս միլիոն Տոլարի: Իմ հաշիւով, Նորին Վեհափառութեան ներկայացուած և տուեալներու վրայ հաստատուած, պահանջող կը մնայի շուրջ մէկուկէս միլիոն Տոլար: Տեղեկագրիս հաշուեցուցակը համապատասխան տուեալներով ճշգրտած էր, համաձայն մեր տոմարներուն և վաճառի հաշիւներուն չանցած ծախքերուն: Ըսի թէ մեր այս Խմբագրականներու շարքին, առանձինն պիտի անդրադառնանք Յանձնախումբի Երուսաղէմ զրկուելու գաղափարի շուրջ, որ հաշուեքննութենէն աւելի քաղաքական ցայտակարար կը հետապնդէր: Ականջը խօսի մեր օրերու երեք մոդերնութիւն, Բարունակին, Սանթիմէթր Սեղրաքեանին և Ուզունեանին, որոնք իրենց ստորագրութեամբ փափաք յայտներ էին Նորին Ս. Օծութեան, Հայաստանէն հաշուեքննիչներ Երուսաղէմ զրկելու, այսպէսով, իրենց խելքով, հայրենասիրական պարտք մը կատարելու համար: Ահա թէ ուրկէ ծագում առաւ Երուսաղէմ Յանձնախումբ զրկելու գաղափարը:

Զարթուցեալը կը յանդգնի յայտարարել թէ պիտի չինայէ մեղի, որովհետեւ այսօր հարցերը այնպէս կը ներկայանան որ անհրաժեշտ է պաշտպանել Պատրիարքութեանը Պատրիարքին դէմ: Կը մտածեմ թէ այս նոր խաչակրութեան ինչպէ՞ս պիտի կրնամ դիմանալ: Տէ, եկուր մի երգեր,

Հալալէ, ջաւօ, հալալէ,
Էս ի՛նչ քեանուր դարու հասանք,
Հալալէ:

Այլ առակ լուարուք:

«Զարթոնք»-ի մէջ կարգացի մաղձաշնորհ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքի անորակելի լրբութիւնը: «Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքութեան կրօնական ժողովը, Ծ Յունիս, Զորքըշաքթի օր, ունեցաւ բացառիկ նիստ մը մեր նախագահութեամբ, միակ օրակարգ ունենալով հետեւեալ նիւթը. — Նկատառում և քննարկում Սաթրպիի ընկերութեան երկու նամակներուն, ի մասին Սադիմական ծանօթ ձեռագիրներու վաճառքի արտօնութիւն տուողին:

«Մենք ներկայացուցինք այս երկու նամակներուն Անգլերէն լուսապատճենները և կարգացինք անոնց Հայերէն թարգմանութիւնը, որոնք հրատարակուած էին Շահէ Արքեպիսկ. Աճէմեանի կողմէ մեքենագրեալ 72 էջ տեղեկագրի մէջ: Անարժան և կեղծուպատիր Պատրիարքը մոռցած է յիշատակելու նաև այդ 72 էջնոց տետրակին մէջ թէ Շահէ Սրբազանը չէ աշխուհ զոյր, այլ Եղիշէ Պատրիարքը:

Այս Սենարիոնի թէպէտեալ ներկայացումը, հակառակ իր ստույթեան, սըրտառուչ է, յուսահատ և ոգեւոյառ ըլլալով հանդերձ: Անշնորհքը իր ներկայացնելու եղանակին մէջ դրած է իր ատելու և կեղծելու շնական բարի կամքը, որ զլիւսպտոյտ տուող համեմատութեան կը հասնի և անկարելի կ'ընէ իմ կողմէս որեւէ ներողամիտ կամեութիւն իր հանգամանքին հանդէպ: Սակայն անմիջապէս ըսեմ թէ ես պիտի չգործածեմ իր դէմ — թէև ատիկա արդարացի պաշտպանութիւն մը պիտի ըլլար այս պարագային — անձնական, տարամբժ և քինայոյզ յարձակումի մը թունաւոր գէնքերը: Ասոր համար տակաւին բա-

ւական չար չեմ գգար ինքզինքս այդ ողբալի մարդուկին դէմ, իմ կողմէս սպաննուած տարիներ առաջ, բացի իրականութեան խայթոցէն :

Ոյս հագիւ շարժող դազադակիրը, որ իր չորցած հսւրծքին տակ սրտի փոխարէն մաղձապարկ մը կը կրէ, տարիներէ ի վեր, կը փորձէ գերեզմանէն ոսկորներ հանել, բորենիի մը վայել կենդանափիտ անարգութեամբ, Լսի թէ մարդկային չէ որ մարդ իր սպաննածը վերստին սպաննէ, սակայն անհրաժեշտ է անգամ մը ևս պատուել այս եպերելի հիւանդին մաղձապարկը, որ դաշնակցած Ծահէ ըսուած ստաբան գեղծարարին, կ'ուզէ հաւատացնել թէ Սաթրպիի կողմէն երկու նամակներ գոյութիւն ունին, մին Երուսաղէմի Պատրիարքին և միւսը Ծահէ Արք.ին գրուած: Դժուար չէ Սաթրպիին դիմել, իրագեկ ըլլալու իրականութեան :

Հրաշքի մը հաւասար միակ իրականութիւնը այս պարագային, Շնորհք Պատրիարքի և Ծահէ Սրբազանի դաշնակցութիւնն է, իրենց անշօշափելի այս սուտը իրականութեան պատրանքով «Ջարթօնք»ի շուրջ եղողներուն հաւատացնելու: Երկու թշուառամիտ դաւադիրներ, որոնք իրենց գլխուն իջած լախտի հարուածներէն, կորսնցուցած են իրենց հաւասարակշռութիւնը, չարամտօրէն կարծելով թէ կրնան սուտերով իրենց ինքնապաշտպանութեան պատը հիւսել:

Վիէննայէն մեր ստացած տեղեկութեան համաձայն, Ծահէ Սրբազանը, Պաճին և Թրքաբարոյ Շնորհք Պատրիարքը հոն, Վիէննայի մէջ, իրարու հանդիպած են և ծրագրած «Ջարթօնք»ի մէջ հրատարակուած ստապատում լրբագրութիւնը: Հոն Շնորհք Պատրիարքին՝ Պաճիի կողմէն, ելած է նշանդ նուիրատուութիւն մը, որպէսզի այս հոտած հակիթը ածէ, իսկ Ջարթօնքեանները զայն ձուածեղ ըրած՝ ըմբռնան անամօթաբար: Ինչպէս կը տեսնուի, մուրացկաններու և կաշառակերներու թիւը տակաւ կը շատնայ, վերակազմեալ նոր կուսակցութեան մը վերածուելու համար: Ինքզինքը ծախած էզի մը պիղծ նարօտով կապուած այս դաւադիր եղբայրակցութիւնը, նոր երեւոյթ մը չէ ինծի համար, որովհետեւ շատ լաւ կը ճանչնամ այս պիղծ ճակագանները: Կեցցէ Պաճին, իր Թուրքիոյ Պատրիարքին ըրած այս նուիրատուութեանը համար, որպէսզի այս վերջինը զայն ծախսէ իր Թուրք հօրուին, Թուրք եղբայրներուն և Թուրքերու հետ ամուսնացած քոյրերու տմուսններուն: Բարեգործութեան այս ոսկի խողովակը, Բարեգործականի ապագայ դեկամբրուհիին կողմէ բացուած, նոր վերջ մը կը բանայ Հայ հոգիին վրայ, ազգապարծան մեծ բարերարի դստեր կողմէ: Ծառուկեան, ատենն է որ երգես. « Էէյ Զան Երեւան, ոսկորներդ կ'երեւան »:

Լսի թէ անգամ մը ևս անհրաժեշտ է պատուել այս եպերելի հիւանդին մաղձապարկը, որ տարիներէ ի վեր կը հոսի և չի վերջանար, իրեն հասկցնելու համար թէ ինչ է ինքը, այդ փլած գլ մզլոտած պատը, արտաքին փառքի և ներքին դաւի որձեւէզ երթամածը, գժտութեան, խեռի, սեւամաղձ ոխի և անսրբութեան անշօշափելի կեղծիքը: Հակառակ կարծր բառերու և յոխտոտ կեցուածքիս, որ ճշմարտութիւնը իր հետ նշանցող իրաւարարութիւնը կը փաստէ, չեմ ուզեր ատել զիրենք, Շնորհք և Ծահէն, որովհետեւ անոնք մարդկային այդ զգացումին անգամ արժանի չեն: Որոնք այն պարագային երկօշ Վաստիներ են

գիրար գտած, ինչպէս ըսած է Եղիշէ Պատմիչը. «Ջայս Վասակ եզիտ զայն Վասակ» :

Ինչպէ՞ս կրնամ ասել այդ զոյգ եղկելիները, զորս այնքան խորապէս և ամբողջապէս կը ճանչնամ: Ինչպէ՞ս կ'ուզէք որ ասեմ զիրենք, ես որ անոնց գաղտուկ կեանքին լիկող ու սարսափահար ամօթը և իրենց ամենէն անկեղծ հպումին զրգուած պժգանքը գիտեմ . . . : Ես որ անոնց նայուածքին փակած և իրենց ձայնին մէջ դողդողացող ճակատագրական ստուծիւնը կը հասկնամ, իրենց հոգիներուն նեխութիւնը ձեռքերովս շօշափած ըլլալուն համար: Ատելուութենէն աւելի կ'արհամարհեմ Հայու անվայել իրենց շինծու ապրուսեանը, որոնք իրենց չեղածը երեւալու, չզգացածը արտայայտելու, չտեսածը ցուցնելու դժուրակ հարկին մէջ են շարունակաբար:

Հետեւաբար կը յայտարարեմ, եթէ Թուրքիոյ Պատրիարքը, ունելիով չընդունող Շահէ երկսեռեանը և «Ջարթօնք» շուրջ խմբուած դաւադիր ասպետները, որոնք սուրի տեղ իրենց մէջքին կաշառքի տոպրակներ ունին կախած, կարենան փաստացի հաստատել Սաթըլիի կողմէն ինծի և Դիմակաւորին եկած նամակներու գոյութիւնը, Երուսաղէմէն գողցուած ձեռագիրներու մասին, պատուաստ եմ ետ առնելու ցարդ բոլոր ըսածներս: Աւելին Պոլիս երթալու, Շնորհք Պատրիարքին, իր Թուրք հօրուին և Թուրք եղբայրներուն և քոյրերու Թուրք փեսաներուն հետ, Էյուլպ Սուլթան մզկիթին մէջ հաշտուելու թրքաշնորհ պատրիարքին հետ, կեանքիս մէջ առաջին անգամ ըլլալով համբուրելու Թուրքի մը ճակատը:

Իսկ դուք «Ջարթօնք»ի սրիկաներ, եթէ չկարենաք հաստատել այս պահանջս, այն ատեն պիտի լսէք ինձմէ ձեր կեանքի պատկերազարդ պատմութիւնը: Այս բոլորը պիտի չըսէի, ձեր մարդկութիւնն ու հայութիւնը ծախած լիբեր, եթէ հարկ չըլլար վանել ոճիւրի հաւասար ձեր այս նոր սադրանքի չարաշուք ամբաստանութիւնը:

«Սինն» յետ այսու պայքարի բարձրահայեաց պատնէշ մը պիտի ըլլայ և պիտի չունենայ շահախնդիր նկատումներ, վերապահումներ, վախկոտ զգուշաւորութիւններ, քաղքենի բարոյականի լկանքներ, կողմակցութիւն, կանխամտութիւն և դեռ ուրիշ զրիշ բռնող ծառայի շատ մը ստրուկ սոփեստութիւններ, արդարութեան և մաքրագործումի ճամբուն մէջ: Ամէն անգամ որ մէկը մերկացնեմ մտրակելու համար, անոր խաղճութիւնը ծածկող մինչև յետին քորլի կտորը պիտի հանեմ վրայէն: Պիտի հնչեցնեմ մահուան դողանջը մեր ազգային տիմարութիւններուն վրայ, դեռ կանգուն մնալ յամառող փառքերու, անարդարանալի և ծթուած համբաւներու վրայ, ուրիշներու ձեռքերուն մէջ աղտոտ թաշկինակի վերածուածներու, բոլոր կեղծ իշխաններու, ստախօս հովիւներու վրայ: Պիտի հալածեմ կեղծիքի արհեստաւորները, յարգուած խաչագողները, բարիքը կաշառքի վերածած անամօթ ոսկեբարձները:

Մենք մեր կողմէն պիտի չխօսինք ամենա—անպատիւ թրքաբարոյ Շնորհքի իրական կեանքէն, խօսք կու տանք տարիներով իրեն գործակից եկեղեցականին, որ ներկայացուցած է այս փոխուկը իր ցարդ անտիպ գործին մէջ, Դա-

ճաստանագիր Գալուստեան Պատրիարքի, որուն մէկ օրինակը կը գտնուի Սուրբ Էջմիածին, զրկուած Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդին, և միւսը Երուսաղէմ:

Կը խօսի Գառնատանադրքին հեղինակը հետեւեալ զլիակարգութիւններով:

- 1) Շնորհ Պատրիարքի ծնունդը, կապածելի:
- 2) Մօրը հայ ամուսինը (Բենիամին Գալուստեան):
- 3) Մօրը Թուրք ամուսինը (Հաճի Քեահեա):
- 4) Երկու քոյրերը Թուրքերու հետ ամուսնացած (քեռայրը՝ Նիւաղի, քեռորդին՝ Թէյֆէկ):
- 5) Հաճի Քեահեան հայրական հատուցում կը ստանայ Պատրիարքարանէն:
- 6) Նիւաղի էֆէնտին խնամիական իրաւունք կը ստանայ Պատրիարքարանէն:

(Շնորհ Պատրիարքի հաշուեխուսութեան զադտնիքը այս է ...)

- 7) Իր զգացումներն ու վարժունքը Հաճի քեահեայականին, քան բենիամինական:

Շնորհ Պատրիարքի նկարագիրը:

- 1) Գոռոզ (էջ 25)
- 2) Ինքնահաւան (էջ 67)
- 3) Փառամոլ (էջ 25)
- 4) Շահասէր (էջ 68)
- 5) Քինախնդիր (էջ 21, 73, 90)

Շնորհ Պատրիարքի գործունէութիւնը:

- 1) Անվարչագէտ (էջ 16, 26, 36)
- 2) Ազգադաւ (էջ 9, 33, 42, 62, 68)
- 3) Խռովարար (էջ 58)
- 4) Սրբապիղծ (էջ 16, 24, 48)
- 5) Տկարամիտ (էջ 21, 24, 36, 97):

Վերոյիշեալ զլիակարգութիւններու ներքե, երբեմն տողերով, երբեմն պարբերութիւններով և էջերով տրուած են իր անմարդկային և փտած կեանքի նմոյշները, զղուանք ու պօզանք առթելու աստիճան:

Իր գործունէութենէն քանի մը նշմարներ:

«Յարութիւն Քհյ. Հալլաճեան, Երուսաղէմի Միաբան Արշէն Վրդ. Այվադեանին ձեռաց խաչ մը հինգ հարիւր թրջական ոսկիի ծախած է: Յետոյ, աւելի արժէքաւոր և պատմական լանջախաչ մը (Ձէյթունի) ծախելու պատրաստակամութիւն յայտնած է: Ես վճռաբար կը յայտնեմ թէ այդ խաչերը դաւառէն Պատրիարքարան բերուած գոյքերուն կը պատկանէին:

«Յարութիւն Քհյ. Հալլաճեան Պատր. Փոխանորդ եղած օրերուն, դաւառական գոյքերու դանձատան բանալին իր քովը կը մնար: Զցուցակազրուած

անհաշիւ և թանկ այդ գոյքերը, որոնք 1915 ի աղէտէն փրկուած էին: Այս գանձերուն բանալին Շնորհք Պատրիարքի կողմէն այս հանրածանօթ գողին վստահուիլը առանց պատճառի չէր, Շնորհք Պատրիարքի նման զբաղման էր մը կողմէն: Իր հովանաւորած քահանաները իրեն պէս զոյգ, կնամոյ և անբարոյ էին, բազմաթիւ անգամներ տուններէ և պանդոկներէ վտարուած, իրենց լպիրշ վարձուներուն համար:

«Իսթամպուլականութիւնը իր ամենանուսատ և անփառունակ շրջանն է որ կ'ապրի, որովհետև թուրքի մը ապօրէն գաւակը Հայոց Պատրիարքութեան Աթոռը բազմած է . . . :

«Հակառակ մամուլի զգաստութեան հրաւերին, Շնորհք Պատրիարք իր վանական մէկ սիրակցորդին հետ, վասն հանգստեան մարմնոյ իւրոյ, զբօսավայրերու մէջ քանիցս զուարճացած է, բռնուած և թերթերու միջոցաւ խայտառակուած»:

Հոս կը դնենք իր կենսագրին նամակը Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, —

(Շարունակելի՝ 3)

Ե .

Իսթանպուլ, 2 Ապրիլ 1969

Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդ, Նախագահութեամբ Ամենայն Հայոց Հայրապետի

Ս . Էջմիածին

Նիւթ՝ Դասասանագիր

Վեհափառ Տէր,

Մէկու մը իսկական նկարագիրը հասկնալու և անոր մասին որոշում մը կատարելու տալու համար, ենթակային գործունէութիւնը և կեանքի զանազան շրջաններուն ունեցած ձեռնարկներուն արդիւնքը վերլուծելով տրուած որոշումն ու վճիռը արժէք կ'ունենայ: Ես ալ այս համոզումով, գիտակցութեամբ և կատարիալ անկեղծութեամբ ու անկողմնակալօրէն, Շնորհք Պատրիարքի հետ մօտէն և մասնաւորապէս կենսական հարցերու շուրջ մեր ունեցած գաղտնի աշխատութեանց առիթով, սրբաբոցօրէն ունեցած մեր փոխադարձ արտայայտութիւններուն և առաջարկներուն պատճառով, Շնորհք Պատրիարքի իրական անձը Հոգեւոր վերին իշխանութեան ծանօթացնելը նուիրական պարտականութիւն կը համարեմ: Ես այն համոզումը ունիմ, թէ իմ վկայութիւններս մեր ազգին գերագոյն շահերուն օգտակար կ'ըլլայ. և պատմութեան մօտ չ'մնացած էջերը կը լուսաբանէ:

Ա. — Շնորհք Եպիսկոպոսը Երուսաղէմէն վտարուելէ վերջ Իսթանպուլ եկաւ: Ան ինքզինքը անմեղ ու անիրաւուած ցոյց տալու աշխատած ըլլալը դէպքերն ու պատահարները ցոյց տալին . . . 1961 թուականին, Ս. Երրորդութիւն եկեղեցիին մէջ Պր. Ժիլյէն Բարունակեանի (այժմ թաղական նոյն եկեղեցւոյ) պատկազրութեան նախագահած ըլլալուն համար իրեն տրուած ժամուցը մերժելով, զօյք մը կօշիկ կ'ուզէ . . . : Նախ, մերժուած ժամուցը քանի մը կօշիկի համազօր էր . . . : Հոս դժուար չէ գուշակել թէ ան կօշիկի պէտք չ'ունէր, որովհետեւ ինք ինծի երկու հառ կօշիկ տուաւ 19 Յուլիս 1961 ին Վեհափառ Հայրապետին փառք Օթէլի մէջ ունեցած երոյթիս պատճառով անիրաւուած քահանայի մը իսկական ոգրալի վիճակին ոգրերգութիւնը ստուգելէ վերջը իր քար սիրտը քաղցրացեր էր . . . : Արդար ու անկեղծ ըլլալու համար, պէտք է խոստովանել թէ Շնորհք Եպո. իր այդ վարձուներէն բոլորը համայնքին աչքին փոշի ցանել կ'ուզէր . . . որովհետեւ ստուգուեցաւ թէ, ճիշդ այդ

օրերուն, Գալուստեան Եպս. Տիրամօր անունովը հարիւր հազար (100,000) ռուկի արժէքով գալուած մը գնելու ձեռնարկներ կ'ըլլան։ Այս դէպքին ճշմարտութիւնը ՕՅԱ Տպարանի գրառար Պր. Կարօ Մէնըշեանը կը վկայէ։ Այս պարունը Գալուստեան ընտանիքի ամենամօտ անդամներէն է... Եւ սակայն, այդ չըջանին այս իրականութիւնը չգիտցող Խթանպուլի համայնքը, ԲՈՂՈՏՆ ֆեստը Շնորհք Եպիսկոպոսը Պատրիարք ընտրելով, անիրաւուած բարձրատիճան եկեղեցական մը թէ՛ նիւթապէս և թէ՛ բարոյապէս վարձատրած ըլլալու գոհունակութիւնովը երանութեան գիրկը թաղուեր էր... :

Բ. — Շնորհք Եպս.ը Պատրիարք ընտրուելէ վերջ, առաջին գործը մօրեղբոր տղան Զատիկը դատարանի որոշումով իրեն հոգեպաշտէ ըրաւ։ Այս ձեռնարկին կանխամտածուած ըլլալուն ապացոյցը չուշացաւ... Շնորհք Պատրիարք իր հոգեպաշտէին նշանախօսութեան իբր նուէր երեսուն հազար (30,000) ռուկի արժէքով ինքնաշարժ մը նուիրեց... Այս կասկած ներշնչող դէպքը մամուլի էջերուն մէջ Շնորհք Պատրիարքի դէմ առաջին ընդվզումը եղաւ... Այս պարագան սուրբ պոչին դուրսը ֆեստը ըլլալը ցոյց տուաւ... առաջին առիթով, Գալուստեան ընտանիքի հարիւր երեսուն հազար (130,000) ի տէր ըլլալը փաստուած եղաւ։ Այսօրան պատկանելի հարստութեան մը տէր եղող ընտանիքի մը մէջ անդամին բոլորի ֆեստը ըլլալը կեղծիք է՞ միթէ... :

Գ. — Շնորհք Պատրիարք ապա Դպրեմանքի Տեսուչ Շահան Վրդ. Սվաճեանը պաշտօնակն ընելով, իրեն համակիր ու գործակից Երուսաղէմական մը անոր տեղը նշանակել փորձեց։ Եւ սակայն Շահան Վարդապետը ընդդիմացաւ, և նոյնիսկ պետութեան մօտ լրատուութիւն ընելով իր դիրքը չկորսնցնելու աշխատեցաւ։ Շնորհք Պատրիարք գործնականապէս, Երուսաղէմի պոյքարը Խթանպուլ փոխադրեց... Երբ իր այս ծրագրի գործադրութեան չյաջողեցաւ, իր քննախնդրութեան յագուրդ տալու տենչով, Երուսաղէմի Պատրիարքի անուան յիշատակութիւնը եկեղեցիներու մէջ դադարեցնել տուաւ, հակառակ որ Վեհափառ Հայրապետը այս անտեղի և թշնամական վերաբերումին վերջ տալ հրահանգած էր... և մանաւանդ Շնորհք Պատրիարք կը մոռնար թէ գահակալները պահպանէր են, իսկ Աթոռները ազգինն են, և անոնց անձնական շահերու կամ խաղերու գործիք ընելը սրբապղծութիւն է... հոս յայտնի կ'ըլլայ թէ Շնորհք Պատրիարքի կիրքերը բանականութեան տիրապետած են։

Դ. — Շնորհք Պատրիարք երեք անգամ արտասահման ճամբորդեց։ Ան իր այս ուղևորութեանց իր հետը փոքրաւորներ տարաւ։ Անոնցմէ Հոգւ. Տ. Խաչատուր Աբեղայ Սարաճեան խոստովանեցաւ, թէ իր անունովը առնուած երկու հարիւր (200) Տուրք օվիլը միծաւորը ձեռքէն առնելով՝ Զուլիցերիոյ մէջ դրամատունը պտուկեցուցած է։ Այս իրականութիւնը Տիկին Ազգայնոյ Ղազարեանն ալ հաստատեց։ Ան խոստովանեցաւ թէ Փարիզաբնակ քանի մը տիկիններու հետ հանգանակութիւն ըրած է, արեւդային առօրեայ ծախսերուն համար, որպէսզի արեղան պանդոկին մէջ բանտարկուելէ ազատի... :

Այս ճշմարիտ վկայութիւնը կ'ապացուցանէ թէ Շնորհք Պատրիարք երեք անգամ մօտաւ ուղևորութեան առիթներով տասնեակերկու հազար (12,000) Տուրք (Թրքական հարիւր քսան հազար (120,000) ռուկի) իր անունովը Զուլիցերիոյ դրամատունները տեղաւորած է, և տոմարներուն մէջ ալ Պատրիարքական ծախք արձանագրած է։

Ե. — Կիւլպէնկեան Ֆոնտի կողմէ աղքատ ու որր տղոց կազդուրման կայանի մը համար տրամադրուած 500,000 Թրքական ռուկով, Գլխաւոր կողմի մէջ առնուած շէնքերը՝ Շնորհք Պատրիարք իր անունին արձանագրել տուած ըլլալը երբ իմացուեցաւ, այս կալուածները ազգապատկան դարձնելու համար տարիներով մամուլի էջերուն մէջ բողոքներ ու առաջարկներ եղան. համայնքին մէջ ըսի ըզաններ չարունակուեցան. և ի վերջոյ, Ամենապատիւը Խթանապետը հազար (70,000) ռուկինց բաժին մը իրեն վերապահելով ազգին վերադարձնելու բարեհաճեցաւ։

Այս ապօրինութեան պատճառով, Իսթանպուլի Կիւլպէնկեան Ֆօնտի ներկայացուցիչը՝ Պր. Փաք Ապրէլյանէլ հրաժարելու պարտաւորուեցաւ: Ան իր հրաժարականին մէջ ըսած էր. «Պետութիւն մը ինծի վստահած ըլլալուն համար զիս իրեն ներկայացուցիչ կարգած է. ես այսպիսի խաբայիս գործերու մասնակից ըլլալով, քե՛ իմ եւ քե ինծի վստահութիւն ներշնչող պետութեան վարկը խախտած կ'ըլլամ...»:

Զ. — Կիւլպէնկեան Հիմնարկէն Իսթանպուլի Դպրեվանքին յաջակցուած ֆան հազար (20,000) Տոլարի ապագան ալ համայնքէն գաղտնի կը պահուի:

Է. — Ամերիկայի մէջ Իսթանպուլի Դպրեվանքի անունով հանգանակուած գումարներուն քե՛ ֆանակը եւ քե ալ կացութիւնը մինչեւ այսօր Իսթանպուլահայրներէն գաղտնի կը պահուի:

Ը. — Պատրիարքարանի ելեմուտքն ալ հանրութենէն գաղտնի կը պահուի: Պատրիարքը ինչ ամսական կը ստանայ՝ մարդ չի գիտեր:

Թ. — Իր մօրեղբայրը ստէն օր Պատրիարքարանի մէջ առա ու անդ կը պարապի եւ ամսական դուժար մը կը ստանայ:

Ճ. — Մօրեղբօր կիներ իր անձնական գործերը կը տեսնէ ու կերակուրը կ'եփէ: Ան ալ ամսականը Պատրիարքարանէն կը ստանայ:

ԺԱ. — Մօրեղբայրը բնակարանի վարձք չալլու համար բնակութիւնը Պատրիարքարան հասցատելով, ամսական առնուազն երկու հարիւր (200) ոսկի շահ մըն ալ այս կերպով կ'ապահովէ:

ԺԲ. — Եւ մանաւանդ, Շնորհք Պատրիարքի հաշուհաշոյս ընթացքը մտածել կու տայ թէ արդեօք դեռ մեզի անծանօթ ինչ զեղծույններ տեղի կ'ունենան: Աստուած գիտէ...:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ՍՆԱՆԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. — Տ. Վրթանէս Գինյ. Տէրաբեկանը (այժմ վասն չառաքի խաչակիր ե փոխանորդ...) որ դէպի Ամերիկա ուղևորութեան Շնորհք Պատրիարքի փոքրաւորութիւնը բրած էր, Ամերիկայի իր անոյշ ու անմոռաց մէկ յիշատակը Մայր Եկեղեցւոյ քարտուղար Պր. Հերմոն Աղասեանի պատմած է. Շնորհք Պատրիարքի հետ օր մը նաւարանի մը մէջ նստած միջոցին, Պատրիարքը սպասեակ օրիորդ մը մասնաճեղով՝ «այս օրիորդը ըրած նշաններովը քեզի հաւանած ըլլալը կը յայտնէ...» կ'ըսէ: Ճաշէն վերջը, «երեքը իր մեծաւորը պանդոկ առաջնորդէկ յետոյ, ճոյն նաւարանը երբալով, Շնորհք Պատրիարքի ցոյց տուած աղջկան հետ կը զուարեանայ...»:

Այս Շնորհք Պատրիարքի բարոյականին ճշգրիտ չափանիշը... հոգևոր պետ մը, որ իր փոքրաւորին ինչե՛ր կը սորվեցնէ եւ ինչպիսի՛ վայրեր կը յաճախէ. որբավայրի փոխարէն՝ զօրավայրը, բարի խրատի փոխարէն՝ կարծ կը նախընտրէ: Ան իր փոքրաւորը հետեանքի գրեթէ նետելով ու անոր սեռային դասեր տալով, իր մութ գործերը վարագործելու համար ըրած ըլլալը դժուար չէ գուշակել...:

Բ. — Շնորհք Պատրիարքի մետիմն ու վանական արտակից ընկերը՝ Խառակ Վրդ. Ղազարեան Մայր Եկեղեցւոյ ուրաւակիրներէն Պր. Արսաէս Տիւլիքեանի տունը, նաեւ միջոցին ըմպելով զուխը ճաշեցիկ յետոյ, գրպանէն Շնորհք Պատրիարքի հետ Ամերիկայի մէջ մերկ կիներու գիրկը ֆառում լուսանկարը հրապարակով ցոյց տուած է:

Գ. — Կարգաթող Պատրիարքի Կարգաթողութեան դէպքին մանրամասնութեանց մէջ, Տիկին Անահիթը, «իմ բոյն ֆանդոդը Շնորհք Պատրիարքէ եր...» յայտարարեց մամուլի միջոցաւ (3 Մայիս 1968, Թիւ 469, ԱՐՇԱԿ)։

Դ. — Շնորհք Պատրիարքի օրով, Պատրիարքարանը բռնապետական կեդրոնի մը, ահաբեկչական վայրի մը վերածում է: Պատրիարքարանի ռեւէ մէկ պատշոնային հետ յիշ խօսիլ կ'ուզէի, կասկածոք ակնարկներով նախ տուրք կը լռեսէ, եւ ապա, երկիւղով լեցուած, «Ա՛խ, ձեզի հետ խօսիլս այսինչը չտեսնէ» կ'ապետէ... եւ կամ որեւէ դուռ

մը եթէ բանաւ, ուրիշ սեմեակներէ գլուխներ դուրս կը՛ցցուին. *Հաւատքի, Յուսոյ եւ Միտոյ* ներկայացուցիչին կեղդոնք՝ վախի, ասելութեան ու բեմամուրեան պիղծ աղբիւսի կոյոթ վերածուած է Շնորհի Պատրիարքի շնորհիլ . . . : *Որովհետեւ, այսօրուան պաշտօնէութիւնը* *Հոռահողի Գարեգին Պատրիարքի օրով ալ կը պաշտօնավարէր, բացի այսօրուան կաթառուած փոխանորդէն եւ հեռացուածէն . . .*

Ե. — *Շնորհք Պատրիարք կատարեալ բռնադատական զգացումներով անձ մըն է։ Ան կ'ուզէ որ ամէն ինչ իր ուզած ձևովը ըլլայ եւ ամէն ոք իր կամքին հնազանդի։ Եւ մանաւանդ չափազանց կ'ախորժի որ իրեն քծնին . . .* Այս նուազ ցանկութիւնները ճշտելու վստահողի անձնաւորութեան մը ապացոյցներն են։ Ապացոյց՝ «*Շնորհք Արքեպս. ասպարէզ կը կարգայ համեստ թաղերու մատակարար մարմիններուն (եւ Պատրիարքարան կը հրաւիրեմ սոյն թաղականները, որոնց հետ տեսակցիլ կ'ուզէ կամքս, կ'ըսէ Ամենապատիւր)*»։ Այս յայտարարութեան գրգռապատճառը համայնքային կարեւոր հարցերու մասին խորհրդակցելն էր։ Մինչդեռ Ամենապատիւը քանի մը ջոճ թաղերու ներկայացուցիչները հրաւիրած ըլլալուն պտտառով, միւս թաղերու մատակարարներու բողոքներուն նայ պատասխանը տուած էր *Շնորհք Պատրիարք*։ Հոս իր քմածին ու կամայական ձգտումները ի յայտ կու գան եւ մեր ըսածները կը փաստեն։

Զ. — *Կաբէ մը քահանաներու, որոնց ձրիօրէն շնորհաբախտութիւններ եղան, գողութիւնները, անպատուութիւնները, զեղծումները եւ հոգեւորականի անվայել գանձազան Եանասակութիւնները մամուլի հեջերուն մէջ հրապարակեցի . . .* Եւ սակայն Շնորհի Պատրիարք արեւը ցելոյ ծեփելու կամ վարպուրելու կը ճցնի . . . : Եւ սակայն իր ճիգերը Եան ճղնիմ են . . . :

Է. — *Շնորհք Պատրիարք զօրաւորին առջև կը խոնարհի, իսկ տկարին դէմ կը հերոսանայ . . .* Ան երբեմն իր պարագրութիւնները մոռնալով՝ իր բռնակալական նոպաներուն, իր մտերմութեան ու բարեբարեւուն ճոյնիսկ կը յոխոտայ, եւ ոսթիկանով Պատրիարքարանէն դուրս հանելու կը սպառնայ . . . (Թաւուր Գամէր, Մայր Եկեղեցւոյ թաղականները ետլին)։ Ան կը մոռնայ թէ Պատրիարքարանը ազգին տեղականութիւնն է, եւ ինքը ազգին ծառան եւ սպասաւորն է։ Անոր խիղճը կատարեալ Ա. ՊԱՌԱՌԺ մըն է։ Եթէ գինքը լաւ մեկնաբանել պէտք ըլլայ, իրենց գազանային կիրքերովը նեանաւոր ձէնկիդ խանի, Թիմուր Լէնկի եւ Ներոնի հոգիովը վերածնած բսելը ամենեւնի յարմար կ'ըլլայ։ *Շնորհք Պատրիարք* իր հանգիստին ու շահուն համար ամէն նուիրականութիւն ու սրբութիւն առ ոչինչ համարելով, ճիճմէ վերջը ջրհեղեղի սկզբունքին կը հետեւի . . . :

Ը. — *Վեհափառ Հայրապետի Վիեննա ժամանումին տասը վայրկեան մնալուն, Շնորհք Պատրիարք հանգստանալու համար պանդոկ կ'երթայ . . .* անոր նպատակը հանգստանալ չէր, այլ մեծամտութեան ցանկութիւնն էր որ անձամբ Վեհափառին ոտք երթալը նուազութիւն կը սեպէր . . . Եւ սակայն ան չէր անդադարած քե Վազգէն Կաթողիկոսը ազգը ընտրած էր, եւ պէտք էր ազգին կամքին առջեւ խոնարհիլ . . . : (Այս դէպքին ակնատեսն վկան է Շնորհք Պատրիարքը իր կարգ հրաւիրողը Իսթանպուլահայութեան արտեւաւոր եւ բացառիկ դէմքերէն հիւսնածեղէնի բարձր ճարտարագէտ եւ մտաւորական հեղինակութիւն ու եղող Պր. Վահէ Սէֆերեանն է (Պիկէտ)։

Թ. — *Շնորհք Պատրիարք երբ Երուսաղէմի գողութեան պատճառով ամբաստանուեցաւ, Իսթանպուլի քաղաքին մասնակարարներու պատգամութեան ապաւինեցաւ, որ զանոնք արհամարհելով՝ անոնց հաշիւ տալէ կը խուսափէր . . .* բուն իրաւաւորը որ կ'արհամարհէր, նեղ պարագային անոնց աղաչելու պարտաւորուեցաւ, «*Ուր ինձմէ հաշիւ պահանջելու իրաւունք չունիք . . .*» ըսելով վճռած ներկայացուցիչներուն շուքին ապաստանած միջոցին, ազգին ներկայացուցիչները ճարտարանութեան պարտաւորութիւնը մոռնալով, միայն գուրի գգացումէն օտրուելով որոշում մը տուին . . . : Այս որոշումը եւ սխալը պատմութեան ամենամեծ սեւ էջը եղաւ Հայ իրականութեան . . . որովհետեւ, Իսթանպուլի Հայութեան համար Երուսաղէմի դէպքերը մութ կը մնա-

յին: Ուրիշ պարագայ մը, Շնորհ Պատրիարքը ինքզինքը պատկանելու անկառող էր, որ ուրիշներու օժանդակութեան ապաւինեցաւ: Այս կարեւոր պարագան բնաւ չմտաբերուեցաւ: Եւ արդէն, Շնորհ Պատրիարք իրեն պէտք եղած վկայութիւնը ապահովելէ յետոյ, զինքը պաշտպանողները այսօր կը հեռնէ և Պատրիարքարանէն կը վռնէ: Անոնք ալ իրենց սխալին վրայ կ'աւաղեն, բայց ի գուր...:

Ժ. — Շնորհ Պատրիարքը լրագրական ծանուցումներուն մէջ մասնաւորաբար կը պարտադրէ, որպէսզի «Հայրախնամ Պատրիարք» ծիսօրոյ գրուի... սակայն, ցաւալի իրականութիւնը երբ խոստովանիմք, անոր արժանի ծիսօրոյ «Տիրապալան»ն է...:

ԺԱ. — Շնորհ Պատրիարքի օրինական հայրը Բենիամին Գալուստեանն է, իսկ պատեմական հայրը Հանր Քեանհեան (Թուրք հայրը) է...: Ան Հանր Քեանհեանական բնազդով կը շարժի քան թէ Բենիամինական...: Այս դատաւճռին իսկութիւնը մինչև հիմա ըսուածները և ըսուելիքները կը փոստեն:

ԺԲ. — Շնորհ Պատրիարք անձնական շահու փոխարէն ազգային նուիրակաւորութիւնները ածան կը վաճառէ: Առ այդ, ունինք հետեւեալ փաստերը. —

1) 1963 ին, երբ Շնորհ Պատրիարք էջմիածնէն վերադարձաւ, վեհափառ Հայրապետի մէկ հրահանգը ինծի հաղորդեց.

«Տղաս, վեհափառ Հայրապետը ըսւ Անատուրի աշխատութեանցը նկարագրականները կարգադրով գոհ մնացեր է և կը փափաքէ որ Սահակ Պարթեւ հայրապետի անիւնները էջմիածին փոխադրելու աւխտայն»: Ես ալ իրեն պատասխանեցի. «Սրբազան Հայր, վեհափառին փափաքը ինծի համար հրաման է», և անմիջապէս գործի լծուեցայ: Պատրիարքին հրաժեշտի ողջունը առնելու գացած օրս, Լուսահոգի Մամբրէ Արքեպս. Սիրունեանն ալ ներկայ էր: Ես սա ձեռով արտայայտուեցայ. «Սրբազան Հայր, ես վաղը դէպի Տարուս համբայ կ'ելլեմ: Եւ սակայն չեմ գիտեր թէ ի՞նչ բաներով պիտի դիմաւորուին»: Եթէ օր մը իմամբ թէ Շաւարժ Քանհեանը զուլթը ներմակ է սյլեր՝ մի՛ հաւատաք, ես միտ Շաւարժ Քանհեանի պիտի մնամ»: Ասկէ վերջ, Շնորհ Պատրիարքի հետ համախորհուրդ աշխատիլ սկսանք, իմ առ՝ անութեանցս նկարագրականները մամուլի եջերուն վրայ հրատարակելով, անոնց համաբաւաստութիւնը հրապարակով ազդիս թալու միտումը ունէի: Իսկ կարեւոր խնդիրները բերանացի եւ գաւուր կերպով Պատրիարքին կը մատուցանէի: Մեծ պատասխանատուութիւնը միտ իմ վրաս էր, դժուարութեանց դէմ ես կը պայքարէի, վստահներու առջեւ ես կը գոհուէի, ներակայ եւ բաւոյական զրկամեմբուլ՝ դարձեալ ես նշուակ կ'ըլլայի...: Անատուրի մէջ պաշտօնավարութեան ու աշխատութեանցս միջոցին, իսթանպուլի իրաւունքներէս զրկուելէ զատ, ճանապարհորդութեան ծախսերն ալ անձնականէս կը հոգայի:

2) Իմ վրաս ծանրացող բնուր թեթեւեղութիւն և ընտանիքիս ու զաւակներուս ապրուստը ապահովելու համար երբ Շնորհ Պատրիարքէն օժանդակութիւն խնդրեցի, ինծի եղած առաջարկէն սահմակեցայ, ապշեցայ, շուտահեցայ ու ատամսեցայ. «Տղաս, Տիրա Սրբազանը բեգի Ամերիկայէն ամեն ամիս հարիւր (100) Տոլար պիտի յաւակացնէ, պայմանաւ որ դուն մեր Պատրիարքութեան հետ յարաբերութիւններդ խզելով, Անատուրի մեզի հնուրիւնները բերես»: Այս խոստովանութիւնը որքան որ իմացողին անհաւատարի թուի, և սակայն բացարձակ ճշմարտութիւն մըն է, Այս իրականութիւնը յանուն նուիրական ուխտիս եւ Արդար Դատաւորին առջեւ համարձակօրէն կը խոստովանիմ:

3) Շնորհ Պատրիարքի նեղ, վատ, լպիւր ու անպատիւ առաջարկը մերժելու համար, Անատուրի ազգօգուտ աւխտանքներուս արեւելեալ: Հաւառուկ որ «Մամարա»-ի խմբագիր Պ. Պետրոս Զօպեանի «Տէր Շաւարժի աշխատանքներին գոհ եմ եւ զայն պիտի վարձատրեմ» խոստովանութեան, ընդհակառակը, Տէր Շաւարժի գէժ հալածանքի ձեռնարկեց... Սիրս կը մոռնոյի ըսելու թէ սկարներու գեմի՝ սուտի, գրաւորութեան ու հայրնորութեան ապաւինելու զիջանեցաւ Գալուստեան Պատրիարքը:

4) Անխիղճ Գալուստեան Շնորհ Պատրիարքի նւթական զրկումի միջոցա-

ռուսը շատ երկար կհնար տեսել, և սակայն Մայր Եկեղեցւոյ գաւառացի արդարադատ թաղականներու պաշտպանութեան առջև հազիւ չորս ամիսներ դիմանալով տեղի տուաւ:

5) Շաւարե Քինյ. Պալմանի Մայր Եկեղեցւոյ մէջ ալ ցուցաբերած անհախճաբայ ու անհաւասարելի աշխատանքներն ու գործունէութիւնը Շնորհ Պատրիարքի հանգիստը կը վրդովէին... Ան ամէն խաղախ միջոցներու կը դիմէր, որպէսզի Շաւարե Քահանայի բոլոր ազգագուտ, շինարար, պատուարբեր ու բարի գործեր խափանէ... Եւ սակայն, արեւը կարելի չէ ցելով ձեփել... Եւ մանաւանդ հոգեւոր պիտի մը կը վայելէ, որ գոնէ ի պատճեն ազգոգուտ աշխատութիւնները զնահաճէ եւ վարձատրէ...:

6) «Գործք քո գովեսցեն զքեզ»: Շնորհ Պատրիարք Աւետարանական վճռով ալ դատապարտեալ է: Շահան և խոսքով Եպիսկոպոսներու աղէտը, անարժան մարդոց քահանայացումը, տգէտ, գող, անպատիւ և մանաւանդ եկեղեցւոյ մէջ իգտութեամբ շնացող (Յարութիւն Քինյ. Հայացնան) քահանաները եկեղեցւոյ նուիրական կարգերով վարձատրելը պերճախօս սպացոյցներ ու փաստեր են:

Գ Ա Ղ Թ Ա Կ Ա Ն Ն Ե Ր Ո Ւ Ծ Ա Հ Ա Գ Ո Ր Ծ Ո Ւ Մ Ը

Ա. — 1966 ին, Վարդոյի երկրաշարժին ևս Տարօն (Մուշ) կը գտնուէի. Դէպքերուն ու պատահարներուն ըսուն տկանաւորը ես էի: Աղէտին տնտեսութիւնը ևս ճաշակիւր էի... տեսածներուս ու կարիքներու մասին Պատրիարքարան առած տեղեկագիրներուս հակառակ, Շնորհ Պատրիարք այս գործին ալ իրեն առիւծի բաժին հանելիք զործակիցներու հետ աշխատիլ նախընտրեց:

Բ. — Շնորհ Պատրիարքի Անտուրուի ներկայացուցիչը՝ Կիրակոս Քինյ. Թափաբլեան (Իսթանպուլահայութեան ծանօթ զեղծարար Պետրոս Թափաբլեան, որ երբ քահանայ ձեռնադրուեցաւ. ինք զեռ ապաշխարութեան մէջ էր, որ Տիարապաշտը լուր հասաւ թէ այսինչ անուն կ'իւր իր հոմանունին է):

Գ. — Այս յոռի անցեալով անձը, Շնորհ Պատրիարքի մատուցած ծառայութեան քաջակերուելով, Տիգրանակերթի եկեղեցիին պատկանող արժեւաւոր հնութիւններ Խարանգուլ բերելով, առանց Պատրիարքարանի գիտակցութեան, Խարանգուլի գոց շուկային մէջ վաճառել կը փորձէ: Իսթանպուլահայութեան ու զաղթաշխարհի հայութիւնը Շաւարձ Քահանայի գործունէութեան ծանօթ ըլլալուն, պատմական հարցերու մասին լուտարանութիւն և հնութիւններու արժէքը արժեւորելու համար, իմ կարծիքս առնել կը նախընտրեն: Այս պատճառաւ, ազգային կեանքի անցուղարձերէն անպայման տեղեկ կ'ըլլամ: Տիգրանակերթի եկեղեցիին պատկանող հնութիւններն ալ (սակի ծնծղայ, կանթեզ, բուրվառ ևն.) Ձրանսացի հնագէտ մը հարկու հազար թըրքական տակի արժէքով գնահատելէ վերջ, Տիգրանակերթի Տաղուտը իմ ալ կարծիքս հասկնալ ուղած ըլլալուն պատճառով, իրականութեան վերահասու եղայ... և զէպքը 8 Յունուար 1969 թուակիր տեղեկագրով մը Պատրիարքարան հաղորդեցի: Շնորհ Պատրիարք որքան որ իմ արդար ու գնահատանքի արժանի ձեռնարկն իստիանպուլ միտնումով տեղեկագիրս վերադարձուց, եւ սակայն գող կիրակոս Քահանան Խարանգուլէն ձեռնուցայն վերադարձաւ: Այս կացութիւնը Շնորհ Պատրիարքին ալ հանելի շրուեցաւ:

Դ. — Շնորհ Պատրիարք իր մեղսակիցներուն արարքները սա բանաձեւով կը հրահէ. «Հոս Եգիպտոս է, մէկ կողմն ալ դուն համեստ»:

Ե. — Երբ փոքուտը հարիւր հազար ոսկին իւրացնելու կը համարձակի, արդեօք մեծամորին որքան օսհեցուցած է:

Մ Ե Ր Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ս Ե Ի Է Զ Ը . . .

Այսօր Տարօնի շրջանը ինձմէ գրառ ուէ մէկը երթալու ո՛չ համարձակութիւնը և ոչ ալ պէտք եղած ծանօթութիւնը ունի: Հին շէնքերը կործանած, տեղերու առնուները փոխուած, և ամէն ինչ որ Հայուն էր՝ մոռացութեան գիրկը թաղուելու վերջալոյսին հոսած են: Պատմական իրողութիւն մըն է, թէ մեր բոլոր հին վանքերը մեհաններ էին: Անոնք քանդուեցան և եկեղեցիներու վերածուեցան: Հին հեթանոսական քանդակները շրջուելով և կամ հիմերու տակը թաղուելով՝ ապագայ սերունդին մոռցնել արուեցաւ . . . : Այսօր երբ մեր տաճարները կը կործանին, հին յիշատակարանները կը վերածնին, անուց լուսանկարը քաշել և կամ մէկ քանդակին տիրանալը, մեր պատմութեան ու մշակոյթին համար սրբազան ու նուիրական պարտականութիւն մը չէ՞ միթէ . . . : Ուստի պատմական անդամանելի չարիք մըն է որ կը գործուի . . . : Դժբախտաբար այս անգութ սրբապղծութիւնը անխղճօրէն ՇՆՈՐԿ Պատրիարքի կ'ընէ:

Ըսածներս ու ըսելիքներս կատարեալ ճշմարտութիւններ են, եւ ես ալ ուխտիս հաւատարիմ, հաւատաւոր, նուիրեալ ու անկեղծ գինուոր մը, կատարեալ քննիչութեամբ կը վկայեմ, քե Շնորհք Պատրիարք անծնական շահու եւ փառքի համար ամէն սրբութիւն կը զոհէ: Ան կատարեալ շահասէր, փառամոլ եւ գոռոզ բնաւորութեամբ ծնած խլեակ մըն է:

Վեհափառ Տէր, այս դատաւարանագիրս Զերդ Վեհափառութեան նախագահած Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդին մատուցանելով, ծառայական պարտականութիւնս կը կատարեմ: Բայց, աւա՛ղ, Վեհութեանդ նուիրական հրամանը, անարժան ՇՆՈՐԿ Պատրիարքի ստորին ցանկութիւններուն պատճառով, չկարենալ իրականացնելու կսկիծովը, Ս. Սահակ Պարթեւ Հայրապետի աճիւններուն օտարութեան մէջ որը մնալուն պատճառեղով Հաճը Քեանհեայի ընկեցիկը . . . իր երեսը պատմութեան առջեւ սեւ թող մնայ:

Երեսանկեալ ու ծնրագիր մատչիմ ի համբոյր

Զեր Ս. և օծեալ Աջոյն

մնամ վշտահար ու հաւատարիմ ծառայ Զերդ

Շ. Ք. Պ.

Հոս կը դնենք Ետեւ Մրբագանի աշխատանքով կազմակերպուած Ենտիք Պատրիարքին վերագրուած ձեռագիրներու գողութեան դատապարտութիւնը :

Վ Ե Ր Ա Բ Ա Յ Ո Ւ Ո Ղ Վ Ե Ր Ք Ե Ր

«Վասն Սիննի ա՛յ լոցից եւ վասն Երուսաղէմի ա՛յ ներեցից,
մինչեւ ծագեսցէ իբրեւ զլոյս աղաւառութիւն եւ փրկութիւն հոռոս :
(ԵՍՍՁԻ, ԿԲ.)

Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Գանձատունէն հանուած եւ ապա Լոնտոն տարուած եւ աճուրդի տրուած քստներեք հայկական ձեռագրերու զգայացունց լուրը համաշխարհային մամուլին նիւթ եղաւ, սրելով հետաքրքրութիւնը օտար-ներու եւ արեւելեան սիրտերը բոլոր Հայերուն անխափր :

Ամբողջ Հայ Ժողովուրդը, թէ՛ Մայր Հայրենիքի եւ թէ Սփիւռքի բոլոր երկրամասերուն վրայ, զլիաւորութեամբ նորին Ս. Օծութիւն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի, Անթիլիասի Խորէն Վեհին, եւ Փրանսայի, Անգլիոյ եւ Ամերիկայի կրօնական եւ ազգային մարմիններու, ոտքի ելան, պաշտպանելու Հայ արուեստին եւ մշակոյթին անփոխարինելի նշխարները, որոնք հասարակ աճուրդի առարկայ եղած էին ծանօթ բայց օտար այդ ոստանին մէջ :

Ձենք ուղեր այս էջերուն մէջ անգամ մը եւս վերակրկնել օտար եւ Հայ մամուլին զարմանքն ու սրտազրաւ հետաքրքրութիւնը, որուն շահեկան աղմուկը անտարակոյս որ իր կարեւոր դերը ունեցաւ աճուրդի կասեցման մէջ, առանց ամոքելու մեր վերաւոր խղճմտանքը. որովհետեւ այս անխիղճ ու սրբապիղծ արարքը անգամ մը եւս ամօթապարտ թողուց զմեզ օտարներու առջեւ, որոնք որքան հետաքրքրութեամբ՝ նոյնքան խորշանքով դիտեցին եղածը :

Ձեռագիրներու Երուսաղէմ վերագարձէն յետոյ, Յորդանանի ընդհանուր դատախազն ու հանրային պաշտպանութեան զբառնեակը ձեռք առին խնդրին քննութիւնը, գտնելու եւ դատապարտելու բարոյական այս ոճիրին հեղինակները : Բազմաթիւ հարցաքննութիւններէ եւ հետազօտութիւններէ յետոյ եւ իրենց ըն-ձեռուած փաստաթուղթերու հիման վրայ, դատական մարմինը տուաւ իր վճիռը, զոր թարգմանաբար կու տանք նոյնութեամբ այս էջերուն մէջ :

ՅՈՐԴԱՆԱՆԻ ԸՆԴՀԱՆՈՐ ԴԱՏԱՅԻՆ
ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՎՃԻՌ ԸՆԴՀԱՆՈՐ ԴԱՏԱՅԻՆ

Տրուած Ընդհանուր Դատախազ Զուհէյր Մրատի կողմէ, իրաւասու դատական հետապնդում սկսելու կամ կեցնելու, յանուն Յորդանանեան Հաշիմական Վեհափառ Թագաւորին :

Ամբաստանող. Հանգային իրաւունք, յանուն Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան :

Ամբաստանեալ. Սուրէն Արեւս. Քէմհանեան

Ս. Սանգրիկեան

Շնորհք Եպս. Գալուսեան

ՈՆիրի նկարագրութիւն. Գովուրթիւն, օրինազանցութիւն թիւ 406/1 - գ
 եւ 76 1960 թ պատճառական օրէնքին:

12.3.67 ին Արդարութեան Նախարարութեան Ընդհանուր Փոխանորդը Երուսաղէմի մէջ թիւ Ն. Ա. 55/972 եւ 12.3.67 թուակիր նամակով մը հրահանգեց ֆննութիւն բանալ հնագիտական բարձր արժէք ներկայացնող եւ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանէն գողցուած ձեռագիրներու շուրջ: Ուստի 126/67 թուակիր ֆննական դաս մը արձանագրեցին 13.3.1967 ին եւ, ընդառաջելով Արդարութեան Ընդհանուր Փոխանորդի հրահանգին, ներկայացայ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանը, ֆննութիւն կատարելու համար յիշեալ խնդրին շուրջ: Դիմեցի Ա.մեմ. Տ. Եղիշէ Պատրիարք Տէրտէրեանին եւ բացատրեցի ինծի յանձնուած պատճօնը: Պատրիարքը իր համաձայնութիւնն ու փափաքը յայտնեց ֆննութիւնը բացուած տեսնելու, որպէսզի յայտնուին ձեռագրերու անհետացման պատասխանատուները:

Քննութեան ենթարկեցի տեղը, որ կ'առաջնորդէր դէպի զանձատուն, ձեռագիրներու պահեստը, եւ զսայ որ ան սենեակ մըն էր եկեղեցիին մէջ, Հայոց Վանքէն ներս, երկաթեայ ծանր դուռով, որ միայն դուրսէն կը բացուէր:

Քննութենէն ետք, սկսայ հարցաֆննութիւններու եւ լսեցի վկայութիւնները պատասխանատուներուն եւ այն անձներուն, որոնց հարցաֆննութիւնը պահանջուեցաւ Արդարութեան Ընդհանուր Փոխանորդին կողմէ: Իմ կատարած ֆննութիւններէս յայտնաբերեցի հետեւեալ իրականութիւնները. —

ա) Հայոց Վանքէն ներս կը գտնուի զանձատուն մը, որ կը ծառայէ Պատրիարքարանին պահպանող թանկարժէք իրերու պահպանումին: Այս առարկաները կարելի չէ դուրս հանել զանձատունէն եւ վերադարձնել, առանց արձանագրութեան տմարին մէջ նշելու զանոնք:

բ) Գանձատան բանալին, ինչպէս նաեւ եկեղեցիի բանալին, կը պահուին Վանքի եպիսկոպոսներէն Լուսարարապետ նշանակուածին մօտ: Լուսարարապետի պատճօնը ցկեանս է, բանալիները կը ստանայ եկեղեցիին մէջ յատուկ արարողութեամբ մը, որուն ներկայ կը գտնուին Պատրիարքն ու Միաբանութիւնը եւ որոնց առջեւ ընտրեալ Լուսարարապետը կը կատարէ իր ուխտը, հաւատարմօրէն պահպանելու եկեղեցիին եւ զանձատան մէջ գտնուող առարկաները:

գ) Սովորութիւն չէ որ ընտրեալ Լուսարարապետը մի առ մի ստուգէ զանձատան մէջ պահուած առարկաները, որովհետեւ ընտրուողը երդում կ'ընէ եկեղեցիին մէջ, պահպանելու զանձը:

դ) Գանձատան մէջ, ի միջի այլոց, կը պահուին 130 ձեռագրեր, 4000 ձեռագրերու հաւաքածոյէն, որոնք կ'օճական եւ հնագիտական արժէք կը ներկայացնեն, գրուած Հայ վանականներու ձեռով, եւ ունին օսկեպատ եւ արծաթապատ կողիք, գեղեցկօրէն զարդարուած:

ե) 1959 ին, Սուրէն Արքեպիսկ. Քէմհանեանն էր Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանի Ընդհանուր Գործոց Վարչը. եւ այդ թուականին Շնորհ տպս. Գալուստեան Լուսարարապետ էր Պատրիարքարանէն ներս:

դ) 8.6.1960ին, Եղիշ Արեւաթ. Տէրտէրեան ընտրուեցաւ Պատրիարք եւ 10.3.1961ին կատարուեցաւ այժմու Լուսարարապետ Հայրիկ Արեւաթ. Ասլանեանի ընտրութիւնը, որը ստացաւ եկեղեցիի եւ գանձասան բանալիները ըստ ընկալեալ սովորութեան:

է) 17.2.1967ին, Պատրիարք նամակ մը ստացաւ Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեանէն, որ կը տեղեկացնէր թէ ինքը իրազեկ եղած է Լոնսոնի Սաթրապի ընկերութեան կողմէ շրջապէս մը, որ Լոնսոնի մէջ անուրդի համուած էին հայկական ձեռագիրներ: Ֆիշեալ օրիորդը Երուսաղէմ գտնուած էր 1952ին եւ տեսած Հայոց Պատրիարքարանին մէջ յիշեալ ձեռագրերէն կարեւոր թիւ մը: Տեսնուած ձեռագրերը վերադարձած էին իրենց տեղը, ինչպէս կը յայտնէր օրիորդին գիրով տոմարին մէջ պահուած արձանագրութիւն մը, ուր կը յիշուի թուականը իր ձեռագրերը տեսնելուն: Իմ ներկայութեան նկատմամբ օրիորդին ձեռագրով պահուած տոմարին արձանագրութիւնը իբրեւ թիւ Ն/7 վաւերաթուղթ: Ամեն. Տ. Եղիշ Պատրիարք ստացաւ 15.2.1967 թուակիր հեռագիր մը Լիզպոնի Կիւլպէնկեան Հաստատութենէն, որով կը յայտնուէր թէ 23 ձեռագրեր անուրդով պիտի վաճառուէին Լոնսոնի մէջ: Օրիորդ Տէր Ներսէսեանի նամակը թուագրուեցաւ Ն/5, ինչպէս նաեւ յիշեալ հեռագիրը Ն/1: 16.2.1967 թուականին, Ամեն. Պատրիարք հեռագրով պատասխանեց Կիւլպէնկեան Հաստատութեան, յայտնելով իր զարմանքը եւ անտեղեկ ըլլալը ձեռագիրներու անուրդէն: Այս հեռագրին պատճենը արձանագրուեցաւ իբրեւ թիւ Ն/2 վաւերաթուղթ: 21.2.1967ին Պատրիարք պատասխանեց Օր. Սիրարփի Տէր Ներսէսեանի նամակին, ըսելու համար թէ ինք անտեղեկ էր ձեռագրերու վաճառումէն, եւ թէ պիտի ընէր անհրաժեշտ հետապնդելու հարցը:

զ) Նամակի ստացումէն անմիջապէս վերջ, Պատրիարք իր մօտ կանչեց Հայրիկ Արեւաթիսկոպոսը, պարզեց խնդիրը եւ հրահանգեց որ քննութեան ենթարկէ գանձասան ձեռագրերը, ինչպէս նաեւ թանկարժէք առարկաները: Յետ քննութեան յայտնի եղաւ իրապէս որ կը պակսին 28 ձեռագրեր, եւ թէ տեղը ուր կը պահուէին անոնք՝ ծածկուած էր փոշով եւ սարդի ոտայններով:

թ) Ամենապատիւ Պատրիարքը 21.2.1967ին նամակ մը գրեց Լոնսոնի Սաթրապի ընկերութեան, որ անուրդի համած էր ձեռագրերը, պահանջելով որ յայտնէ տարբեր ձեռագրերուն եւ անոնք անձին՝ որ յանձնած էր գանձում ընկերութեան: Նորին Ամենապատիւութիւնը 27.2.1967ին ստացաւ պատասխան մը, որով կը յայտնուէր թէ ձեռագրերը անուրդի տրուած էին անձի մը կողմէ, որ բերած էր գանձում Թուրքիայէն եւ պահանջած էր որ իր ինքնութիւնը գաղտնի պահուի: Այս նամակը ստորագրուեց է Լօրս Քէր, որ յանձնուեցաւ մեզի եւ արձանագրուեալ իբրեւ Ն/4 թուակիր վաւերաթուղթ:

ժ) Յետ այսու, Նորին Ամենապատիւութիւնը պատշոյն յանձնեց Շահէ Եպիսկ. Անէմեանին Լոնսոն մեկնելու, կեցնելու համար անուրդը եւ վերադարձնելու ձեռագրերը: 1 Մարտ 1967ին, Շահէ Եպիսկ. մեկնեցաւ Լոնսոն, վեց օրեր շարունակ բանակցութիւններ վարեց Սաթրապի ընկերութեան հետ եւ կրցաւ համաձայնութիւն գոյացնել որ յիշեալ ընկերութիւնը վերադարձնէ

հասներեմ ձեռագրերը եւ յանձնէ զանոնք Շահէ Եպիսկոպոսին: Ընկերութիւնը պայման դրաւ որ ձեռագրերը իրեն յանձնող անձին անունը գաղտնի պահուի: Այս պայմանը ընդունուելէն յետոյ ձեռագրերը յանձնուեցան Պատրիարքարանին:

Ժա) 13.3.1967ին, Շահէ Եպս. Անէմեսն Սաբըլպի ընկերութենէն բերաւ 12.2.1959 թուակիր գրութիւն մը, ստորագրուած Սուրէն Արքեպիսկ. Քէմհանեանէ եւ կնիւած Պատրիարքարանի կնիքով, հետեւեալ պարունակութեամբ.

«ԱՌ ՈՐ ԱՆԿ Է

Այսու կը յայտարարենք թէ Պր. Ա. Սանտրիկեան մեր ներկայացուցիչն է, պատասխանատու՝ 28 ձեռագրերու փոխադրութեան Լոնտոն: Այս ձեռագրերը կը պատկանին Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան: Կը հնահատենք ամէն օժանդակութիւն իր պաշտօնի կատարման մէջ»:

Սուրէն Արքեպիսկ. Քէմհանեան խոստովանեցաւ իր ստորագրութեան վաւերականութիւնը:

Յետ մանրագնին ֆննդութեան կը հաստատուի թէ 28 հայերէն ձեռագրեր որոնք Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանին կը պահականին, դուրս հանուած են 1959ին իրենց պահեստէն եւ փոխադրուած Փուրփա: 23ը այդ ձեռագրերէն գտնուեցան Լոնտոն 1967ին: Մեր հետազոտութիւնը չկրցաւ հաստատել Լոնտոն փոխադրութեան թուականը, ինչպէս նաեւ փոխադրողին անունը եւ Փուրփա եւ անկէ Լոնտոն փոխադրող անձերուն ինքնութիւնը: Մեր հետախուզութիւնները հաստատեցին սակայն թէ Շնորհ Եպս. Գալուստեան Լուսաւաբայէ եւ 1959ին եւ պատասխանատու այդ ձեռագիրներու պահպանութեան եւ տէրը գահձատան բանալիին: Փաստուեցաւ նոյնպէս մեր հարցաքննութեան ընթացքին թիւ Ն/8 վաւերաբուրքէն որ Սուրէն Արքեպս.ը պաշտօն յանձնած է Ա. Սանտրիկեանին, փոխադրելու 28 ձեռագրերը Լոնտոն, եւ թէ այս երեքին, այսինքն Սուրէն Արքեպս. Քէմհանեանի, Շնորհ Եպս. Գալուստեանի եւ Ա. Սանտրիկեան կոչուածին արարքը ընկերովի գողութեան, յանցանք է թիւ 67, 406/1-գ 1960ի պատժական օրէնքի դէմ: Սակայն այս յանցանք կ'իյնայ նոյն ատեն 1965ի թիւ 8 ընդհանուր մեղսմի օրէնքի սահմանին մէջ, եւ հետեւաբար կ'որոշուի փակել համայնին իրաւունքի դատը, ըստ 1961ի պատժական դատեալ օրէնքի 130րդ յօդուածին, եւ թղթածրարը մեղաւորացնել Երուսաղէմի Արքարութեան Նախարարութեան Ընդհանուր Փոխանորդին, որպէսզի տնօրինէ պատշաճը:

Որոշում տրուած 19.3.1967ին:

ԶՈՒՀԷՑՐ ՄՐԱՏ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԱՏԱԽԱՂ

ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՓՈԽԱՆՈՐԴ
ՎՃԻՌ ԱՄԲԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆ

Տրուած Արդարութեան Նախարարութեան Երուսաղէմի Ընդհանուր Փոխանորդին կողմէ, թիւ Ա. Կ. 55/1-1071:

Արդարութեան Ընդհանուր Փոխանորդ, ընդդէմ

1. Սուրէն Արքեպս. Բէմհանեանի

2. Ա. Սանտրիկեանի

3. Շնորհ Եպս. Գալուստեանի

19 Մարտ 1967ին, Երուսաղէմի Ընդհանուր Դատախազը որոշեց առկա լի գաւազան հետապնդումը ամբաստանեալներուն դէմ այն հիման վրայ թէ 1960ի պատժական օրէնքի 406/1-գ եւ 67 յօդուածներով իրենց վերագրուող յանցանքները կ'իյնար 1965ի ընդհանուր ներման օրէնքի սահմանին մէջ: Քննութեան վաւերացուողները մանրագնին ուսումնասիրութեան ենթարկելէ ետք, Ընդհանուր Դատախազին որոշումը ճիշդ կը գտնեն:

Հետեւաբար, եւ համաձայն 1961ի պատժական դատարան օրէնքի 130/բ յօդուածին, կը վնդնէ հաստատել այս որոշումը եւ թողածաբար վերադարձնել Ընդհանուր Դատախազին:

Որոշում տրուած 26 Մարտ 1967ին:

ՈՒԱԼԻՏ ԹՈՒՔԱՆ,

Արդարութեան Նախարարութեան
Ընդհ. Փոխանորդի Օգնական

Ինչպէս կը տեսնուի, ահաւոր ու սահմակեցուցիչ է յայտնուածը, իբրեւ վերջապահ այն ամօթապարտ և քստմնելի ողբերգութեան, զոր բռնազրուիչ Տիրանականները ստեղծեցին տարիներ առաջ, առանց ամենադոյզն ամօթի և խղճահարութեան, մէկ կողմէն միամիտներ խարքելով և միւս կողմէ՝ սպառազինուած նենգամիտներու պատրուակ հայթայթելով, որպէսզի կարենային իրենց սուտերն ու անպարագիծ լրբաբանութիւնները իբրեւ ճշմարտութիւն վաճառել և իրենց մեղքերը սրբութեան պատմութեանն ներքէ ծածկել:

Ձենք կասկածի, որ այս սև մուրհակին ներքէ իր ստորագրութեամբ պառկող եղիկին զօնն է Տիրաններու և Շնորհներու նենգութեան: Տակաւին երէկ, անգիտակից այս կամակատարը, օր մը՝ իր «երիցագոյն» հանգամանքով, օր մը՝ «Ընդհ. Գործող Վարչախի ծիծաղելի պիտակով, և ուրիշ օր մը՝ Փոխ-Տեղապահի խեղկատակութեամբ, կատարեց խամաճիկի իր դերերը, զեկամարուելով միշտ զինքը շարժման մէջ դնող չար ոգիներէ: Իր ուսերուն մնացած այս մեղքին համար, այժմ կարգը իրեն է հարցնելու իր երբեմնի տէրերուն, որոնց մեղքերը տարաւ ուղտի մը պէս, չորս տարիներ շարունակ, թէ ինչ կը նշանակէր այս ամէնը և ա՛յս պիտի ըլլար իր վարձը:

Տարիներ առաջ, մեր պատրիարքութեան առաջին ամիսներուն, երբ կ'անդրադառնայինք այս էջերէն վատշուէր Տիրանականներու ի զործ դրած շարիքներուն, վատթիւններուն և հանրային մտահոմար զիծէն դուրս հանող ձեռնածու արարքներուն, մեր հանրային ու տոհմիկ բարոյականին նախանձաւորները, արդար սրտմտութեան մը զգացումով լեցուած, ամէն կողմէ կը թելադրէին թէ այլևս հարկ չէր մնացած վերաքննութեան ենթարկելու անցեալը, ուր կը հանգչէին անքաւելի մեղքերը ծանօթ շարագործներուն և մարդոց միամտութիւնը շահագործող խաչագողներուն:

Անսալով ազնիւ և բարի հոգիներէ մեզի եղած թելադրութեանց, փորձեցինք մոռնալ չարիքներով զմռսուած անցեալը, որպէսզի ժամանակին կեր ըլլալիք տրտում իրադարձութիւնները չշարունակէին յամենալ միտքերու մէջ, ատելութեան կիրքերով լեցնելով մթնոլորտը: Ուզեցինք հաւատալ պահ մը թէ մոռնալով չարիքը, կրնայինք դուռ բանալ բարիքին, զոյլումի հրաւիրելով չարագործները:

Այդ օրերուն այս էջերէն քանիցս յայտարարեցինք թէ մենք ի վիճակի էինք փաստերով և բազմաթիւ տուեալներով երեան բերելու նիւթական զոդութիւնները արքեպիսկոպոսներու, եպիսկոպոսներու դաւադրութիւնները հրձիգներու, կանխամտութեան և վրիժառութեան արարքները բռնազրաւիչներու, հրատարակելով մեր տրամադրութեան ներքեւ եզոյ վաւերադրերն ու նամակները, լոյսին բերել ոստիկանութեան կողմէ ստուգուած անհետացած աւանդներու զոդութիւնները՝ ճերմակամօրուս և աւազակաբարոյ արքեպիսկոպոսներու կողմէ, ինչպէս նաև ի դօրծ դրուած դաւերու և չարաշահութիւններու տեսակները, որոնք պիտի ամչցնէին և պարտութեան մատնէին Իտալիոյ հուղկահարները և Շիքակոյի զոդերը:

Գիտէինք թէ քէնով ու մախանքով լեցուն փառքի այդ մուրացկանները չէին կրնար մոռնալ իրենց տրուած հարուածը, որ արդար պատուհասն էր տարիներու իրենց ոճիրին, զործադրուած նախ այս Հաստատութեան ղէմ, յետոյ անոնց՝ որոնք երեսուն տարիներ իրենց պարտականութիւնը կատարելու համեստ զոհունակութիւնը ունէին գէթ: Ո՞ր մէկը յիշենք Հաստատութիւնը Արշակաւանի վերածող այս տխրահաշակներու արարքներէն: Ապօրինի իրենց իշխանութեան կորուստէն և արտաքսուելէն յետոյ, իրենց առաջին զործը պիտի ըլլար իւրացնել Պատրիարքարանիս անունով դրամատուներու մէջ եղած բոլոր գումարները: Ամերիկայի Չէյք Մանհաթըն պանքայէն պիտի փախցնէին երեսուն հազար Տոլարի գումարը, Յորդանանի մէջ գտնուող եզիպտական դրամատուներէն՝ քսանհինգ հազար Տինարը, իսկ Պէյրութի Ինթրա պանքէն պիտի անհետացնէին տասներկու հազար Տոլարի գումարը:

Այս իւրացումներէն յետոյ, Շնորհք Եպիսկոպոսը այդ օրերուն Իսրայէլ կ'երթար, բանակցութիւններ վարելու տեղւոյն կառավարութեան հետ, վանքապատկան ստացուածքները բնորեալ բայց վտարեալ Տիրանի անունին արձանագրել տալու համար: Բարեբախտաբար ունինք մեր տրամադրութեան ներքեւ այդ դաւին և չըլուած ողբերգութեան բոլոր փաստաթուղթերը:

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անդամներէն և աշխարհիկ պաշտօնեաներէն շատեր քաջ տեղեակ են Սուրէն Եպիսկոպոսի պատմական զոդութեան, երբ Տեղապահի բացակայութեան, Լուսարարապետէն կը զոհնար Պատրիարքարանի ֆաւային բանալին, և հինգ շաբաթներ Տիրան և Շնորհք դաւադիրներու հետ իրենց քով պահելէն յետոյ կը բանային ֆաւսան և կ'անհետացնէին բոլոր աւանդները: Յորդանանի ոստիկանութեան քննութեան տեղեկագիրը և Միաբանութեան անդամներու վկայութիւնը տրտում փաստերը կը կազմեն կատարուած ոճիրին և զոդութեան: Երբ այդ օրերուն կ'աղաղակէինք այս էջերէն, թէ վերջը ծածկելով չի բուժուիր, թէ առանց պատիժի պէտք չէր մնային չարագործները, կը մեղադրուէինք ամէն կողմէ մեր այս խտուածները համար:

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

416. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐԸ ԵՒ ՔԱՆԱԿԱՆՆԵՐԸ
ԿՐԻՍՏՆԵՆ ՕՐԶՆԵԼ ՄԻՒՌՈՒՆԸ. — Միւռնոնին
պատկանող վարդապետական խնդրոց մէջ
այս ևս կայ թէ քահանաներն ալ կրնա՞ն
օրհնել զայն, այսինքն պատրաստել Դրոշ-
մին նիւթը: Այս հարցը աւելի արեւմտեայց
մէջ է որ յուզուած է սակայն: Խնդիրը
յարուցանողները տեսական պատճառաբա-
նութեամբ կ'ըսեն, թէ նիւթին պատրաս-
տութիւնը իւրհարգելի մատակարարու-
թեանէն աւելի բարձր գործ մը չէ և եթէ
օրէն է որ քահանաները Դրոշմին իւր-
հուրդը տան, կրնան ուրիշ Դրոշմին
նիւթն ալ օրհնել և պատրաստել: Այս
սկզբունքով է որ Հռոմէական Եկեղեցւոյ
պետը օրինաւոր կը համարի իր գերագոյն
իշխանութեամբը երբեմն հրաման տալ
քահանայից, ասիպողական պարագայից
մէջ Միւռնոն օրհնել: Բայց այսպէս ար-
տօնութիւն մը երբեք լսուած իսկ չէ
Յունաց մէջ: Իսկ մեր մէջ Սիոն հայրա-
պետին օրով Պարտաւի մէջ գումարուած

ժողովին կանոնը կը հրամայէ որ «եպիս-
կոպոսունք մի իշխեսցեն Միւռնոն օրհնել
և կամ յաւելուած առնել և տալ քահա-
նայից, այլ ամ յամէ ի հայրապետանոցէն
առցեն, ըստ կանոնական հրամանի սուրբ
հարցն» (Ե. Կանոն), ալ աւելի արգելուած
պէտք է նկատուի քահանայից: Իսկ նիւ-
թին պատրաստութեան և աւելութեան
բաղդատութենէն կազմուած պատճառա-
բանութիւնը անտեղի է, որովհետեւ, ընդ-
հակառակն, կրնանք ըսել թէ նուիրա-
գործութիւն մը կատարելը նուիրագործ-
եալը բաշխելէն կամ վայելելէն առաւել է:

417. ՄԵՐ ՄԵՋ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐԸ ԵՐԲԵՔ
ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՉԻՆ ՈՒՆԵՑԱԾ ՄԻՒՌՈՒՆ
ՕՐԶՆԵԼՈՒ. — Կ'երեւի թէ ամ ըստ ամէ
Միւռնոն պատրաստելու սովորութիւնը մեր
մէջ հին ատեն ալ եղած է, որովհետեւ
Սիոնի կանոնը, որ վերեւ յառաջ բե-
րինք, կ'ըսէ. «այլ ամ յամէ ի հայրա-
պետանոցէն առցեն ըստ կանոնի սրբոց
հարցն»: Իսկ Օձնեցիին կանոնով աւելի
առաջ ըսուած էր. «Պարտ և արժան է
զսուրբ Միւռնոն, այսինքն զիւրն անու-
շահատութեան հայրապետին օրհնել և
իւրաքանչիւր եպիսկոպոսացն մի ան-
գամ ի Զատիկի Հինգշաբթի օր, որպէս
հրամայեալն է . . . և մի ինքեամբ յան-

Այս բոլորը զիտէինք, սակայն չէինք կրնար զիտնալ, բայց մանաւանդ
երեւակայել այն՝ ինչ որ քանի մը շաբաթներ առաջ, ռումբի մը նման պայթե-
ցաւ Լոնտոնի մէջ, անգամ մը ևս արեւելիով Հայ սիրտերը և անորակելի դայ-
թալիզութիւն պատճառելով օտար մամուլին, որ մոռցուած Հայ ժողովուրդի
արուեստի սիրագործ նշխարներուն վրայ կը հիւանար, իր հոգիին մէջ անգոնելով
անոնք՝ որոնք հասարակ վաճառքի նիւթ ըրած էին աննիւթական սոյդ գանձերը:
Ըսած էինք այլուր, թէ մենք մեռելները անգամ մը ևս մեռցնելու ք-
րարքին մէջ չէինք ուզեր ըլլալ: Սակայն ինչպէս կը թուի, բարոյականի այս
գիւղերը կը հաւատան թէ Սուրբ Երկրի մէջ կարելի է միշտ յարութիւն առ-
նել, հակառակ իրենց բարոյական մահերուն:

Հայ ժողովուրդին կը թողունք այս ոճրագործ արարքին հեղինակները
դատելու և դատապարտելու գործը, միացնելով իր ձայնը Յորդանանի արդա-
րադատ մարմիններու վճիռին, որ վճիռ խօսքն է արդարութեան և ճշմարտու-
թեան, շամբրելու և անարգութեան սիւնին զամելու ոճրագործ գողերը:

Առ այժմ այսքան միայն:

դըգնեցի օրհնել քահանայն» (Կն. Օձն. Թ.). Ուրեմն Օձնեցիին կանոնները կ'ենթադրեն թէ իբրև ասանին եպիսկոպոսնե-րուն բոլորովին արգելուած էր դեռ Միւռոն օրհնել, Ու արդէն Ս. Սահակի կանոններուն մէջ ալ նոյն ակնարկութեան կը հանդիպինք. «Եւ յամենայն տեղեաց մերոյ իշխանութեան յամենայն ամի ըզսրոյ Զատիկ, զիւղ մկրտութեան հարկաւորութեամբ ընդցն առ մեզ քահանայքն, և առտ ի մէջն ընկալցին զօրհնութիւն իւղոյն և անձամբ մի օրհնեացն ի տան իւրեանց, որպէս սովորեցան ոմանք ի ազիրութենէ, վասնզի ոչ է իշխանութիւն այդ քահանայից, այլ եպիսկոպոսաց գործ է» (Կն. Ս Սահ. ԺԹ). Սահակի, Օձնեցիի և Սիրոնի կանոններուն յիշատակութենէն սա խնդիրը կը ծագի թէ մինչև ե՞րբ օրէն էր հայ եպիսկոպոսին Միւռոն օրհնել և ե՞րբ դադարեցաւ այդ իշխանութիւնը։ Եւ որովհետեւ Օձնեցիէն Սիրոն մոմանակը շատ կարճ է, պէտք է ըսել թէ կանոնախէն արդէն դադարած պէտք է լինի հայ եպիսկոպոսներուն Միւռոն օրհնելու սովորութիւնը և Օձնեցիին զայն յիշած է իբրեւ կանոններու կրկնութիւն մը միայն։

418. ՈՅ, ՉՕՐՀՆՈՒՄ ԶԵԹԸ. — Խնդիր եղած է թէ վաւերական է արդեօք փոխան Միւռոնի, պարզ ձէթով պաշտուած Դրոշմին Խորհուրդը։ Որովհետեւ Քրիստոս այս Խորհուրդը հաստատեց հասարակ գործածութեան մէջ եղած արտաքին նիւթով, ինչպէս որ մկրտութիւնը որեւէ ջրով, և հաղորդութիւնը որեւէ հացով և գինիով ու ոչ թէ կանխաւ նուիրագործուած նիւթով։ Բայց պէտք է մոռնալ թէ իւր Խորհուրդներուն վերաբերեալ խնդրող մէջ, ամէն ինչ կախուած ունի Խորհուրդը հաստատողին, այսինքն Քրիստոսի կամքէն, իսկ այդ կամքը պարտաւոր ենք մակարեւել Եկեղեցիէն, որ աւանդապահն է Քրիստոսի կամքին։ Ուստի երբ կը տեսնենք թէ Եկեղեցին հասարակ ձէթը կամ անուշահոտ բայց չօրհնուած ձէթը չի գործածել Խորհուրդին իբրեւ նիւթ, ապից պէտք է հեռակէտք թէ Քրիստոսի հաստատութեամբ և առաքելոց քարոզութեամբ օրինադրուեցաւ որ ա-

նուշահոտ և նուիրագործուած ձէթը գործածուի իբր հեռաւոր նիւթ Խորհուրդին համար։

419. ԴՐՈՇՄԻՆ ՄՆԵՐԶԱԽՈՐ ՆԻԻԹԸ ԵՒ ՊԱՐԱՊԱՆՆԵՐԸ. — Իսկ մերձաւոր նիւթը միւռոնով օծուած իսկ է, և օծումին եղանակը պարզ է, քանի որ յաջորդաբար իննեակ օծութիւններ կան իրարու ետեւէ, նախ ճակտին, յետոյ հինգ զգայարանքներուն, այսինքն աչքին, ականջին, հոտառելիքին, բերնին և ձեռքերուն, և ապա մարմնին երեք գլխաւոր մասերուն վրայ, որոնք են սիրտը, թիկնամէջը և ոտքերը։ Արդ, յայտնի է թէ Խորհուրդին լրումը ճակատին օրհնութեան մէջ է, որովհետեւ Խորհուրդին գործողութիւնը միակ պէտք է լինի, իսկ գլուխին օծութիւնը կարգով և պատուով առաջին է։ Տաթևացիին կ'ըսէ. «Որ ի ճակատն և ի թիկնամէջն և ի սիրտն օծանէ՝ այն Դրոշմ է» (Հրց. 593)։ Սակայն աւելի ընդհանուր է այն կարծիքը, որ ճակտին օծումը բուն Խորհուրդը կը համարի։ Արեւմտեայց մէջ ալ արդէն առկէ աւելի չեն ընել։

420. ԻՆՆԵԱԿ ՕՍՈՒԹԻՒՆ. — Միւռն օծութիւններուն համար Տաթևացիին նուրէն տարբերութիւններ մէջ կը բերէ։ Ինչդ զգայարանքներուն օծութեան համար կ'ըսէ. «Այն ի խորհուրդ օծման է ծածկապէս», իբր թէ ըսէր որ ան օծման Խորհուրդը կը լրացնէ, այսինքն ինչ որ Խորհուրդը կը նշանակէ իբրեւ ծածկապէս օծումը ամբողջ մարմնին, զայն կը ցուցնէ հինգ զգայարանքներուն օծումը։ Միւռն Արեւելեան Եկեղեցիներն ալ ունին հինգ զգայարանքներուն օծումը և կ'երեւի թէ Արեւմտեաններուն մօտ ալ յետ ժամանակաց խափանուեցաւ ան, երբ սկսան Դրոշմը մկրտութենէն ուշ պաշտել, արեւունքի հասած տղաքներուն վրայ, զի այն ատեն դժուար կ'ըլլար նուիրեալին բոլոր զգայարանքները օծել։ Միացեալ օծութիւններուն համար Տաթևացիին կ'ըսէ. «Յայնմ խորհուրդն է որ յառաջ քան զմկրտութիւնն օծանին այլ ազգք քրիստոնէից»։ Ատով կ'ակնարկէ երեխայից օծումին, որ խափանուած է մեր մէջ, և որուն մասին խօսեցանք մկրտութեան առթիւ։

421. ԶԵՆԱՑ ԴՐՈՒԹԻՒՆ ԴՐՈՇՄԻ ԱՅԵՆ.

— Խորհուրդին ձեռք առնելու ներքին պայտած առանձին ըստ խոսքերուն համար թէ՛ն զանազան խնդիրներ կան, բայց առնա՞ք կարելի է լուծուած նկատել նիւթին առթիւ տրուած բացատրութիւններով: Լատինները ունին ձեռաց դրութիւն մը, այսինքն ձեռնադրութիւն մը՝ զոր օժուժէն առաջ կը կատարեն, իսկ աղօթքին խոսքը այս է. «Ամենակարող, յաւիտենական Աստուած, որ հաճեցար վերածնանիլ զժողովոյս քոյ ի ջրոյ և ի հոգւոյ, և ետուր նոցա թողութիւն տմենայն մեղաց, առաքեալ ի նոսա յերկնից զմիութարիչ հոթնարփեան Հոգիդ քո Սուրբ. ամէն:» Բայց այս աղօթքը Լատիններն իսկ չեն ուզեր ընդունիլ իբրեւ Դրոշմի բանաձև, նկատելով մասնաւորօր ար Արեւելեան Եկեղեցիները չունին զայն. մինչդեռ Խորհուրդներուն էութեան համար հարկ է բոլոր հնաւանդ Եկեղեցիներուն համաձայնութիւնը, մասնաւոր թէ Հռովմէական ծիսարանն ալ կը գրէ. «Յորժամ տարածէ դէպ առ դրոշմելիս և առնա: Նուիրեալները ստէպ բազմաթիւ կը լինին անոնց մէջ և ձեռաց դէպի բազմութիւն կարկառումը իսկապէս ձեռաց դրութիւն, իբրեւ Խորհուրդին իսկութեանը համար պահանջուած:

422. ԴՐՈՇՄԻ ԽՈՐՀԱՐԴԻՆ ԶԵՆԱՑ. —

Ուրեմն բուն ձևն է ձեռքին օժման առանձին ըստ խոսքը, որ մեր մէջ այսպէս է. «Իւր անուշ յանուն Յիսուսի Քրիստոսի, հեղեալ ի վերայ քո, կնիք երկնաւոր պարգեւացն անսպասելիութեան:» Տաթևացին այդ ձևը յառաջ բերած առանձին զանց կ'ընէ երկու բառեր՝ Քրիստոսի և անսպասելիութիւն, որոնք վենետիկեան տպագրութեան մէջ ալ կան սա յաւելուածով. «Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ», զոր չորս Աթոռներուն 1662 ին պարզաբանուած և ճշդուած գաւառութիւնը այսպէս կը բացատրէ. «Օժմամբ իւղոյս այսորիկ կնքեցիս և հաստատեցիս ի պարգեւս Հոգւոյն Սրբոյ, զորս ընդունիս ի հաստատութիւն քրիստոնէական հաստատեցիս, իսկ Լատինական ձեռք բառացի թարգմանութեամբ ունի այսպէս. «Կնքեմ

զեղ նշանաւ խաչի և հաստատեմ զեղ միւսնուս փրկութեան յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ», զոր Տաթևացին յայտնապէս Ունիթոսաց թարգմանութիւնն առնելով այսպէս յառաջ կը բերէ. «Ի ներքոյ ձեռքիս ես կու նշանեմ զեղ նշանաւ իւրի և խառնեմ զեղ այսոր ի հաւատն Քրիստոսի» (ՏԹԷ., 593), Հետագայում թոժոժներէն իւրաքանչիւրը ունի իր պարագային յորմար և յատուկ խոսքեր, որոնք թէ՛ն ձեռն իսկութենէն չեն, ինչպէս գործն ալ նիւթին իսկութենէն չէ, բայց ատոր համար ալ չենք կրնար համարել անարգելի և ուելորդ, զի կանոնական և ծիսական են և կը պահանջեն անթերի գործադրութիւն:

423. ՈՐՎ Է ԴՐՈՇՄԻ ՊԼԵՅՈՆԵԱՆ,

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԸ ԹԷ ՆԱԵԻ ՔԱԼԷՆԱՆ. — Լատին Եկեղեցին կը պնդէ թէ միայն եպիսկոպոսը իշխանութիւն ունի Դրոշմի Խորհուրդը տալու և ոչ քահանան ալ, և միայն Հռովմէական Եկեղեցիին պետին իրաւունքն է բացառաբար արտօնել քահանան, որ Դրոշմ տալ մկրտեալներուն: Այդ վարդապետութիւնը անիկա իրեն համար դաւանութեան կարգը բարձրացուց Տրենտինեան ժողովին մէջ ԺԶ. դարուն: Բայց շատ կանուխէն և նախնական դարերէն մինչև այսօր, Արեւելեան բոլոր Եկեղեցիներուն մէջ անխախտ է ընդհանուր սովորութիւնը, որով քահանաները Մկրտութեան հետ Դրոշմ ալ կու տան:

Եթէ պատճենեան միայն եպիսկոպոս ըլլար, պէտք էր որ տեղ մը գտնուէր այդ սովորութեան հետքը, մինչդեռ ո՛չ Ս. Դրօքին, ոչ ծիսարաններուն և ոչ բովանդակ Արեւելեան Եկեղեցիներու սովորութիւններուն մէջ չկայ այդպիսի նշան մը: Ուստի լուսաւորոյն է ըսել, թէ Լատինաց Եկեղեցիները ժամանակ անցնելէ վերջ կանոնական որոշումով քահանաներուն արգելեցին Դրոշմ տալը, երբ ոչ ոք ան ջատարար և ուշ տալ զայն, արտաքին հասած պատանիներու իրեն Եկեղեցիին համար և կանոնական սովորութիւն մը կը նկատենք զայն: Արդէն իսկ Հռովմէական Եկեղեցիին սովորութիւնն է իր բոլոր կարծիքները գաւառութեան կարգ

բարձրացնել և յետոյ պահանջել միւս Եկեղեցիներէն որ համակերպին անոնց իբրև դաւանական պահանջից:

424. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԽՈՐՀԻՄԱՆԻՍՏԱՆԻ ԹԵՈԼ. ՄԱՍԻՆ ԼԱՏԻՆԱՅ ԱՆԻՄԱԳՈՒԹԻԱՆ ԱՐԺԵՔԸ. — Վճռական փաստը, զոր Լատինները մէջ կը բերեն ի նպատակ իրենց կարծիքին, Պետրոսի և Յովհաննէսի Սամարիա երթալն է, Փիլիպպոսի մկրտածներուն Հոգւոյն շնորհը տալու համար (Գործք, Ը. 14): Պետրոս և Յովհաննէս եպիսկոպոսներ էին: Եթէ այդպէս ըլլայ, պէտք է դիտել թէ Պետրոս և Յովհաննէս եպիսկոպոսներ էին, հետեւաբար, առաքելակներուն միայն տրուած կ'ըլլար այդ իշխանութիւնը, որով այլեւ ոչ ոք իրաւունք կ'ունենար տալու զայն, և աւելին ևս, այդ աւելութիւնը Հոգւոյն մնայուն խորհուրդը չէր ունենալ, այլ բացառիկ շնորհ մը առաքելաց ժամանակին համար, ինչպէս նշանք լեզուաց և թարգմանութեան և զօրութեան և հրաշից եւայլն, որոնք յարակից էին առաքելներուն և անոնց միջոցաւ տրուած Հոգւոյն շնորհներուն: Բայց մենք չենք ուզեր խնդիրը այդ կէտին տանիլ և բաւական կը համարինք ըսել թէ Փիլիպպոս, որ Սամարացիները մկրտեց, սարկաւաղ էր ու պատմութիւնը միայն կը ցուցնէ, թէ սարկաւաղներուն համար օրէն չէր Խորհուրդները պաշտել: Իսկ երիցադոսին առաքելաներուն Պետրոսի և Յովհաննէսի անձամբ Սամարիա երթալը, ոչ թէ միայն Խորհուրդին մատակարարութիւնը ունէր նպատակ, այլ որովհետեւ առաջին անգամն էր որ ոչ — հրեաներ կամ կիսահրեաններ Քրիստոսի Եկեղեցիին մաս պիտի կազմէին, որման էր որ մտադրութեամբ տնօրինուէր պատշաճը:

425. ՆՈՅՆ ԱՌԻԹՈՎ ՆԿԱՍՏՂՈՒԹԻՒՆ ՄԸ. — Բայց եթէ ուզենք եպիսկոպոսին առաւելութիւն մը տալ Դրոշմի Խորհուրդին մէջ, կարելի է զայն դնել միւսոսի օրհնութեան մէջ, զոր տրուած չէ հասարակ քահանաներուն: Եւ քաղաքի, հնար չէ ըսել թէ կատարեալ չէ քահանային պաշտօնը, երբ չի գրնար պատրաստել իր մատակարարած Խորհուրդին նիւթը:

Այս տեսութեամբ թրեւզ հնար ըլլայ կատարեալ և նախնական պաշտօնեայ ճանչնալ եպիսկոպոսը, բայց ոչ այնպէս ինչպէս կ'ուզեն Լատինները ըսել, երբ մատակարարութիւնն անգամ ոչ թէ աստճանին իրաւունքովը, այլ իրենց Պապին յանձնարարութեամբը կ'ուզեն արդարացընել քահանայից մէջ: Ասկից է որ առիթ կ'առնէ Տաթևացին, ըսելու համար թէ անոնց մէջ եպիսկոպոսները միայն իրաւունք ունին կատարելու ինչ որ քահանաները իշխանութիւնն ունին կատարելու մեր մէջ, ապա ուրեմն անոնց եպիսկոպոսները հաւասար են մեր քահանաներուն: Բայց ասիկա զրոյս հոկոսականութեան նոցա առջ, ինչպէս որ դիտել կու տայ նախ ինքը՝ վարդապետը և ոչ ըստ ուղղութեան պատճառաբանութեան:

426. ՊԱՅՄԱՆՔ ԴՐՈՇՄԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ. — Կանխաւ ըսուածներէն կարեւորը կը հասկցուի այս Խորհուրդը ընդունողներու մասին: Եթէ մատաղ մանուկ կամ նորածին է դրոշմելին, ինչպէս մեր և բոլոր Արեւելեայց մէջ, էական պայման է, որ դրոշմելին մկրտուած ըլլայ: Նոյն պայմանը նաեւ Արեւմտեայց մէջ, ուր պատմի պիտի ըլլայ դրոշմելին: Ձշնուած և խոստովանութիւնը, զոր Լատինները կը պահանջեն դրոշմելին չափահաս ըլլալուն համար, մեր մէջ անտեղի է, բացի այն պարագայէն, որ նուիրեալը չափահաս ըլլայ, ինչպէս որ կը պատահի երբ Բողոքականութեան մէջ մկրտուած մըն է որ Դրոշմ պիտի ընդունի մեր Եկեղեցիին մէջ: Խոստովանութիւն տեղի չ'ունենար Լատիններուն մէջ ալ, երբ դրոշմելին մատաղ մանուկ ըլլայ: Լատինաց մէջ սովորութիւն է որ եպիսկոպոսը երբ այցի էլլէ իր վիճակները, կը հաւաքէ նորահաս պատանիները և աղջնակները և անոնց կու տայ Դրոշմի Խորհուրդը, իսկ Խորհուրդի տեղաբնիկները կ'ընեն տարին մէկ անգամ: Այսուհանդերձ երբ եպիսկոպոսը ներկայ է կամ մատուոր տեղ մը կը գտնուի, և տկար կամ մահուան վտանգին մէջ գտնուող մանուկներ կան, սովորութիւն է որ զանոնք հիւանդ մանուկին քովը կը կանչեն և

սուրբ միևնույնով Դրոշմի օծումը տալ կու տան:

427. ԴՐՈՇՄԻ ԽՈՐՀԱՆՈՒՄԻՆ ԱՐԳԱՍԻՔԱՆԵՐԸ. — Ինչպէս մկրտութեան, նոյնպէս Դրոշմի արգասիքը երեսկ կը համարուի: Այս նմանութիւնը բաւական է, քանի որ այնքան սերտ է երկուքին նմանութիւնը որ սա անոր լրուանն ու ամբողջացումն է կարծես, ոչ թէ սակայն առանձին առանձին առնուած ատեն թերի կ'ըլլան. ոչ, այլ օրովհետեւ երկուքն ալ կարեւոր են քրիստոնէական կատարելութեան համար, ի՞նչպէս անձնիւր անձի բնական կեանքին համար նախ ծնիլը ի լոյս և յետոյ ցնական կենսական ձեռքբերում մէջ հաստատուիլը: Այդ արգասիքներէն առաջինը սրբաբար շնորհքն է, իսկ երկրորդը՝ խորհրդական շնորհը: Իսկ Դրոշմին յատուկ շնորհն է մարդը հաստատել քրիստոնէութեան շնորհին մէջ, անոր զօրութիւն տալ, համարձակ դաւանելու զայն և արիւնթիւնը՝ փառաւորելու և պաշտպանելու զայն, իւրաքանչիւրը իր կացութեան համաձայն:

Սուրբ Հայրերը և Եկեղեցւոյ վարդապետները շատ խորհրդաւոր խօսքերով կը գրեն իւզին և անոր անուշահոտութեան մասին և այս միտքով կը մեկնեն Պօղոսի խօսքը. «Հռոմ անուշ եմք Բրիտանոսի առ Աստուած» (Ք. կորնթ. Բ. 15): Բազմապիսի են օծումին ալ նշանակութիւնները. անիկա նուիրագործութիւն կը չինէ քահանայից մէջ, վհուկութիւն՝ թագաւորներու վրայ, ազգեցութիւն՝ մարգարէներուն մէջ, զօրութիւն՝ ըմբիշներու մօտ, հաճութիւն՝ մարդոց մէջ, զուարճութիւն՝ զգայաբաններու մէջ, կը փարատէ ցաւերը, կը զօրացնէ տկարները, կը զարդարէ կատարեալները: Ասոր համար է որ իրաւամբ օծման իւզը լուսցման իւզին մօտ դրուեցաւ, քրիստոնէութեան պայմանները լրացնելու համար:

428. ԿՈՐՆԻՈՐ ԲԱՅՑ ՈՅ ԱՆՀՐԱՒԵՇՑ. — Այսուհանգերձ, Դրոշմին խորհուրդը Մկրտութեան խորհուրդին պէս անհրաժեշտ չէ փրկութեան համար, վասնզի ոչ Աւետարանները և ոչ ալ առաքեալները այսպիսի բան մը չեն ըսած: Տարբեր է

արգասեաց համար կարեւորութիւնը, կորուստեան սպառնալիքին համար անհրաժեշտ պահանջը: Որովհետեւ բացասական է այդ ճշմարտութիւնը, հարկ չկայ փառաւորու, քանի որ անհրաժեշտ հարկին համար ոչինչ կրնայ մէջբերուիլ Սուրբ Գրքէն:

429. ԿՆԻՔԸ. — Դրոշմի արգասիքներէն երրորդն է կնիքը, այսինքն հոգեկան նշանը, որով մշտնջենաւորապէս կը ճոխանայ հոգին և զոր չի կորսնցնէր որ և է պարագայի մէջ: Այս պատճառաւ, խորհուրդը ուրիշ անգամ չի կրկնուիր: Սուրբ Գրքէն ունինք առաքեալին խօսքը թէ «Որ հաստատեաց մեզ ձեօքն հանգերձ ի Քրիստոս և օծ զմեզ՝ Աստուած է, որ և կնքեացն մեզ» (Ք. կորնթ., Բ. 24), ուր կնիքը օծումին կը յարակցի իբր գործը պատճառին հետ, իսկ եկեղեցական աւանդութեան մէջ և սրբութեան մէջ Դրոշմին խորհուրդը մկրտութեան հետ կապակցուած ըլլալով, նոյն օրէնքին տակը փակուեցան այդ երկու խորհուրդները. անոնց կնիքը և անկրկնելիութիւնը նոյն կերպով է որ ճշմարտուեցան երկուքին մէջ ալ և իբր այդ, բոլոր Եկեղեցիներէն ալ իբր վարդապետութիւն ընդունուեցան: Այս համաձայնութիւնը կատարեալ փաստ մըն է խորհուրդներուն մասին եղած բոլոր խնդիրներուն մէջ:

430. ՄԻՒՌՈՒՆԻՆ ԸՄԲՈՒՆՈՒՄԸ ՄԻՐ ԲԱՐԵՓԷՏՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏՈՎ. — Դրոշմի արգասիքին մասին խօսուած ատեն կրնայ սա խնդիրն ալ յուզուիլ, թէ սրբալոյս միևնույն բոս ինքեան արգեօք ունի՞ արգասեաց զօրութիւնը՝ անկասաբար Դրոշմին մատակարարութենէն: Այս խնդիրը հարկ է յուզել մասնաւորաբար մեր Եկեղեցիին համար, ուր սուրբ միևնույն իրեն համար կարծես առանձին պատիւ ունի և մինչև անգամ առանձին նուիրական պաշտամունք իրեն համար: Ասոր համար է, որ անոր օրհնութիւնը բուն իսկ Հայրապետէն կ'ըլլայ, բաշխումը նուիրակներու ձեռքով կը կատարուի, եկեղեցական արարողութիւններ կ'ըլլան քաղաք մը հասած ատեն, ձեռնադրութեան կամ սուրիշ պատեհութեան օրհնանք կը հանուի յատուկ թափօրով, երգերով և անդիւրութիւններով:

րով, պաշտօնէից նուիրագործումը իր միջոցաւ տեղի կ'ունենայ, պաշտամունքի տան գործածութիւնք անօթներն ու սպասները իրմով կ'օծուին, պատկերները, խաչերը, աւետարանները մինչև որ միւռնով չօծուին, չեն կրնար գործածուիլ մեր եկեղեցիներուն մէջ, ոչ ալ կրնան օրհնութեան գործիք կամ համարոյրի աւարկայ ըլլալ օծուելէ առաջ: Մինչդեռ ուրիշ եկեղեցիներու մէջ չկան այսպիսի օծումներ: Հառինները միւռնով կը գործածեն միմիայն Դրոշմի համար, եպիսկոպոսի օծման և սկիհի ու մաղղմայի նուիրագործութեան համար: Իսկ ուրիշ տան, նոյնիսկ քահանայի և թագաւորի օծման առթիւ, երեսօտից իւրը կը կիրարկեն:

431. ՄԻԻՌՈՆԸ ԱՍՏՈՒԱՅԱՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՅԵՍԿԵՏԷ ԴԻՏՈՒԱՅ. — Արդ, տեսնելով այս նուիրական պատիւը և հաւատացեալներուն ժողովրդական կարծիքը, ի դէպ է հարցնել թէ եկեղեցին միւռնի համար կ'ընդունի՞ ներքին և իր մէջ բռնուած զօրութիւն մը, թէ նշանակական է ամէն ինչ, իրմով կատարուած օրհնութեան համար: Թերեւ միւռնով եկեղեցւոյ մէջ նշանակ է Ս. Հոգւոյն շնորհաց և միջնորդ նոյն շնորհաց բաշխումին, սակայն ներքին և խորհրդական ոչ մէկ փոփոխութիւն կ'ընդունինք թէ տեղի կ'ունենայ անուշահոտ իւղին մէջ օրհնութենէն ետքը, որով ոչ մէկ ներքին աղբիւր կամ արտադրեալ պատճառ կը ճանչնանք անոր նիւթին մէջ. ընդհակառակն, ինչ նպատակաւ է որ օրհնութիւնները կը արուին ընդհանրապէս, եթէ ոչ իրին վրայ նուիրական հանգամանք մը դնելու համար, զայն զատելու համար հասարակ նիւթերէն, զայն աստուածային պաշտամունքի յատկացնելու և անոր անխտիր կիրառութիւնը արգիլելու համար նմանօրինակ է նաև միւռնի գործութիւնը, հիննուած օրհնութեան վրայ, բայց արուած յատուկ հանդիսաւորութեամբ և յատուկ նշանակութեամբ, ուրիշներէն աւելի, այնպէս որ կարծես թէ մեծագոյն օրհնութեան միջոց կը դառնայ, որով և ուրիշէ օծուած իրը և ուրիշ՝ օրհնուած իրը, սա-

կայն աստիճանով միայն մին միւսէն տարբերուած և ոչ թէ իրին մէջ կատարուած իսկական փոփոխութեան մը աստիճանով: Երբ այս իմաստով ճշգրտանուի, ոչ մէկ աւելորդապաշտութիւն և աստուածային փառքին ոչինչ հակառակ կը տեսնուի միւռնին մէջ, ինչպէս նորադանդները ուզեցին նկատել եկեղեցւոյ սրբանուէր արարողութեանց մէջ:

432. ՊԵՏԱՐԱՆԻ ԴԻՏՈՒՄԻ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ. — Դրոշմին աւելութիւնը և ընդունելութիւնը չի պարունակեր յատուկ պայմաններ, աւելի քան անոնք որ ըսուեցան այս Խորհուրդին էութիւնը և հանգամանքները բացատրած ասանիս: Ընդունելութեան կամք, ստացուած միջբրտութիւն, զղջում և խոստովանութիւն մեղաց, եթէ դրոշմելին չափաւոր է արդէն և կանխաւ մկրտուած, իսկ միւր եկեղեցիին համար կանոն է որ մկրտութեան հետ պաշտուի Դրոշմին Խորհուրդը, առանց որեւէ միջարկութեան, և ոչ ալ կրկին մասերու կամ օրհրու քսման: Հնար է երբեմն, հանդիսաւոր պարագայից մէջ, որ քահանաներէն մէկը միայն մկրտէ, իսկ ուրիշ մը Դրոշմը տայ, և այս մասուանդ հորը եպիսկոպոս մը կամ վարդապետ մը հանդիսագիր գտնուի, որ մկրտութիւնը ծխատէր քահանային թողելով, դրոշմին մատակարարութիւնը ինքը կ'ընէ:

433. ԴԻՏՈՒՄԻՆ ԿԱՐԳԸ ԸՍՏ ՄԻՐ ԵԿԵՂԵՍԻՒՆ. — Իսկ Դրոշմին կարգը շատ համառօտ է մեր Մաշտոցին մէջ: Շարական և աղօթք ի սկզբան, և ապա իննեակ օծութիւններ, դարձեալ աղօթք և շարականներ և կ'աւարտի Խորհուրդին արարողութիւնը: Բեմ հանելը և խորանին երկրպագութիւնը ամէն օրհնութեան մէջ կայ, ինչպէս քառասնօրէք օրհնութեան մէջ ևս: Հաղորդուելը առանձին Խորհուրդ է, որուն մասին զատ պիտի խօսինք: Թափօրով և երգերով եկեղեցիին տուն տանելը և մասնակ մօրը գիրկը յանձնուած ատեն ընթերցուածները և աղօթքը, թագ վերացնելը և առաջին լուացումը, զօր միւռնի հանել կը կոչէ ժողովուրդը: մեծ մասով մկրտութեան հետ յարակցու-

թիւն ունին: Միայն օծեալ մանկան առաջին լուսացումը կարելի է աւելի դրոշմին հետ կապել: Նմանապէս քառասնօրէին օրհնութիւնը, որ այժմ շատ տեղեր խափանուած է, ո՛չ մկրտութիւնէն և ո՛չ դրոշմումէն կը հաշուուի, այլ բնական ծնունդին օրէն և պարզապէս հրէական սրբութիւններէն է փոխանցուած:

434. ՅԱՐԱԿԻՑ ՌԻԻԴ ՄԱՆՐԱՄԱՍՆՈՒ-ԹԻԻՆՆԵՐԻ. — Յառուկ զգեստն ալ, որ սպիտակ պէտք է ըլլայ, և գլուխին նաւթով, մկրտեալին կամ անոր տեղ կնքահօր ձեռքի մօմեղէնները, այս ամէնը յարակից են մկրտութեան, ինչպէս իր տեղը ըսինք թէ նորակնունքները սպիտակ զգեստներ հագած եկեղեցին կը մնային ութը օր: Բայց որովհետեւ դրոշմը մկրտութեանէն իշտ անրածան էր, կարելի է ըսել թէ սրբութեան և պատուոյ նոյն կանոնը և նոյն նշանները կը կատարուէին դրոշմի համար եւս: Նոյնը պէտք է ըսել նաեւ կնքահօր համար, որ դրոշմի համար եւս կը պահանջուի ու անոր պայմանները, պաշտամունքը և գործողութիւնը համանման են մկրտութեան հետ: Լատինները երկու խորհուրդները բաժնելով, կնքահայրն ալ կը բաժնեն, իսկ մեր մէջ, քանի որ երկուքն ալ միտասին կը կատարուին, կնքահայրերը տարբերելու առիթը չընծայուեցաւ արդէն:

435. ԽԱՂԱՂՈՒԹԻԱՆ ՈՂՋՈՅՆԸ. — Օծումներէն յետոյ, խորհուրդին պաշտօնեան կ'ողջունէ դրոշմաւը հոգեւոր ողջոյնով և կ'ըսէ. «Խաղաղութիւն ընդ քեզ, փրկեալդ Աստուծոյ, խաղաղութիւն ընդ քեզ, օծեալդ Աստուծոյ: Նոյն ողջոյնը ունի նաեւ Լատին ծէսը սա բառերով. «Խաղաղութիւն ընդ քեզ», միայն թէ այդ ըսած վայրկեանին եպիսկոպոսը թեկն ապտակ մը կը դնէ դրոշմաւին երեսին, ինչպէս խորհուրդին ալ կը նշանակէ: Ապտակի այս արարողութիւնը նոր է և սկսած է այն առնէն, երբ Դրոշմը անոնց մէջ անջատուեցաւ Մկրտութեանէն ԺԲ. դարուն: Ու թէև իրենք զայն խորհրդաբար մեկնելով կ'ըսեն թէ նշան է համբերութեան և ներողութեանց մէջ արիւնթեան, բայց իրապէս անիկա փո-

ԿՐԹԱԿԱՆ

Տ Ի Ր Ա Մ Ա Յ Ր Ը

(Ծննդեան 2000 ամեակին առիթով)

Կինը, որուն ծննդեան երկհազարամեակը զուգարկեցեալ այս տարուան — կաթողիկե եկեղեցին պատշաճ հանդիսութիւններով պանծացուց այս առիթը Ս. Երկրին մէջ — մին է աշխարհի պատմութեան ու մարդկութեան ճակատագրին վրայ ամենէն խոր ու բարբար ազդեցութիւնը գործած արարածներէն, որուն վրայ փայլեցան մարդը իր Արարչին նմանատիպ հանդիսացնող բոլոր առաքելութիւնները, նկարագրի բոլոր բարեմասնութիւնները:

Սէբը, համբերութիւնը, հաւատքը, հնազանդութիւնը, հաւատարմութիւնը, ծառայասիրութիւնը — մի մէկը թուել բարձր այս յատկանիշներէն, որոնց վաշտութիւնը կու գայ մեզի Նոր կտակարանի էջերէն, ինչպէս սերունդներու քնքով հաւատքովը մեզի փոխանցուած անսուտ աւանդութիւններէն:

Բոլոր հին ու առաքելական եկեղեցիներու կողմէ մեծապէս բարեբանուած է բացառիկ ու զերազանց այս կիինն ու մայրը, զոր ինքն իօկ, մարգարէական անխաբ յայնապետութեամբ մը գուշակած էր երբ այցի — օգնութեան — էր դրացած իր նման հրաշալի ու անսովոր պայմաններու մէջ մայրութեան պատիւին արժանացած իր զարմուհիին: «Այսուհետեւ երանեսցեն ինձ ամենայն ազգք»:

խանցուած է միջնադարեան ժամանակներու առաջնական արարողութիւններէն, զի երբ ապկանքներուն դասապահները իրենց խումբին մէջ մէկը կ'առնէին, սուրբ անոր յանձնած առնէ թեթեակի կ'ապտակէին զինք ի նշան իշխանութեան, որուն կ'ենթարկուէր ան այդ վայրկեանին:

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԳԵՅՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ
(Վերջ՝ 42)

Պարապ տեղը չէ որ թէ՛ Արեւելեան և թէ՛ Արեւմտեան Եկեղեցիներու Տօնացոյցներուն մէջ բազմաթիւ են անոր նուիրուած աստիճանը, բազմաթիւ ու բացառաբար գրաւիչ՝ անոր ընծայուած աղօթքներն ու շարականները, բազմաթիւ ու հոյաշէն՝ անոր անուան ձօնուած տաճարներն ու որբարանները, բազմաթիւ՝ անոր անուանովը (կամ անոր այլազան տարբերակներով) ու ստորագրելիներովը, մանաւանդ մեր ժոյժի վարդապետներն ու կնքուածները:

Ըսինք թէ բոլոր առաքինութիւնները փայլեցան Ս. Կոյսի վրայ: Բայց, ինչպէ՞ս սահմանել առաքինութիւնը, կամ, այլ խօսքով, ինչպէ՞ս բնորոշել առաքինի անհատը: Արդեօք Աստուծոյ Տունէն անպակաս ժամապաշտն է ան, թէ ոչ սիրտն ու քսակը անկարին ու չքաւորին դէմ միշտ բաց անհատը, իր ասպարէզին նըւերով, իր գործին հետ նոյնացած կամ իր ընտանիքէն ու ազգականներէն զատ, աւելի լայն շրջանակներու հետ ալ սիրով կապուած ու անոնց նկատմամբ զգոցութեան գերազանց ապացոյցը տուած պարտաճանաչ ու հաւատարիմ արարածը: Բոլոր այս կարգի մարդերը դուցէ, բայց բոլոր այս յատկանիշերը իր նկարագրովը ցոլացնող երանելի վատահարաւ:

Քրիստոսեան կարելի է նմանցնել ուսանողի մը, որուն յաջողութիւնը պայմանաւոր է լրիւ ճանաչումովը իրեն աւանդուած նիւթերուն, այլ խօսքով՝ երբ 100 ի վրայ 100 է իր բերած նիշը: Զանցում մը, թերացում մը, թեթեւ սխալ մը — և ահա կորսուած է առիթը տարիներու իր վատապակէ պօսկող վկայագիրը ստանալու: Այո, կ'ընդունինք թէ խիստ է իր աշակերտներէն այսպիսի պայմաններ պահանջող վարժապետ կամ դասախօսը, բայց արդար է նոյն ատեն, մանաւանդ երբ նորահասներուն մէջ կ'ուզէ տեսնել իր գործակիցն ու յաջորդը:

Ասկէ զատ, բոլոր առաքինութիւնները իրար եկած կարելի է նմանցնել կամարի մը, չէնքի մը սիւները վեր բռնող: Ամէն քար այդ կառույցին մէջ ունի իր գերն ու տեղը: Որեւէ քարի մը խախտումը կրնայ ճեղք մը յառաջացնել, որ կրնայ յանգիլ չէնքի փլուզման:

Ի վերջոյ, պէտք չէ մոռնալ թէ արդարեան ու կատարեալներն են միայն որոնք կրնան մօտենալ Գերագոյն Արդարին ու կատարեալին:

✱ * ✱

Վերադառնալով Տիրամօր, ան բոլոր առաքելական Եկեղեցիներուն կողմէ նըկատուած է որպէս մեծագոյն և ամենէն ազդու բարեխօսը մարդկութեան համար: Եւ բնական է որ այդպէս լինէր, քանզի փրկիչը իր որովայնին մէջ կրելէ, անոր մայրութեան արժանանալէ աւելի ինչ մեծ պատիւ ու փառք կարելի է երեւակայել, Եկեղեցւոյ Մայրն է ան, ու գիտեմք թէ մայրութիւնը հոմանիշ է սիրոյ ու գութի: Բոլոր սուրբերէն առաջ յայտնի, մեր Եկեղեցին ալ անոր բարեխօսութիւնը կը հայցէ շարունակ — «Սրբուհւոյ Աստուածածնին բարեխօսութեամբ» քանի՞ անգամ յիշուած է մեր ժամագրքին մէջ, ճիշդագրկատար Ս. Աստուածածնին կոչու մով քանի՞ Եկեղեցիներ ունեցած ենք և ունինք, և ուրիշ ո՞ր սուրբը պատուած ենք այդ մակդիրով: Լուրտի, Ֆաթիմայի և վերջերս Ետեկօսլաւիոյ մէջ իր երևումները գերագոյն ապացոյցները չեն միթէ այն սիրոյն ու հոգածութեան, զոր մայրական սիրտ մը միայն կրնայ ունենալ ճակատագրէն ու կեանքի դժոյգակ պայմաններէն առւայտող ու տաքնազանհար իր հոգեւոր որդիներուն նկատմամբ:

Արգարեւ, այսօրուած մարդկութիւնը որքանով աւելի պէտքը ունի Տիրամօր բարեխօսութեան:

Գիտնանք ուրեմն, Ս. Կոյսին օրինակով, մեր մէջ իրարու շաղախել քրիստոնէական առաքինութիւնները, նկարագրի բարեմասնութիւնները, քալելու համար անոր օրինակով Վիշապերու կայանն այս կեանքէն դէպի անմահութիւն, տխուր ու մեծ ժամէն՝ դէպի նոր ու լուսաւոր կեանք:

ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

Շ Ա Ր Ք

ՆՈՐ ԽՈՐՏԱԿՄԱՆ ԳԻՇԵՐՆԵՐՈՒ

«Մի լիցի ինձ երկնել եւ ոչ ձնանիլ,
ամպել եւ ոչ անձրեւել»

ՆԱՐԵԿ

Բ.

Ես Եղիվարդն եմ այս գիշեր,
Սարի զաւակ, սարի նըման
Կեցած կեանքի բերումներու,
Դառնութեանց դէմ,
Աչքիս՝ արցունք, դէմքիս՝ ծրպիս:
Հոգիս ազատ, չէ նանչըցած,
Մանկութենէն մինչեւ այսօր,
Թումբ ու պատուար:

Կեցած նորէն լերան վըրայ
Այն սրբազան,
Որու կուրծքին՝ դուռ մ'ինչպէս
Արեւայական,
Կը բարձրանայ Սուրբ Յակոբայ
Վանքը հըրաւ,
Ուստուններով նուիրական,
Երազներով վերասըլաց,
Հայ հոգիի մաքուր կրակ,
Աղօթք ու խունկ, ծիրանի լոյս,
Կապոյտ երազ:

Ու կը նայիմ յիշողութեանս
Աչքով զմութիս իմ մանկութեան,
Ծրած արեան լինին վըրայ,
Երբ գարունը կը բանար իր
Սիրը զեղուն,

Եւ ծաղիկներ մօր մը անհետ
Շրթոնքներէն,
Կը բաշխէին բոյր ու համբոյր:

Սուրբ մանկութիւն,
Երկինքն որուն կը լուացուէր
Ամէն առտու,
Հրեշտակներու ձեռներով սուրբ,
Որու կապոյտ բիւրեղին մէջ
Կը տեսնուէր դէմքն Աստուծոյ:

Յետոյ յանկարծ այն օրերուն
Վեհասարսուռ,
Կ'երեւային լեռ, դաշտ ու ձոր,
Ամպ ու երկինք,
Մօրս աչիւն վար գրլորուող
Արցունքի պէս:
Լռութիւնը կ'իջնէր մահուան
Մղձաւանջով...:

Կը փալէին կարաւաններն
Գաղթողներու,
Իրարու մէջ, իրարմէ դուրս,
Թողած երկիրն իրենց չֆնտղ,
Պապեմական հանդեր ու կալ,
Գերեզմաններն նախնիքներուն
Լոյսով ջահուած:
Թողած յաւէտ տուններն իրենց,
Դուռները բաց:

Համբան երկար, փարակարկառ,
Լեռնանցքներէն, հովիտներէն
Հայրենական,
Իսկ սարերուն նստած ամպեր
Յուղարկաւոր:
Սիփան, Գրգուռ, դրած գլուխն

Իրենց ներմակ,
Երկիրներու կապոյս սեմին՝
Կը նայէին մեկնողներու
Տրտում չուին :

Այն օրերուն՝
Որք մընացած աշխարհն հայոց,
Կ'այրէր բոցով մ'անօրինակ,
Կը մոկըսար սեռով ծեփուած
Կապոյս երազը սիրտերուն :

Երախ մ'անհուն, արիւնախում,
Կը ծամէր ոխն իր դաւաւոր,
Կը մեռնէին սէրն ու բարին
Խորն սիրտերուն վիմաստրած :
Վերջալոյսը արցունք կարծես,
Կը դողդղղար լեռան կոպին :

Իսկ լնակներն գոգն լեռներուն,
Հայելիներ լուսակայլակ,
Որոնց խորքին՝
Կը դողային աստղ ու լուսին,
Իսկ ամայի մեր հողերէն
Կը փալէր լոկ Յիսուս բոպիկ,
Աչքին՝ արցունք, ոտքին՝ արիւն :

Երկիրն որ ինձ ծնունդ տուա,
Երազ մըն է այլեւս հիմա,
Կարմիր ցասում, անխօս փանդակ,
Լուսէ՛ տեսիլք, մորմո՛ք ու ցաւ,
Իր լեռներով ձիւնագագաթ,
Որոնք Աստ'ծոյ կ'ուզեն տանիլ
Բողոքն հայուն,
Մշտամըմունջ, արիւնազանգ :

Անցայ ճամբէն խաչելութեան,
 Ժողովուրդին մեր արնաբամ,
 Բայց անվհաս,
 Վանէն Իրան եւ Միջագետք,
 Ոսկերուս ցաւ եւ սրտիս վէրք,
 Եւ այդ ցաւին կը հիւսուէր լուռ,
 Ցասում մ'անգոր, բողոք մ'անհուն,
 Որ կը մընայ մինչեւ այսօր,
 Իբրեւ Կըսակ արիւնագիր
 Իմ որբութեան:

Այգերուս դէմ՝
 Անապասն է Միջագետքի,
 Շէկ խանձարուր,
 Իրենց բոյնէն հեռու ինկած
 Չագուկներուն:
 Աւազներէն առին անոնք
 Թոյլ աղուամազ եւ բէկ փետուր,
 Ափը գետին մեր հայրենի,
 Դրին մարմինն իրենց անհայր,
 Մութ անումի:

Գետ հայրենի,
 Հայոց սրտի արծաթ երակ,
 Ժայռեր փերող փրփուր հերմակ,
 Մեր արեան պէս մաքուր ու հին,
 Այժմ պանդուխտ որբի նըման,
 Աւազներու սիրտին՝ ինկած
 Հեւասպառ:

Յետոյ երկիրը աւետեաց,
 Տուն տաղաւար,
 Մեր հայրերուն Սաղիմական:
 Այն օրերուն,

Շուֆին ներքե Սուրբ Յակոբայ,
 Որբանոցն էր Արարատեան,
 Մասաղեռամ որբուկներու
 Վերջին կայան:
 Մանչ ու աղջիկ, բոցմած ծաղիկ,
 Վասպուրական մեծ աշխարհի
 Սիրէն պոկուած:

Տարիներ վերջ, կը դառնայի
 Ժառանգաւոր եւ որդեգիր
 Սուրբ Յակոբայ Ուխտին պայծառ:
 Տուն Սաղիմայ,
 Երկնքին դէմ ձեւուած հըրաւ,
 Աթոռ անւարժ մեր հաւատքին,
 Սուրբ Երկրին մէջ խաբիսխ նետած:

Այն օրերուն,
 Մեմասանի սիրին վրայ,
 Լոյսի շողէն ծնունդ առած,
 Կը շիննային
 Դպրոցներ զոյգ ու զպարան,
 Բանալով լայն
 Հոգիներու մութին վերեւ
 Շունչն յարութեան,
 Հայ աշխարհի աւերէն վերջ
 Համասարած:

Տարիներով ըմբոսնեցի,
 Կաթիլ, կաթիլ, մեղր ու գազպէն
 Շրթոնքներէն անզուգական
 Դուրեաններուն եւ Դուռակեան,
 Հոգիներու դէմ՝ բարձրացող
 Ջահեր երկու,
 Արծաթեղու մեր ինքնութեան

Կրակն հանգչած,
Վըրէժով նոր ու սրբազան:

Տիսաններ զոյգ,
Նոր օրերու արթուն դողանջ,
Կանթեղ մսփի, լոյսի բուրվառ,
Հաց՝ հոգիի հանապազօր,
Ոսկեդարու ջինջ արձագանգ,
Որ գահընկէց մեր օրերու
Իմաստութեան ըսպասին մէջ
Եղան արի եւ անմահանջ:

Նըման փութին,
Հըրայրքին մէջ իր Ասրծոյն,
Վառեցին հուրն ասրուածնին
Իրենց սրսին,
Սաղիմական այս բարձունքին՝
Ինչպէս երբեմն Արմաշի,
Հեղեղելով իրենց միսփի
Լոյսն անըսուեր,
Ծարաւահիւծ հոգիներու
Մեծ պասուփին:

*

Տարիներ վերջ հանդէս էր մեծ:
Բացուեր էին դուռները լայն
Սուրբ Յակոբայ:
Հին սանաւի գմբէթին ճակ,
Շրջուած բաժակ,
Կ'այգեւորէր հոգին պայծառ
Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ:
Խորանին դէմ շարանն անփոյթ,
Մասաղեւամ հոգիներուն,
Սեւի մըսած,
Կ'իջներ կրկեսն իր պարտերուն:

Քալեր էին օտարներով
Անոնք բոլոր այդ բարձունքին,
Հրուած կարծես,
Հեղեղներէն տառապանքին
Իրենց ցեղին:
Այն օրերուն քաղցր էր նրման
Մեղքամոծի, հայիլ շիթ, շիթ,
Աւսանակին վրայ ոսկի
Հայաստանեայց եկեղեցւոյ:

Այն օրերուն՝
Հոգիներուն մէջ արիւնտ,
Դեռ չէր մեռած յոյսը ներմակ,
Հաւասքը խոր ապագային:
Անոնք յօծար դեռ կրնային
Լսել կարկաչն իրենց սիրտին,
Իրենց արեան,
Հոգիները կարմիր թելով
Իրար կապող:

Ես եղիւլարդն եմ այս գիշեր,
Ու կը նայիմ անկերպարան
Մեր Սփիւռքին,
Փոքրած ինքզինք,
Պարպուած ի սպառ իր հայրերու
Շունչէն մաքուր,
Խրոխտանքէն պողպատահունչ,
Դանդաշելով կ'երթայ անյոյս
Մարդու մը պէս՝
Որ կորուսեւ է իր հոգին:
Կտրուեալ ճեղքուած տարսմ,
Մութ անթափանց,
Արմատախիլ ու գաղթական
Եւ անձնատուր

Սարսափներու առհասական,
Նաւ մը ի նշպէս օրհասական
Ընկլուզելու յօծարական,
Ամէն վայրկեան ջուրերու տակ:

Ամէն շարժում նաւաբեկում
Վաղուան դիմաց,
Հոգիներուն մէջ հիւանդկախ:
Ամէնուրեք բարբառնչանքներ
Անմիտ ու սին,
Փոխան սիրոյ, ըսեղծումի,
Որ իրարու կը շողկապէր
Մինչեւ երէկ,
Դաւեսերն ամբաւ ապրումներուն
Մեր բոլորին:

Չեմ ուզեր դեռ պեղել հիմներն
Մեր Սփիւռքի ողբերգութեան,
Որ դուրսէն պերն դամբարանի
Կը նըմանի,
Սակայն ներսէն շնչահաս
Եւ ողորմելի:
Այսօր նորէն մեր կողերուն՝
Հազար դաւոյն,
Մեր աղօթքին ու մեր երգին,
Մեր սիրտերու արդար բերին
Որումն օտար,
Ջուր է խառնուեր մեր գինիին
Ու մեր կաթին,
Մինչեւ երէկ դեռ անխարդախ:

Ու չ'անցնիր օր,
Որ բզզացող նանն մը մաղիզ
Իր գրպանի թրիմներով

Զուգէ բանալ սիրսն իր ունայն
 Բայց եսապա՛ս ու բռնակալ,
 Բարերարի յաւակնութեամբ
 Պահանջելու յուարձաններ,
 Պասիւ, աթոռ յաւերժափառ,
 Ծրուած այսպէս՝
 Աւագանին վրայ սրտում
 Իր մեծ եսին,
 Առանց սիրոյ եւ առանձինն:

Եւ ուրիշներ որ կը խածնեն
 Առեղծուածներ իրենց փրսած,
 Մեր օրերու մուրիկները համբաւաւոր,
 Բացած ավերին իրենց կարկամ,
 Ծունկի իջած
 Հարուսներու դուռներուն հով:

Էր երբեմն,
 Երանելի օրերուն այն,
 Երբ բարեգործ հոգիներն հայ,
 Կը բանային իշխանօրէն
 Սիրտերն իրենց,
 Եւ իրականներ ծանրակրօն,
 Վերածելով նիւթն հոգիի
 Եւ հիւսելով
 Երազն անսուտ ապագային,
 Մարմիններէն իրենց անդին,
 Ըզգալով թէ ինչ որ ունին
 Իրենց չէ լոկ,
 Այլեւ ազգին բազմակարօս:
 Բարիքն անկեղծ ու սրտազեղ
 Ազօթքի քոյրն է սրբազան:

Գ.

Ես եղիվարդն եմ այս գիշեր,
 Երէկի որբ, աղկաղկ տղան,
 Այսօր իշխան ու պահապան
 Սուրբ Յակոբայ ժառանգութեան:
 Ու հոգիէս կ'անցնի նորէն
 Անցեալն ամբողջ,
 Նաւուն վրայ ժամանակին
 Արսասովոր,
 Յիշատակի մը հանգունակ:

Նրբենիի նրման բացի
 Ճիւղերս բոլոր,
 Եւ թառ եղայ երազներուս
 Ոսկեփետուր:
 Ամէն անգամ երբ հրաժեց
 Տուի անոնց,
 Անոնք տարին ինձմէ մասեր,
 Նշխար, նշխար,
 Կարօտներ լուռ, խօսքեր կրակ,
 Չոր կը պահէ երբեմն հոգին
 Նոյնիսկ իրմէն գաղտնաժառուկ:

Կ'անցնին ինձմէ նորէն այսօր,
 Այդ օրերու մարդերն արդար,
 Մարդեր հրգօր,
 Յիշատակովն իրենց անմահ,
 Կարկաչը ջիմջ
 Այս դարաւոր ժառանգութեան
 Սուրբ երազին մշտամրմունջ:
 Ու կը թրլի ինձի լըսել
 Չայներն անոնց,
 Չըմուռներու բուրումներով

Անուշահոս,
նստի մսած Ասուծոյ հետ :

Անմահներն այդ,
Դեռ կը կենան Սուրբ Յակոբայ
Կամարին թակ,
Իբրեւ ճեպիւք, իբրեւ խորհուրդ,
Փակած մահուան ուղին դաժան
Իրենց կուրծքով,
Այս հիմաւորց Հաստատութեան,
Շարքի կեցած յաւերժին դէմ :

Փա՛ւք շինարար նախնիներուն
Մեր հայարժան,
Աւետանակներ եօթնաստեղեան,
Որ օրերու հանդէսին մէջ
Մեր տրամադայն,
Կանթեղեր են խորն մեր սրտին,
Ըստդժումի բնագոյն հրգօր,
Մեր վիշտերէն հանդերձելու
Անգին ծաղիկն իմաստութեան :

Տարիները անցան արագ,
Գացին անոնք
Լեռան ետին ժամանակին :
Անոնցմէ վերջ,
Ես երէկի աղկաղկ տղան,
Եղայ պահակ
Սուրբ Յակոբայ տունին փարթամ,
Թխահաւի նըման մսած
Գահաւանդին՝ Սիրն լեռան :

Սուրբ Յակոբը տուն տաղաւար,
Եւ տապանակն հին փառներու,
Ուխտի մուշակն հազարամեայ

Սերունդներուն մեր հայկաժամ,
 Լոյսով շաղուած,
 Աղօթք, գինի, կուրծք մայրական,
 Ըստնի առաս, աղբիւր սիրոյ,
 Աստղի արցունք,
 Քարեղէն պատ, ամբողջ ամուր
 Հէփիաթունակ,
 Ծիւանի ծուխ բարձրագոյնաց:

Երախտաւատ դէմքերէն վերջ,
 Կը նուաղէր լոյսը պայծառ
 Սուրբ Յակոբայ երկինքին տակ:
 Կը սրուէին ախորժակներ
 Ներսէն, դուրսէն նորօրինակ,
 Հայ Սփիւռքի աւերին մէջ
 Կանգուն ու շէն,
 Այս սրբազան կղզիին դէմ:

Այն օրերուն,
 Սեւ սեւ ամպեր իրար եկած,
 Կը խլէին իրարմէ կայծ,
 Շառաչածայն,
 Ու պատուովն իրենց անեղ,
 Դարձած հեղեղ,
 Շուկներով խուլ ու մըթին
 Կը յարէին,
 Թէ ազգին էր ժառանգութիւնն
 Այս հայաժամ,
 Ոչ թէ ափ մը մտքի կտրոս
 Գլուխներուն վեղարաւոր:

Դաւիթ մը նոր պէտք էր նորէն,
 Ճանկերուն դէմ այս կարկառուած,
 Որ կարենար խօսիլ ազատ,
 Նըրոխտածայն,

Մեր օրերու Չարխասիին,
 Կոզպասիին եւ Սուսիին,
 Թէ Սասնասան կարմիր գինին,
 Դաւիթներու կ'իյնար բաշխել,
 Հաւասարիմ աւանդութեան
 Եւ անցեալի իրաւունքին
 Սրբանքուէր:

Յետոյ եկան,
 Յելուզակներ բոնագրաւիչ
 Նոր աշխարհէն,
 Եւ փորձեցին Տէրը դառնալ
 Ժառանգութեան այս սրբազան,
 Գինը որուն չէր վնասուած
 Իրենց կողմէն:

Սակայն պատահոն զոր ուզեցին
 Ծամել անուշ, հեշտ ու կակուղ,
 Կը կարծրանար
 Ակռաներուն ներքեւ անոնց,
 Իբրեւ կտոր մը ռսկորի:
 Հացն անաշխատ,
 Անմտութիւն մեղքի նըման,
 Կը փառանայ
 Ակռաներուն ներքեւ պանդոյր:

Եւ անոնց հետ,
 Միաբաններ հեղզ ու շուար,
 Սարսափահար,
 Ոմանք հազաժ սեւ պարեգօս,
 Եւ ուրիշներ՝
 Պատմութեան մեհաբանիւս:
 Եւ անոնց հետ,
 Աթոռակալ եւ անաթոռ

Վարձուած մարդեր,
 Եւ անոնց հետ ազնուաւոյ
 Խեղճանքներ պարսապանաց,
 Ու ժողովուրդ անկերպարան,
 Հստեղծելով
 Ողբերգութիւն մ'անօրինակ,
 Զոր չէր տեսած
 Մենաստանը Սուրբ Յակոբայ
 Դարեր երկար:

Դեռ կը լսեմ զանգիւնն ահեղ,
 Զանգակներուն յուղարկաւոր,
 Այս տումին անմախընթաց,
 Զի կը մեռնի երբեմն հոգին
 Մարմնէն առաջ:

Ես առանձինն՝ այդ օրերուն,
 Ախորական,
 Մարդոց կողմէն այդ անօրէն,
 Զեմ գիտեր ո՞ր մեղքիս համար,
 Կեցայ հաստատ եւ անվկանդ,
 Մարդերուն դէմ այդ վաճուէր,
 Ճերմակ ներկած մեղքերն իրենց,
 Բառերու մէջ զագրակարան:

Քառսուն տարի իբրեւ պահակ
 Սուրբ Յակոբայ, կեցեր եմ ես
 Քանդողներուն դէմ անարի,
 Քամահելով թիւը անոնց:

Փառքի պըսակ չըլլացուց
 Սիրսս բնաւ,
 Սպառազէն զիմուորի պէս
 Տարիներով դեռ կը մնամ,
 Այլիս՝ արցունք, արքիս՝ ժպիտ:

Գիտէի թէ կեանքը ցաւ էր,
 Կեանքը դաւ էր,
 Ցեխն աշխարհին մեր արցունքով
 Եւ արիւնով կը շողախուէր:

Չունեցայ խեղ եւ կամ նախանձ,
 Դիւր ու պաշիւ ինծի համար
 Կը հնչէին զերթ պղինձներ
 Անարձագանգ:
 Պարզ էր հոգիս եւ կրնար ան
 Աստուածներու մեծ խնայքին
 Ըլլալ բաղարջը սրբազան:

Հաստատութեան դրօշն ուսիս՝
 Քալեր հմ ես աւելի քան
 Քառսուն տարի:
 Թախիծն եղաւ ինծի համար
 Թե խոյանքի,
 Ժամանակի նամբէն կապնուս,
 Կեանքը՝ պայքար, աշխարհ՝ սեղան:
 Արցունքներու եւ քառութեան:

Թէ ի՞նչ ըրի՝ վկայ Աստուած,
 Անունն որուն
 Ես կը դրնեմ խղմմանքին
 Բոլոր անոնց՝
 Որոնք սիրով դեռ կը նային
 Այս սրբազան Հաստատութեան:

Ես եղիվարդն եմ այս գիշեր,
 Բացած նոր էջ տարեգրութեան
 Այս դարաւոր Հաստատութեան:
 Տաք են ցաւերն վերքերուս դեռ,
 Ու չեմ կրնար սեղմած պահել

Ափերուս մէջ,
Կէսերն երկու նեղուած սրտիս:

★

Ու տեսիլք էր,
Ինծի կու գար, կը լըսէի,
Հին տանարի գմբէթին տակ
Փոթորիկ մը զանգակներու
Նորահրաւ:

Կը տեսնէի երկինք նորէն
Գլխուս վերեւ ուր կը բացուէր,
Կապոյտ փառնով,
Եւ Գլխադիրն, սուրբն այս Տունին,
Կեցած սեմին՝ իր մատուռին,
Գանկը ձեռին՝
Խոչակն որուն չըլլար անցած
Սուրի բերնէն:
Իր աչիւնէն կ'իյնար արցունք,
Կը թափէր լոյս,
Երկու հրեշտակ կը կրէին
Պատմութեան իր արմատները:

«Իմա եմ ներում եւ պատուհաս,
Կը յարէր ան,
Մի տեսնէր շատ գործն ազգապիղծ
Այս ուրացող, ամբարհաւան
Տգրուկներուն:
Եղիւ նուազ դուն խոսադաս,
Ես չեմ գիտէր սիրք մարդու,
Ու իր մեղքէն չէ հարուածուած:
Գերի՝ հոգին է մարմինին
Դեռ դրախտի խակ օրէնէն
Երանելի:

Մեղքը գեհն է թանձրաւաղիդ,
 Հոսող արձակ,
 Աւթարհներու քառուղիէն:
 Մարդն է սերել
 Հովին առջիւ իր մեղքերուն:

Զ'արդարանար չարը չարով,
 Արիւնն ինչպէս
 Զի լուացուի արիւններով:
 Լաւ է քաշել փողը հեմման
 Զերթ վարագոյր ոսկեկարան,
 Սիրտերուն դէմ,
 Մեղքի գերի մարդոց բոլոր:
 Հասն աւագին եւ ծովն անհուն
 Զիրար կռել ե՞րբ են կրցեր»:

Յետոյ մեղմիւ կը հեռանար,
 Տեսիլք մ'ինչպէս
 Սուրբն այս Տունին:
 Ոչ գիտեր էր, ոչ ալ ցերեկ:
 Զոյգ մը հրեշտակ իր ետեւէն
 Կը կըրէին ճոթերն երկար,
 Արնակարմիր իր Եւրջառին:

ԵՂԻՎԱՐԴ

ՀՐԱՋԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՑ ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐԻՆ

Հրատարակող՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

9.

[1908 Նոյ. 18
Նոր - Նախիջևան]

Գերապատիւ

Հայր Հմայեակ Վ. Համբարեան,

ի Վիեննա

Տխմոթէոս Կուզի յօգուածիս՝ մասին իմ կարծիքս հարցուցած էիք թէ կարելի՞ է արդեօք կցել Հ. Ակինեանի գրքին, ինչ որ լաւագոյն կը համարէք՝ արէք. ինչ համար պատիւ մ'աւ է Հ. Ակինեանի պէս խոր հմտութեամբ օժտուած մարդու մը քով դասուելու։ Միայն թէ գրքին վերնագիրը այնպէս մը գնելու է, որ կարգապահը հասկնայ թէ հոն Տխմոթէոսի բառերն ալ կան։ Օրինակի համար՝ կարելի էր կցել երկուքիս վերնագիրները. «Տխմոթէոս Կուզ Հայ մատենագրութեան մէջ և Հայերէն նոր բառեր իր Հակահռուսթեան մէջ», գրեցին Հ. Ակինեան և Հր. Ահառեան։

«Մնացորդաց քառից»՝ յայտարարութիւնը տեսայ Հանդէսին մէջ. բայց գրքէն և ոչ մի օրինակ չունիմ. կը խնդրէի հոգալ այս առթիւ. մինչև իսկ գրքին վերջին 3-4 թղթերը տեսած չըլլալով՝ չգիտեմ թէ օխալներ սպրդած են, կը նկատեմ միայն որ Հանդէսի մէջ միայն գրուելիք երբայցեքներն՝ ոտանաւորի պէս առողջ գրուած էր։

Թաւրիզի ցուցակին³ ցանկը կը պատրաստեմ. ձեռքիս տակ է. կ'ստանաք կարճ ժամանակէն. ընդհանուր տարածակը արդէն ձեր քօչն է. եթէ կորսուած է, կրնամ նորէն անգամ մ'ալ պատրաստել. յառաջաբանը փոքր բան մը պիտի ըլլայ. գերմաներէն թարգմանութիւնն ալ կը պատրաստեմ, ինչպէս ըրած եմ Սանասարեանին⁴ և կ'ուղարկեմ ի կարծիք ալ ևս չի մնար ուրիշ ընելիք բան։

Այս անգամ արտատպութեանց ձեռագիրները ուղարկած չէիք, հակառակ սովորականին. եթէ պահած էք զստնաք, ինչպէս նաև իմ ցոյսօր զրկած բոլոր սրբագրական փորձերս (Թաւրիզի ձեռագրաց մասին) կը խնդրեմ որ բարեհաճիք ուղարկել ինձ։

Այժմ բոլորովին ալ խնդիր մը ունիմ առաջարկելու Ձեզ և կը յուսամ որ Ձեր կողմէն չպիտի զլանաք Ձեր աջակցութիւնը, որուն կարօտութիւն կ'զգամ։

Գիտէք որ կազմած եմ Արմատական բառարանս⁵ մը Հայ լեզուի, ընդարձակ գործ մը, որ կը պարունակէ 2000 էջ։ Այս աշխատութեան համար էջմիածին կտակ մը կար, 2000 ռուբլի (քօիշկ Գ. Տիգրանեանի կտակը)։ Գննութեան համար աշխատութիւնս ուղարկեցի իրենց (ճեմարանի⁶ վարչութեան), որմէ գնաց Մոսկուա՝ Խալաթեանին և յետոյ Բեաթարպուրկ՝ Մառին։ Ըստ կտակին ասոնք իրաւունք ունէին քննելու գործը, երկուքն ալ քննեցին երկար, և խիստ նպաստաւոր վկայութիւն տուին. Մառը ի մէջ այլոց գրած է. «Այսպիսի ընտիր գիտական աշխատանք՝ ոչ միայն Հայոց, այլ ընդհանուր եւրոպական գիտական քրականութեան մէջ ալ գոյութիւն չունի»... Այս երկու ուսուցչականներու ներկայացուցած վկայութիւններուն վրայ ճեմարանի վարչութիւնը անցաւ ամիս ինչ գրեց պաշտօնական թղթով մը՝ թէ Մանկավարժական Խորհուրդը աշխատութիւնս գնահատելով ինչ կը նշանակէ ԲԺ. Տիգրանեանի 2000 ռուբլի գումարը։ Ուրեմն մրցանակը տարած եմ։ Դժբախտաբար աշխատութիւնը անտիպ է և մրցանակը պիտի տրուի ա՛յն պարագային, երբ տպուի։ Կարող է Վիեննայի Մխիթարեան տպարանը յանձն առնել տպագրութիւնը որուն համար կ'առաջարկեմ հետեւեալ պայմանները.

1. Ես պիտի զճարեմ տպարանին հազար ուսուրի գումար մը. պիտի յանձնեմ իրեն՝ հրատարակութեան վերաբերեալ ամէն իրաւունք. պիտի կատարեմ որոշակիութեամբ ձեռք բերեալ տպարանը իրաւունք պիտի ունենայ ուղածին չափ օրինակ տպելու և ուղած գնով վաճառելու:

2. Հազար ուսուրի վճարելէ յետոյ ես տպարանին ոչ չափն և ոչ օգուտին մասնակից եմ. կը պահանջեմ միմիայն իմ ձեռք օրինակ տպուած գրքէն և ուրիշ որ երբեք պահանջ չունիմ:

Վիեննայի Միաբանութեան մէջ գիտեմ որ իմ զարգացումները տարբեր և Տպարանական վարչութիւնը տարբեր մարմիններ են. Դուք իբր խմբագիր կապ չունիք անշուշտ տպարանին հետ, ըստ յայնու ամենայնիւ ես գրեցի Ձեզ՝ իբրեւ տպարանական գործին քաջամտ անձի մը և որուն բարեկամական զգացումները վայելելու պատիւն ունեցած եմ: Ուստի կը խնդրեմ որ ինչ որ կարելի է և պէտք է այս մասին, ընէք և բարեհաճիք արդիւնքը հաղորդել ինձ: Կանխաւ խորին շնորհակալութեամբ:

1908 Նոյ. 18

Ն. Նիսը.

Եմ միշտ

Ն. Ն.

Հ. ԱճԱՌԻԱՆ

¹ «Հայերէն նոր բառեր Յիմոքես Կուրի Հանգանոսիքան մէջ», Նախ՝ ՀԱ, 1908, Բ. 12, 1909, Բ. 2, ապա՝ առանձին (Ազգ. մաս., ԵԸ) 1909, Հ. Ն. Արիստակիս Տիմոթէոս Կուրի Հայ մատենագրութեան մէջ: յօդուածից յետոյ, էջ 61-106: Հատորի տիտղոսաբերութեամբ երկու վերնագրերն էլ կան, բայց հեղինակի ոչ մի անուն:

² «Հայերէն նոր բառեր նորագիտ. մեջ», ՀԱ, 1908, Բ. 7, էջ 193-202, ապա՝ առանձնատպ, Ազգ. մաս., ԵԸ, 38 էջ:

³ «Ոճական հայերէն ձեռագրաց Քառերից», տե՛ս Նամ. 6, ծան. 4:

⁴ Տե՛ս Նամ. 1, ծան. 5:

⁵ «Հայերէն արմատական բառարան» 1ին անգամ տպակետիկ լայն ընծայեց Սրեայի Կամալարանը, հեղինակի ձեռագրով, 1926-1933, ըստ որում 6 հատոր տպակետիկ, 7րդը՝ Յուլիանով (փաստօրէն յառաջարկ և լրացումներ), տպագրութեամբ 1971-1979 թթ. Համալսարանը 7րդը տեղադրելով իր տեղում ամբողջը տպագրեց չորս հատորով:

⁶ Այսինքն՝ Գեորգեան ձեռարան, էջմիածին, 1874-1917:

10.

[Նոր-Նախիջևան

1908 Դեկտ. 6]

Գերապատիւ

Հ. Հմայեակ Համբարեան,

Նամակիս հետ ապահովեալ ծրարով կ'ուղարկեմ Յուլիանի զերմաներէն թարգմանութիւնը: Թարգմանած եմ սկիզբէն մինչև Մասնաւոր անձանց թ. 56-ձեռագիրը, այսինքն տնային, որքան արտապահած էր ցարդ: Մնացեալ մասերուն թարգմանութիւնը, ինչպէս և յառաջարկեմ Աշխատութեան մնացեալ մասերուն արտապահութենէն յետոյ, պարզապէս ա՛յն պատճառաւ որ սեպտեմբերինը պատճառած է և բնագիրը չունիմ քովս: Որովհետեւ զերմաներէնը պիտի տուի գրքին սկիզբը, ուստի կարծեմ թէ կարելի է այժմէն ուղարկած մասա շարել և տպել: — Թարգմանութիւնս անկասկած եմ որ զերծ չէ լեզուական սխալներէ, որովհետեւ կարճ մասնակի միայն ի Գերմանիա մնացած ըլլալով՝ զերմաներէն գրելու արուեստին չեմ տիրապետեր. այսու ամենայնիւ թարգմանութիւնը ճիշտ է, և եթէ փոքրիկ քերականական սխալներ կան (արականի, իգականի, յօգի, անականներու վերջաւորութեան են.), կը խնդրեմ որ հաճիք ուղղել:

Անսանկուր ցանկը պէտք չէ՞ արդեօք, որովհետեւ այս մասին լռութեամբ անցած էիք:

Նկատելի կէտ մը՝ որ թէ Զեր և թէ իմ աչքէն սպրդած է։ Միաբանութիւնը Վալար Յուցածի՝ ծրագիրը կողմնուլ տամանակ որոշած էր որ իւրաքանչիւր երկիր կողմէ մէկ հատոր, այնպէս որ Հատոր 2 կը ներկայացնէ Տաճկաստան։ Բայց ներկայ գրքեր որ կը ցուցագագրէ Պարսկաստանի ձեռագրերը, նոյնպէս Հատոր 2 տըրուած է՝։

Գանձ դարձեալ ծանրակշիռ խնդրոյն։ Մեծաւ ուրախութեամբ կարդացի Բաւարանի³ ընդունելութիւնը գիտական Միաբանութեանը կողմէ⁴։ այս առթիւ եղած գիտականները Զեր ձեռքով կատարուած ըլլալով, կը խոստովանիմ որ յաջողութեան միակ պատճառն ալ Դուք եղած էք։ այս պատճառով պարտք կը համարիմ հրապարակային շնորհակալութիւն մատուցանել Զեզ ինչպէս Թուրքիի Յուցակիս, նոյնպէս և Վերմատական Բաւարանի յառաջարանին մէջ։ Իսկ նոյնը կ'շտապեմ կանխապէս թղթով մատուցանելու Զեզ։

Ապահովեալ ծրարի մէջ՝ գրած եմ նաև փոքր մաս մը իբր նմոյշ Բաւարանիս։ սոսկ կարելի կ'ըլլայ գաղափար կազմել թէ՛ գրքին յօրինման և թէ պրերու մասին։ Մնացեալը նոյնին անվերջ կրկնութիւնն է։ Բայց առաւել լուսարարանութեան ամար գուցէ, հարկ է համառօտակի ամփոփել աշխատութեանն ծրագրերը⁵։

Գիրքս հայ լեզուի բոլոր արմատներու կամ արմատական բառերու բառարանն է։ ձեռքիս տակ ունեցած եմ բոլոր հայերէն խոշոր բառգրքերը (հին Հայկազ⁶, նոր Հայկազ⁷, Առաքել⁸, Փէշտրիմալ⁹, Զախախեան¹⁰ և Հայրուհուհի¹¹)։ ասոնց մէջ չանցած բառերը գտնելու և աւելցնելու համար կարդացած եմ բոլոր նորագիւտ կամ նորատիպ բնագիրները, ինչ։ Սովորաւ, Մնացորդաց, Տիմոթէոս ևն.։ Այս նպատակով էր որ պատրաստեցի վերջին երկուքին վրայ փոքր մենագրութիւններ¹²։

Ուրեմն նախ կը գնեմ 1. արմատը, նշանակութիւնը, վկայութեանց մէջէն աւմենէն հնագոյն գործածութեանց տեղերը, բունը, գլխաւոր բարդ կամ ամանց ձեւերը ևն.։

2. Բառին գիտնականօրէն ընդունուած կամ ընդունելի ստուգարանութիւնը (բնական է՝ եթէ կայ այդ)։ այս հատուածին ծայրը միշտ գրած եմ (Meilletի¹³ խորհրդով ալ) թէ Հիւպշ[ման] ընդունա՞ծ է գայն։ որովհետեւ Հիւպշման իրօք որ վերջին հեղինակաւոր վճիռն էր։ այս պատճառաւ կը յիշեմ ոչ միայն իր Փեռակաճուրիւնը¹⁴, այլ և անոր երկու փոքրիկ յաւելումները, (սպւում է ի IF¹⁵), ինչպէս և իմ անձնական թղթակցութեանցս ու տեսակցութեանս արդիւնքը։

3. Նոյն բառին ստուգարանութիւնն պատմութիւնը։ այդ բառին վրայ ո՛վ ինչ մեկնութիւն որ տուած է սկիզբէն մինչև հիմա ժամանակագրական կարգով կը շարեմ շատ համառօտ ու ամփոփ կերպով։ այս մասը պիտի ըլլայ մանրատառ և ներսօք ապուած, որովհետեւ նոյն իսկ ամենէն խնեթ ստուգարանութիւնները մացունել տալովուած եմ ամբողջութեան համար։ օրինակի համար նոյն իսկ Patrubanyին¹⁶ Շղանդանաւանա՞ բառը, որ փոխառնակ Շղանդանաւանա՞ կարդալու, ագիտութեամբ Շղանդանաւանա՞ կարդացած և մեկնած էր ինչ որ երեակայական ghan→ արմատով։ (Հիւպշ. մեկնած է արդէն բառ, իբր պրս. dandan [նաեւ աւաբերեմ անուրով])։ Այս մասը կը համարիմ գրքիս ամենակարեւոր մասերէն մէկը, որովհետեւ հոն ամփոփուած են հայ լեզուի վրայ մինչև այժմ կատարուած բոլոր աօխասօրիւնները։

4. ԳՐԱ. համառօտագրութեամբ կ'սկսի նոր շարք մը, ուր իրարու ետեւէ կը գնեմ ուրմատին արդի տասներեք զաւառականներու մէջ առած ձեւերը։ ինչ։ Մուշ, Երեւն, Պօլիս, Նախիշեան, Զարարաղ, Ագուլիս, Վան, Խարբերդ, Մարագա, Կարին, Համշէն, Ասլանբէկ, Սուլափա, մասամբ ալ Ողմի, Զէյթուն, Ալաշկերտ։ (այս բանին համար կանխապէս անձամբ կազմած եմ յիշեալ բարբառներու բառարանները, որովհետեւ ուրիշներու անգիտական ուղղագրութեան վրայ չեմ վստահած)¹⁷։

5. Փոխ. համառօտագրութեամբ կ'սկսի վերջին բաժինը։ հոս կը գնեմ բոլոր այն օտարաղբի ձեւերը որ փոխառեալ են հայէն։ Հայերէնէ փոխառեալ բառեր ևնին

վրացին, լազը, մինկերեւը, ուտին, չէրքէզը, թուրքը, քիւրմը, թաթարը, գնչուն, մի քանի հատ ալ ռուսը, եւրոպացիք, պարսիկները, արաբը և ասորին:

Ուրեմն իւրաքանչիւր արմատի վրայ կը խօսուի հինգ բաժնով. բաժիններէն մէկ երկուքը կրնան պակսիլ. եթէ երկրորդը պակսի, նշան է թէ ուղիղ ստուգաբանաւ չէ, եթէ երրորդը պակսի, նշան է թէ անոր վրայ ոչ մէկ քննութիւն եղած է, չորրորդը պակսիլը նշան է թէ բառը այլ ևս կենդանի չէ ժողովրդին մէջ, հինգերորդը պակսիլը նշան է թէ այլոց կողմէ փոխառեալ չէ:

Գանձ այժմ տառերուն. օտարազգի բառեր շատ կան գրքին մէջ, բայց ոմեւ նաժեճ մասամբ եւրոպական է, ինչպէս օրինակի համար Գէտերսընի գործերուն մէջ, որ Զեք տպարանէն լոյս տեսած է¹⁹: Հայերէնէն պէտք է օտմարական բոլորգիրը, անկէ քիչ մը մանր բոլորգիր, շեղատառ և մանր շեղատառ: Այլազգի բառեր (խիստ սակաւաթիւ) կը պատահին՝ արաբական տառերով (պրսկ. , թուրք. , արաբ. , թաթար. , չուրաբ. , ասիդան. , հինասուտանի ևն.), երբայնքէն տառերով, յունարէն և ռուսերէն: Եթէ ուզէք կրնա՞ք ասորականն ալ մոցնել, որովհետեւ դիւրութեան համար ասորականին տեղ ևս գործածած եմ երբայնքին: Գուցէ քիչ խաչեցնեն արաբացի տառերը, բայց ասոնք, ինչպէս և միւս այլազգիները, չափազանց ինչ են գրքին մէջ և ծայրայեղ պարագային կրնանք գուցէ այս եղանակ յապաւելլ, ինչ որ ո՛չ միայն ցանկալի չէ, այլ և վնասարեւր է թէ՛ գրքին գիտական արժանաւորութեան և թէ Միաբանութեանդ գիտական պատուին ու տպարանական անուան: Այն տպարանը որ 50 լեզուով աշխատութիւններ եւնի հրատարակած¹⁹, իմ գրքին տառերուն կողմէ չկրնար նեղութիւն կրել:

Յուշաւորով որ բոլոր պէտք եղած տեղեկութիւնները տուած եմ, կ'սպասեմ Զեք վերջին նպատաւոր պատասխանին:

Մնամ երախեօք ու յարգանքօք

Հ. Յ. ԱՃԱՌԻԱՆ

Նոր-Նախիջևան

1908 Դեկտ. 6

¹ Այսինքն՝ Թուրքիի հայերէն ձեռագրերի ցուցակ:

² Որով ընդարձակ խորագրին է՝ Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց, հրատարակեալ ի Մխիթարեան միաբանութենէ: Հտ. 2, Տանկատան-Գարեգազան: Տեոր Բ. Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Թուրքիոյ:

³ Այն է՝ Վայեիեմ ամսացական քառասուն:

⁴ Մահայն մեղ անյայտ պատճառներով վիեննայի Մխիթարեան միաբանութիւնը չի հրատարակել լեայ. արմ. բառ.:

⁵ Այս ծրագիրը մանրամասնօրէն պարզարանուած է բառարանի առաջարանով:

⁶ Քառասուն Հայկական, հեղ.՝ Մխիթար Աբբայ, երեք հատոր, 1749-1769, Ս. Ղազար:

⁷ Վեր քաղգիր ճայկական լեզուի, հեղ.՝ ՀՀ. Գարբիէ Աւետիքեան, Խաչատուր Միւրմէլեան, Միւրաիւ Ագգերեան, երկհատոր, հատ. Ա, Ս. Ղազար, 1836, հատ. Բ, 1837: Լուսապատճենմովը վերահրատարակուեց Երևանում 19,9-1980:

⁸ Առեւտր քառասուն հայկական լեզուի, հեղ.՝ Հ. Մ. Ագգերեան, 2րդ տպ. Ս. Ղազար, 1865:

⁹ Փշարմալեան Գ., Քաղգիր ճայկական լեզուի, երկհատոր, Պոլիս, 1884:

¹⁰ Զախլախեան Հ. Էմ., Քաղգիր Հայ եւ Իսլական, Ս. Ղազար, 1837:

¹¹ Հ. Ղեւնդ Ալիշան, Հայրուսակ կամ Հայկական բուսաբանութիւն, Ս. Ղազար, 1896:

¹² Տե՛ս նամ. Թ, ծան. 1 և 2:

¹³ Անտուան Միլէ (Antoine Meillet, 1866-1936), Փրահայի տեղական լեզուաբան, հայապէտ, Հր. Անտոնեանի և ուրիշ հայ ստանդաների ստուգիչը Փարիզի Ecole des Hautes Etudes քաղաքային դպրոցում, որ Սորբոնի համալսարանի շէնքում է: Ունի հայերէնագիտական յօդուածներ և աշխատութիւններ:

¹⁴ Տե՛ս նամ. 8, ծան. 8:

¹⁵ Selbstanzeige von Hübschmann, Armenische Grammatik. I. Band. Armenische Etymologie. I. Teil (Indogermanische Forschungen. 8. 1897, 42-49), Selbstanzeige ... Grammatik I. Teil. Armenische Etymologie. II. Abteilung (Indogermanische Forschungen 10, 1899, 41-50).

ՅԻՍՈՒՆ ՏՄԵՐԻ ԱՌԱՋ

ՆՕԹՔ ԵՒ ՆԻՇՔ

ՆՈՐ ԶԵՌՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Վարդավառի կիրակիին (Օգոստ. 4) և նախընթաց երկու օրերու ընթացքին, շաբաթապահոց Ուրբաթի և Տապանակի տօնի Շաբաթ օրը, Ս. Պատրիարք Հօր շնորհաբաշխութեամբ՝ Սրբոց Յովորեանց Մայր Տաճարին մէջ տեղի ունեցան ձեռնադրութիւններ ութ դպիրներու, հինգ սարկաւազներու և երկու տրեզաներու, ամէնքն ալ խարտաւիչակութեամբ Լուսաբարապետ Տ. Մեսրոպ Արքազանի:

Հինգ սարկաւազները շրջանաւարտներն էին ժառանգաւորաց բաժնի վերջին դասարանին: Սարկաւազակեան աստիճանին քարձրացուցան Անդրանիկ Տօնիկեան (Տ. Հայկասեր Վրդ.՝ Ծ. Խ.), Քիլիսցի, Գահիրէէն եկած. Արեգ Բաբուրեան, Զուղացի, Պաշտաւէն եկած. Արմենակ Ոսկերիչեան, Երզնկացի, Գահիրէէն եկած. Պաշիկ Մանուէլեան, Այնթապցի, Հալէպէն եկած. Ազատ Երեցեան, Էլէէրէկցի, Գահիրէէն եկած:

Հինգն ալ, ընդհանուր առմամբ, յաջողութեամբ աւարտած ըլլալով ժառանգաւորացի քառամեայ ընթացքը, վարուց և բարուց տեսակէտով, այսինքն իրենց հոգեւորութեամբը և, արժանաւոր նկատուեցան կրօնական կեանքի: Ուրբաթ երեկոյեան ձեռնադրուեցան կիսասարկաւազ, իսկ Շր. առաւօտ՝ Աւագ Սարկաւազ: Կիրակի օր ձեռնադրուեցան երկու տրեզաներ՝ Տ. Շնորհք և Տ. Արթուր:

(«Սինո», 1985, Թ. Յարի, Սեպտեմբեր, Թիւ 9, էջ 288):

Վերջերս, քօղարկուած և անանուն յօդուածագիր մը, Քղարկից անուան տակ, «էրեբունի» թերթին մէջ կը գրէ. «Երուսաղէմի Պատրիարքը հայկական սրբատեղի մը կը զիջի մզկիթի մը շինութեան համար»: Երուսաղէմի Միաբանութեան և ժողովուրդին ծանօթ է յիշուած աւերակոյտը, որ աւանդաբար կը կոչուի Քովմաս Առաքելի Տունը, և բնաւ հայկական սրբավայր եղած չէ և ոչ ալ հողային սեփականութիւն չայոց Պատրիարքարանի:

Այս մասին երուսաղէմի հայ պատմութեան աղբիւրները երեք են. «Պատմութիւն Երուսաղէմի», երկու հատոր, Յիզբան Սաւալանեանց, որ յիշուած տեղոյն վերաբերեալ ունի հատուած մը (Բ. Հատոր, էջ 1142): «Եսայի Պատրիարք իրաւամբ կը մեղադրուի որ փորձած է տիրանալ Քովմաս Առաքելի Տուն կոչուած աւերակին, որ անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր Մահմետականներու ձեռք կը գտնուէր: Եսայի Պատրիարքը, խաբուելով իր մտերմութիւնը վայելող պաշտօնաններու անմիտ թելադրութիւններէն, չկրցաւ ո՛չ ժամանակը կշռել և ոչ ալ այդ աւերակը Հայոց սեփականութիւն ընելու միջոցները նախատեսել: Այս շրջանին, ազդեցիկ Մահմետական մը վերականգնեց անոր խարխալ պատերը և ծախսողոց Պատրիարքին այդ փլատակին տիրանալու փորձը: Այս անխորհուրդ ձեռնարկը Վանքին արժեք 60,000 դահիկան, այնպիսի ժամանակ մը երբ պարալէքն էր սնտուկը»:

Երուսաղէմի երկրորդ պատմագիրը, Աստուածատուր Եպս. Տէր Յովհաննէսեան

¹⁶ Բաղրուպանեմ Դուկաս (Patrubany), 1861–1924, աշխութեամբ հայ հունգարական լեզուաբան ու բանասէր. ստուգաբանական յօդուածներ ունի ՀԱՍՏԱՄ. Նրա մասին Անի կարծիքը տե՛ս նա՛մ. 26:

¹⁷ Անը Երեւանում ապակետայ Կրատարակէ և այս բարբառներից մի քանիսի ռուսաձևացում իրութիւնները կամ Վենետիկները:

¹⁸ Ինքնագրում՝ այսպէս:

¹⁹ Նկատի աւել ՈՐ արևնեւ զայնտիկ աղօթքը, որ Հ. Յ. Տաշեանը 1893-ին Կրատարակէ և 50 լեզուով, 103 էջ:

(2 հատոր, 1890), որեւէ յիշատակութիւն չունի այս վայրի մասին: Իսկ Մկրտիչ Եպս. Աղանունին, հեղինակ՝ «Հայկական Հին Կանքեր եւ Յկեղեցիներ Սուրբ Երկրին մէջ» գրքին (Երուսաղէմ, 1931), կը յիշատակէ մօտ 70 հին եւ նոր վանքեր, ներառեալ նոյնիսկ Անդրյորդանանի մէջ Քէէէքի եւ Սալթի հայ եկեղեցիները, չունի որեւէ ակնարկութիւն Թովմաս Առաքեալի Տանը Հայոց պատկանելիութեանը մասին:

«Էրեբունի»ի յօդուածագիրը կը մէջբերէ թէ «Շղթայակիր Պատրիարքը գնած է զայն հազար զովթայի, այսինքն 30,000 արծաթ դրամի, ինչպէս կը հաստատուի հին հաշուետումարներով: Յայտնի կ'ընելի սակայն, որ Շղթայակիր վախճանումէն ետք, վաճառողները վերստին տիրացած են այդ Տունին, զոր վերստին կը գնէ Պօղոս Պատրիարք Աղլիանուպոլսեցին»: Եւ յօդուածագիրը կ'աւելցնէ՝ «Այսպէս գրած է «Պատմութիւն Երուսաղէմի» գրքին Բ. Հատոր, էջ 717ը»:

Անպարկեշտ յօդուածագիրը փորձած է այս խնդրին մասնակից ընել Շղթայակիր Պատրիարքին: Փորձեցինք գտնել յօդուածագրին յիշած արքիւրը եւ յիշուած անունը պատմագրին, բայց կարելի չեղաւ, ինչպէս կարելի չէ եղած ցարդ իր յիշած ու գրած սուտերը ստուգել: Յօդուածագիրը կը յիշէ թէ 5-6 տարիներ առաջ մեծ ճակատամարտ մը տեղի ունեցած է Հայ եւ Իսլամ երիտասարդներու միջեւ: Այս ճակատամարտը յօդուածագիրը իր երազին մէջ տեսած է կ'երեւի: Կը յիշէ նոյնպէս թէ Հայոց Պատրիարքը 5-6 տարիներ առաջ դատ բացած է այս կալուածին համար: Սակայն կը հարցնենք յօդուածագիրը զրաբանին թէ կարելի՞ է դատարան ներկայանալ առանց կալուածագրի: Դալով յիշուած նամակի գիւտին, որ ստորագրութիւն չի կրեր, մեծագոյն փաստն է իր կեղծուած ըլլալուն:

Իրողութիւնը հետեւեալն է: Ասկէ բանի մը տարիներ առաջ, Երուսաղէմի Քաղաքապետարանը, իբր վտանգուած շէնք, այս աւերակի նորոգութեան ձեռնարկեց:

Իսլամները իբրեւ սեփականատէր՝ բողոքեցին: Ժամանակ մը վերջ, Իսլամները փորձեցին աւերակը աղօթատեղիի վերածել: Այս անգամ Հնագիտական Բաժինը փակեց տեղը երկաթեայ դռներով եւ հետեւեալ յայտարարութիւնը դրաւ փակուած դրան վրայ, երեք լեզուներով. — Department of Antiquities and Museums. Please, don't throw garbage or dirt. Guilty will be punished.

Յիշեալ յայտարարութիւնները կը դրուին այն վայրերու վրայ, որոնք պետական եւ հնագիտական յուշարձաններ կը նկատուին: Որով այս վայրը մօտ 300 տարի լքուած աւերակ մը ըլլալէ յետոյ, կը նկատուի հնագիտական վայր, որուն ներկայ հանգամանքը կը մնայ անփոփոխ, այսինքն ոչ մէկ պահանջատիրոջ կրնայ պատկանիլ: Տխրահռչակ յօդուածագիրը, որուն ինքնութիւնը ծանօթ է մեզի, իր երեւակայութիւնը շատ հեռուները կը տանի թէ իր մէջբերած նամակին մէկ օրինակը յանձնուած է Ն. Վեհ. Հիւսէյն Թագաւորին:

Չմոռնանք հոս յիշատակելու զաւագրութիւնը բողոքիս ծանօթ այս յօդուածագրին, որ երեք տարիներ է ի վեր յամառօրէն փորձեց հրահրել Իսլամ տարրերը Հայոց Պատրիարքարանի դէմ, փորձելով համոզել զիրենք թէ եղիշէ Պատրիարքն է որ արգելք կը հանդիսանայ Իսլամ աղօթատեղիներու շինութեան: Բարեբախտաբար սակայն ողջախոհ Իսլամները շատ լաւ կը ճանչնային բանսարկուր, եւ վերջապէս համոզուեցան որ խնդրոյ առարկայ եղած աւերակին սեփականութիւնը առարկայ է պետութեան հնագիտական բաժնին եւ իրենց միջեւ:

Ժամանակին շուն մը կար, որ ամիսը անգամ մը գերեզմաննոցներէն կամ աղբի թիթեղներէն ոսկորի կամ աղտոտ քուրջի կտորներ կը բերէր, իր շունի տրամաբանութեամբ կարծելով թէ հաճելի կը դառնայ այս կերպով իր տիրոջը: «Էրեբունի»ի թղթակիցը երեք տարիներ է ի վեր այդ շունին դերն է որ կը կատարէ, զգուցե՛նլով իր տէրերը իր յերկրած սուտերով:

ԵՄՐԱԿՐՈՒԹԻՒՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՔ-ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Եր. 3 Օգոստ. — Ողիզը եւ բռնանց Ս. Գրիգորի Հուսարդին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ուկի Վրդ. Որդիքեան:

● Կիր. 4 Օգոստ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Ս. Կարապետի խառնակն լրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Եր. 10 Օգոստ. — Հայրապետացն Ռքմասի եւ Կիրիզի և Գրիգորի Աստուածաբանին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Գերշ. Տ. Դաւիթ Եպս. Սահակեան, Գերմանիայէն, որ արձակուրդով կը գտնուէր Ս. Աթոռ և որ փափաքած էր մատուցանել Օւխտի Գատարազն:

● Կիր. 11 Օգոստ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատան մատարն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Երզնկէնեան:

● Կիր. 12 Օգոստ. — Այրոր սկսաւ Ս. Կոյրի վերափոխման տօնը կանխով հանդիսաւոր Ս. Գատարազներու մատուցումը՝ Գերմանիայի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին լրայ:

● Եր. 17 Օգոստ. — Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն (431): Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

● Կիր. 18 Օգոստ. — Բաբելոնացի Ս. Աստուածածնի պահոց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արշ. Ալանեան: Ս. Գատարազին ետք կատարուեցաւ Դաղողորդնէքի աւանդական աւարողութիւնը, նախագահութեամբ Լուսարաբապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.:

● Ուր. 23 Օգոստ. — Նախատեսանքը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էլիմիսիան մատարն մէջ: Հանդիսապետն էր Լուսարաբապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.:

● Եր. 24 Օգոստ. — Տօն Շողակաթի Ս. Էջմիածնի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Աստուածածին: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ուկի Վրդ. Որդիքեան:

— Կէսօրէ ետք, Գատար. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կիրիզ Եպս. Գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր ինքնաշարժերով իլան Գերմանիայի ձորը ու լերաշարժերով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Գերշ. Սրբազանը նախագահեց ժամերգութեան և վերափոխման օրհնագին շախմատահին:

— Գիշերահազրին, Նոյն վայրին մէջ պաշտուեալ Եկեղեցիի և Հսկման կարգերուն նախագահեց Հոգշ. Տ. Ուկի Վրդ. Որդիքեան:

Գաշտուեցան նաեւ գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւններ, տեղով մինչև ժամը 10:

● Կիր. 25 Օգոստ. — ՎԵՐԱՓՈՒՅՈՒՄ Ս. ԱՍՏՈՒԱՆՈՒՄԵՆ: Առաւօտուն, դարձեալ Գերշ. Տ. Կիրիզ Եպս. Գլխաւորութեամբ, Հոգեշնորհ Հայրեր ինքնաշարժերով իլան Գերմանիայի ձորը ու լերաշարժերով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Գերշ. Սրբազանը մատուցաւ Երուսաղէմէ Գատարազը՝ Ս. Աստուածածնայ Գերեզմանին լրայ և նախագահեց Անդաստանի արարողութեան:

— Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեալ Անդաստանի և Նախատեսանքի և նախագահեց Գերշ. Տ. Կիրիզ Եպս.:

● Բշ. 26 Օգոստ. — Յիւսէպի մեռելոց: Մայր Տաճարի Ս. Գլխադիր մատարն մէջ պատարագեց Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան: Հանգստեան կարգերուն նախագահեց Գերշ. Տ. Կիրիզ Եպս.: (Հանգստեան կարգ կատարուեցաւ նաեւ դաւիթ՝ Երանշնորհ Տ. Կիրիզ Գատարաբէ շիրմին լրայ):

● Գշ. 27 Օգոստ. — Կէս գիշերէն Ս. Առքաւորքի յետոյ կը կնէջ Մայրավանքի մօտ զանգը: Բիւլ ետք, Հոգշ. Հայրեր ու ժողովուրդ, երկուստեք թէ տարեց, վանքէն ու շրջակայէն, ճամբայ կ'իլլեն դէպի Գերմանիան, ուր Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տիրամօր Ս. Գերեզմանին լրայ պատարագեց Հոգշ. Տ. Աստուածածնով Վրդ. Քէշիշեան: Ներկաներուն ձեռք մարը ստացաւ Ս. Հաղորդութիւն: Վերադարձին արշալոյս էր գրեթէ:

● Եր. 31 Օգոստ. — Է. օր Վերափոխման: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ խորանին լրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

● Բշ. 12 Օգոստ. — Կէսօրէ ետք, Հոգշ. Տ. Բարսեղ Վրդ. Գալէմտէրեան, Հոգշ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան և Տիրա Գէորգ Էփնդլեան ներկայ եղան Տմիթ Աղլիանց Գուլէթի բաղձմեայ Տնօրէն Զօր յուղարկաւորութեան, որ կայացաւ պարժարանի մատարն մէջ, սպա թաղութիւն՝ որ կայացաւ German Colony Մայրապետանոցի պարտէզին մէջ:

● Բշ. 19 Օգոստ. — Կէսօրէ ետք, Ամեն. Ս. Գատարաբէ Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ կայացած յուղարկաւորութեանը Ս. Աթոռոյ երկարամեայ Դիւանապետ և Կառուածոց Գարաւոր Կարգիս Հինգլեանի, որ վախճանած էր Նախորդ օր: Ներկայ էին, բովանդակ Միաբանութեան և բաղձմութեւ ժողովուրդէ զատ, քայր կամայեցներէ հողատերականներ, բոնեք սպա ընկերացան Լուսարաբապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. Էրլխաւորաւ յուղարկաւորութեան Թափօրին մինչև Ս. Փրկիչ, յայտնելէ ետք իրենց վըրտահանութիւնները Գատարաբէ Սրբազանին:

ՀԱՆԳԻՍՏ Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ԴԻԻԱՆԱՊԵՏ ՏԻԱՐ ԿԱՐՊԻՍ ՀԻՆԴԼԵԱՆԻ

Ոչ եւս է ամենուս սիրելին եւ յարգելին՝ Կարպիս Հինդլեանը, Ս. Աթոռոյս կիսադարեան եւ բազմարդիւն Դիւանապետը: Հանգուցեալը մին էր այն ուշագրաւ անձնաւորութիւններէն, որոնց դազադին առջեւէն կարելի չէ անցնիլ առանց ջաշի եւ ափսոսանքի: Հսկայական ու սուղարդագեղ ծառի մը պէս տապալեցաւ ան, խորունկ պարպ մը ձգելով Երուսաղէմի զաւրութին հայ եւ օտար հոգիներուն խորը:

Երբ մարդերը կը հասնին կեանքի պայմաններու այն դասաւորումին, ուր կեանքը իր զառիթափին է հասած, անոնց մահերը տոմսակներ են լոկ՝ զոր պէտք է ունենալ, բաց գտնելու համար մեծ փառքին դուռը: Մարմնի պարտքին այս վերջին տուրքն էր որ վճարեց յաւէտ անմոռաց Կարպիս Հինդլեանը եւ մտաւ յաւիտենական խաղաղութենէն ներս, արրուած՝ կեանքի խռովքներէն, որ բաժինն է բոլոր մահկանացուներուս:

« Երկար է կեանքը անոնց համար, որոնք զուրկ են մտածելու, զգալու եւ ծառայելու բարիքներէն: Սակայն կարճ՝ Կարպիս Հինդլեանի նման մարդերու, որոնք լեցուն

են իմաստութեամբ, գործելու յօժարութեամբ, հոգեկան կորովով եւ իր ժողովուրդին ու Եկեղեցիին ծառայելու կարելիութիւններով:

Ամէն ուշադրութիւն Ս. Աթոռէն, բայց մանաւանդ իր կողակցէն, որ պահապան հրեշտակը եղաւ իրեն, եւ զաւակներէն, որոնք իր հիւանդութեան վերջին տարիներուն խնամարկուններ դարձան իրեն, անկարող եղան աւելի երկարելու իր թանկագին կեանքը: Սակայն գգուանքին եւ գորովին համար՝ որոնցմով շրջապատուեցաւ ինքը շարունակ եւ ջնջը իր հաւատքին շնորհիւ մանաւանդ՝ ան կը գոցէր իր նայուածքը կեանքի լոյսին, բարի մպիտը շրթներուն:

Հիմա որ այլեւս մեր մէջ չունինք զինքը, մեր միտքը կ'անդրադառնայ կեանքին, տարիներուն՝ զոր ան ապրեցաւ մեզի հետ: Հանգուցեալ Կարպիս Հինդեանը յիսուն տարիներէ ի վեր անուն մըն էր Երուսաղէմի Հայութեան եւ օտար շրջանակներէն ներս: Զակաւագրուած մեծութիւններու առասպելին դժուար է հաւատալ, որովհետեւ ամէն բան մեր կեանքին մէջ յարաբերական է, ժամանակին եւ առիթներուն կապուած: Սակայն կարելի չէ հաւատալ հիգին, աշխատանքին, ինքզինքը արժեւորելու գաղափարին, երբ միտքն ու հոգին որդեգրուած ծրագրի մը համաձայն կը տանին կեանքի պայքարը: Այդ տեղակէտով Կարպիս Հինդեանը հերոս մը եղած է, անաղմուկ եւ աննահանջ: Իրրեւ հայ եւ Ս. Աթոռոյս պաշտօնատար, պատիւ. կը բերէր իր ազգին եւ յարգանք կը պարտադրէր օտարներուն:

Ենած էր 1897ին՝ Թալաս, անդրանիկ զաւակը իր ծնողաց: Նախնական կրթութիւնը ստացած էր Թալասի, Կեսարիոյ Կիւլպէնկեան Վարժարանը, յետոյ՝ 1912–1914 Ատանա, Ժէզուիթներու դպրոցը: Հայրը, Աւետիս Հինդեան, պետական պաշտօնատար ըլլալուն համար, իրենց պիտի խնայուէր 1915ի տըստրը, եթէ ընդունէին Իսլամութիւնը: Սակայն անոնք, ընտանիքով, կը բաժնեն իրենց ժողովուրդին ճակատագիրը եւ կը թռնեն արքորի ճամբան:

Ժամանակ մը փախստական կը մնայ Հալէպ, յետոյ կ'անցնի Թաշտումազ եւ կ'աշխատի Գերմանական երկաթուղիի ընկերութեան մէջ: Հոս կը հանդիպի Թէդդիկին եւ ուրիշ հայ արքորեայներու, կը ձերբակալուի իր ազգայնական գործունէութեան համար եւ կը բանտարկուի, հազիւ ազատուելով կախաղանէն: Թէդդիկը կը յիշէ այս պարագան իր «Ամէնուն Տարեցոյցը»ին մէջ: Յետոյ կ'անցնի Ատանա եւ կը մտնէ Անգլիական բանակի ծառայութեան, իբրեւ թարգման: Զինադադարէն վերջ, Անգլիական ուժերու հետ կը շրջի Անատոլիոյ զանազան շրջաններ եւ կը գործակցի հայերու կողմէ թուրք ռմբագործներու հետապնդման:

1921ին պաշտօնով Պոլիս կը հրաւիրուի Անգլիացիներու կողմէն, իբրեւ ներկայացուցիչ միջ–դաշնակցային մարմինին, որուն գլխաւոր պաշտօնն էր խուզարկել մարդատար նաւերը: Հոս իրեն կ'ընկերանայ Պր. Կարապետ Նուրեանը, յետոյ Դիւանապետ Ս. Աթոռոյ, կազմելու համար թուրք ռմբագործներու ցանկերը: 1923ին, երբ Դաշնակիցները կը հեռանան Պոլսէն, իր պաշտօնի բերմամբ կը փախցնէ Հայ Հանրապետութեան Պոլսոյ վերջին դեսպանը՝ Պր. Թախթամեան եւ հիւպատոսը՝ Պր. Էպիֆանիան, դեսպանատան ամբողջ կազմով եւ արխիւներով, ինչպէս նաեւ հարիւրի մօտ հայեր եւ իրենց հետ Տըթ. Զայեան եւ Կարտապետ Նուրեան: Նոյն տարին կը մեկնի Յունաստան, ապա Պէյրութ, ուր կը պաշտօնավարէ իբր Ֆրանսերէնի ուսուցիչ Ֆրէնկերու դպրոցին մէջ:

† 1926ին, Դուրեան Պատրիարքի օրով, կը հրաւիրուի Երուսաղէմ եւ շուրջ վաթսուն տարիներ, հինգ Պատրիարքներու շրջանին, կը ծառայէ Հայոց Պատրիարքարանէն ներս, իբրեւ Կալուածոց Քարտուղար եւ ապա Դիւանապետ: 1934ին կ'ամուսնանայ Ատրինէ Կիւտէնեանի հետ եւ կ'ունենայ երեք զաւակներ՝ Աւետիս, Աշխէն եւ Գէորգ: Այս վերջինը այժմ կը վարէ Ս. Աթոռոյ Դիւանապետի պաշտօնը:

Հանգուցեալը ազնիւ էր եւ պարտաճանաչ: Հաւատքն էր իր ամենէն մաքուր շնորհը իբրեւ աղբիւր իր պարտաճանաչութեան եւ անձնութեան: Նախանձախնդիր

էր Ս. Աթոռոյ պատուոյն եւ յառաջդիմութեան: Իր մահը խոր ցաւ պատճառեց բոլոր զինքը մանչցողներուն, մանաւանդ Ս. Աթոռոյ հոգեւոր պետին եւ մարդը Միաբանութեան, որոնք պարկեշտ եւ կարող գործակից մը կը կորսնցնէին յանձին հանգուցեալին:

Ազնիւ եւ պարտաճանաչ մարդոց հոգիին բացատրութիւնը պէտք է որոնել յաճախ հոգիին մէջ այն ժողովուրդին, որուն զաւակներն են անոնք: Ազգին նկարագրին մէջ ծածկուած բարացուցական շւղերն են որ կը յայտնուին, ոսկի զանակներու նման, իր այս կամ այն զաւկին բարոյականին մէջ: Բարեպաշտ մօր մը, ազնուական հօր մը, որոնցմով այնքան հարուստ եղած են Կեսարացի հայ ընտանիքները: Համոզուած ենք ի սրտէ, թէ հանգուցեալ Կարպիս Հինդլեանը, իր ազգին ծոցածին ծնունդը, անոր հոգիին ամենէն հարազատ ներկայացուցիչներէն մին եղաւ մեր մէջ:

Կը հաւատամ թէ սիրելի Կարպիս, երբ կը գոցէիր նայուածքդ կեանքի ստուերին, զգացիր թէ հովէն քշուած խնակ մը չես եղած եւ կրնաս ճակատաբաց կենալ Յաւիտենականին առջեւ, զի բու կեանքդ, յաւէտ անմոռաց Անոր քեզ շնորհած քանքարներուն շահագործումը եղաւ երկրի վրայ, ի շահ ազգիդ, եկեղեցիիդ եւ սիրելիներուդ:

Այժմ հեռու մեզմէ, գէթ մարմնով, կեցած ժամանակին ետեւ, սրբուած ու պարգուած հոգիով, անհուն ներողամտութեամբ կը նայիս մեզի: Բայց մենք չենք հաւատար թէ արժանիքը, սէրը, երախտիքը կրնան մեռնիլ: Դազաղը նաւ մըն է որ կը տանի մարմինը լոկ: Այս խորունկ զգացումով, Ս. Հոգիի մխիթարութիւնը իր հարս-զատներուն, ինչպէս նաեւ բոլոր իր մահովը վերաւորուած հոգիներուն:

Սէր ու յարգանք իր յիշատակին:

ԽՄԲ.

Ս. ԱԹՈՌՈՑՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ԾՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԾ Է ՀԵՏԵԻՆԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

«Ազգը չէ Մեռած, եւ Անհնար է որ Մեռնի» — Թէոդիկ, Բանտի և Աքսորի Տարիներ: Ներածական խօսքով՝ Գարեգին Բ. Կաթողիկոսի: Անթիլիաս, Տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Կիլիկիոյ, 1985, էջ 175:

Դաւաւոր Արուեստագէտը՝ Թլկաթինցի (Յովհաննէս Յարութիւնեան), 1860–1915 — Պէպօ Սիմոնեան: Առանձնատիպ՝ արտատպուած «Հասկ» Հայագիտական Տարեգիրքի Նոր Երջանի Բ.–Գ. Տարիներու Հատորէն (1981–82): Անթիլիաս:

Հէքիաթ Հայաստանի Մասին — Պէպօ Սիմոնեան, Պէյրութ, 1979:

Ռորհրդային Հայաստանի Դրոշներու Զ. Համագումարը — Պէպօ Սիմոնեան, Պէյրութ, Տպ. Երբակ, 1971, էջ 31:

Մուլէն Մուլէն Երկնքի (Արձաւ էջեր) — Պէպօ Սիմոնեան, Պէյրութ, Հրատ. Կ. Տօնիկեան և Որդիք, 1980, էջ 295:

Սայաթ–Նովա — Առաքել Պատրիկ: Թատերախաղ Զորս Դործողութեամբ, Պէյրութ, Տպ. Տօնիկեան, 1985, էջ 89:

Հայերը Լիբանանի Մէջ (Ե. Հատոր) — Սիսակ Յակոբ Վարժապետեան: Հանրաքիտաբան Լիբանանահայ Գաղութի, 1920–1980 Երջան: Պէյրութ, Համազգայինի Վահէ Սէթեան Տպարան, 1983, էջ 515:

Ամբողջ Ֆրուզայիլիան (Քրոնիկներ) — Ֆապիօ Թոմպարի: Արժանացած Տասներու Դրական Մրցանակին 1929 թ., Իտալիէնէ Թարգմանեց՝ Արամ Յ. Ղորղորեան: Զորքոք Տպագրութիւն՝ 1933 թ.: Փարիզ, Տպ. Ազէտ, 1985, էջ 305:

Մաղկաւէտ Դարաստանին մէջ — Արամ Յ. Պետրոսեան: Դիմանկարներ Լոյսի Աշխարհէն: Փարիզ, Տպարան Ազէտ, 1984, էջ 576:

Հուսապսակ — Յակոբ Մոմճեան: Յաւերժական Քերթուածներ: Սաննուա, Ֆրանսա, 1985, էջ 84:

Ողբերգուլիկ Մատեան Եղծ Ահաբեկոց — Խաչիկ Ի. Փիլիկեան: Եօթը Գիր Սփիւռ-
քէն: Լոնտոն, «Հարօ» Հրատարակութիւն, 1984, էջ 31:

Առիւծները — Բաֆֆի Քէպպսեան, Նկարներ՝ Քրիսթին Սալերի: Իսթանպուլ, էջ 57,
Խորտակուած Քառակը — Բաֆֆի Քէպպսեան, Իսթանպուլ, 1983, էջ 150:

Իմ Տողերս — Իրմա Աճեմեան: Իսթանպուլ, Մուրատ Օֆսէթ, 1985, էջ 144:

Մի Աղջիկ ու Արեւ — Լուսիկ Մեկիքեան: Նիւ Եորք, Ոսկեառ Հրատ., 1982, էջ 329:
Սուրբեր Մանուկներու Համար — Լուիզ Գալէմէրեան և Պարպըրա Յովսէփեան,
Թարգմանեց՝ Նուպար Քիւփէլեան: Գծադրիչ՝ Սիրան Գարրիէլեան: Նիւ Եորք,
Ս. Վարդան Մատենաշար, 1983, էջ 79:

Տարեգիրք Ամերիկահայ Միջազգային Գուլէճի, Լա Վէռն, Գալիֆ., 1979-1984:

Քսանհինգ-ամեակ Կոմիտաս Երգչախումբի, 1958-1983: (Հայերէն և Անգլերէն): Նիւ
Եորք, Տպարան Մայքըլ Քէյն (Քէհեայեան): Հատոր Ա., էջ 1-299, Հատոր Բ.,
էջ 300-581, 1984:

Ընտիր Երգեր — Սիրվարդ Գարամանուկ. Հրատ. Հ. Բ. Ը. Մ. Ալեք Մանուկեան
Մշակութային Հիմնադրամ: Նիւ Եորք, 1983, էջ 68:

Դոյապատճառը Կեանքիս (Սիրելի-Երգել-Մտախել) — Սամուէլ Պաղգալեան, Փա-
սատիւ, Գալիֆոնիա, Հրատ. Հայ Աճաշունչի Գուլէճի, 1985, էջ 182:

Խաչակիրներու Դրսութեան Շրջանը Ուռնայի մէջ և «Ողբ Եղեւսիոյ» — Ներսէս Շնոր-
հալի Կլայեցեայ — Զարեհ Վ. Որբերեան: (Պատկերազարդ): Լոս Անճելըս, Գալի-
ֆոնիա, 1984, էջ 1-171 և 172-198:

Վահէ-Վահեան (Ծննդեան 75 և Գրական Գործունէութեան 50ամեայ Յոբելեանին
Առիթով) — Անդրանիկ Փալատեան (Կազմեց և Խմբագրեց): Կենսագրական գի-
ծեր, Քերթուածներ և արձակ էջեր, Վկայութիւններ, Նամակներ, Լուսանկար-
ներ: Նիւ Եորք, Տպ. Ռոզըբեր (Նիւ Ճըրսի), 1985, էջ 36:

Հայկական Կրիկիոյ Եզատագրական Պայքարը (Եռչեր և Նօթեր) — Վահրամ Կէօքճե-
ան: Թաւաշարան՝ Անդր. Փալատեանի Պոսթըն, Տպ. «Պայքար», 1979, էջ 189:

Յոբելեան Յակոբ Ասատուրեանի Գրական Դործունէութեան: Կիրակի, 3 Յունիս 1984,
Նիւ Եորք: Նիւ Ճըրսի, Հրատ. Թէքէեան Մշակութային Միութեան, 1984:

Ոսկեղար եւ Մատենագիրներ — Կարօ Պետրոսեան: Հրատ. Հիւսիսային Ամերիկայի
Արեւմտեան Թեմի Ազգային Առաջնորդարանի: Կլէնտէյլ, Գալիֆոնիա, Ալթօ
Փրինթինկ Բամփընի, 1984, էջ 150:

Յիսնամիայ Յոբելեան Ռուբէն Գրիգորեանի Երաժշտական Գործունէութեան — Մ. Մի-
նասեան (պատրաստող): 1979:

Քահանայական Ձեռնադրութեան Քսանհինգամեակ (1959-1984) — Վազգէն Եպս. Քէ-
չիշեան: (Հայերէն և Անգլերէն): Գրքոյի պատրաստութիւն՝ Եղնիկ Վրդ. Կոզմ.
Եղի Պէմէլեան: Ութըմոնթ, Գանատա, Առաջնորդութիւն Հայոց Գանա-
տայի, Տոյաշարութիւն և Տպագրութիւն՝ Տիգրան Ա. Մանուկեան, 1984:

Յիշատակի Դրոյկ (1915-1985) — Մոնթթէալ, Գանատա, Հրատ. «Հորիզոն» Շաբա-
թաթերթի, 1985, էջ 32:

Վահրամ Մովսեան — Գէորգ Մարաշեան: Պ. Այրէս, Հրատարակութիւն Թէքէեան
Մշակութային Միութեան, 1984, էջ 178:

Խորհրդային Հայաստանի Աշխարհագրութիւն — Կարապետ Յ. Ջէրգէլեան և Գրիգոր
Ե. Աւագեան: Երևան, «Լոյս» Հրատարակութիւն, 1984, էջ 182:

Օրգականական Քիմիա — Լ. Ա. Յվեկով: Դասագիրք Միջնակարգ Դպրոցի Համար:
Առաջին Հրատարակութիւն: Թարգմանիչներ՝ Մ. Ջրբաշեան և Ա. Էլբակեան:
Երևան, «Լոյս» Հրատարակութիւն, 1969, էջ 258:

Տէրունական Աղօթքը — Սեպուհ Ծ. Վրդ. Սարգիսեան: Անթիլիոս, 1985, էջ 63:
 Մուսա Տաղի Գառասուն Օրերը — Ֆրանց Վերֆէլ, Թարգմանեց՝ Տքթ. Բ. Փափազ-
 եան, Հատոր Առաջին — 1984 — էջ 347, Հատոր Երկրորդ — 1984 — էջ 267: Հա-
 տոր Երրորդ — 1985 — էջ 327: Անթիլիոս, Տպ. Կաթողիկոսութեան Կրթիկիոյ,
 «Ես Սեւ եմ... Բայց Գեղեցիկ» — Արամ Սեփեթճեան, Պէյրութ, 1985, էջ 157:
 Լուսացնցուդ — Եղուարդ Բազումեան: Հոգեհոս Աւետիկներ, (Քերթուածներ), Փա-
 սատիւ, Գալիֆօրնիա, 1984, էջ 251:
 Հոգեկան Յոյզեր (Բ. Հատոր) — Վեր. Նշան Գ. Խաչատուրեան, Մարսէյ, Տպագրու-
 թիւն «Բանբեր»ի, 1985, էջ 378:
 Բառուղիներ — Նազարէթ Թօփալեան, Ժամանակագրութիւն Երէկի, Փարիզ, 1981:
 Տպուած Պէյրութ, Տօնիկեան Տպարան, 1981, էջ 165:
 Կարօտի Նամակ — Նազարէթ Թօփալեան, Ժամանակագրութիւն Վաղուան, Փարիզ,
 1979: Տպուած Պէյրութ, Տօնիկեան Տպարան, էջ 82:
 Պանդոկ Հիւսիս-Արեւելք — Նազարէթ Թօփալեան, (Ժամանակագրութիւն Վաղուան),
 Փարիզ, Տպարան Մօրիս Ֆօթօ, 1983, էջ 102:
 Զգացականութեամբ Մեղանչելով... — Նազարէթ Թօփալեան, Վառնա Թէքէեանի
 Նամականիք — Քննական Մօտեցումի Փորձ ժը, Փարիզ, 1985, էջ 60:
 99 Նոր Գառեակներ — Մուրատ Մանուկեան, Երուսաղէմ, 1985, էջ 99: ✓

(Շարունակելի)

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅՆԱՆ
 Գորակար Մանեկադարմի

✠ **Լ Ո Յ Ս Տ Ե Ս Ա Ն** ✠
ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆՔ — ՏՈՀՄԱԿԱՆՔ
 Ե Ղ Ի Վ Ա Ր Դ
 (Քերթուածներ)
 Էջ՝ 168

Տ Ա Ղ Ա Ր Ա Ն
 Ե. Տպագրութիւն — էջ՝ 383

ԸՆԹԱՑՔ Ի ԳՐՈՑ ԲԱՐԲԱՌ
 Ե Ղ Ի ԵՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԴՈՒՐԵԱՆ
 (Ա. ՏԱՐԻ)
 ԺԱ. Տպագրութիւն — էջ՝ 100

ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳԻ
 Գ. Տպագրութիւն — էջ՝ 196

Ժ Ա Մ Ա Գ Ի Ր Ք
 (ԳՐՊԱՆԻ)
 Ը. Տպագրութիւն — էջ՝ 672

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՓՈԽԱՆ ԽՄԱՍԳՐԱԿԱՆԻ

— «Երուսաղեմի Տազնապը»	Ե.	226
Դասասանագիրք Շնորհ Պարհ. Գալուսեանի	Շ. Ք. Պ.	234
Վերաբացուող վերքեր	Ե.	241

ԱՍՏՈՒԱԶԱՐԱՆԱԿԱՆ

— Տեսական աստուածաբանութիւն	ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ	247
-----------------------------	--------------------------	-----

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

— Տիրամայրը	ԳԵՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԵԱՆ	253
-------------	---------------------	-----

ԲԱՆԱՍՏԵՂՆԱԿԱՆ

— Շարք Եւր խորական գիտեցեալ (Բ.)	ԵՂԻՎԱՐԴ	255
— Շարք Եւր խորական գիտեցեալ (Գ.)	»	264
Հրաշեայ Անառեանի Նամակներէց Վիեցնայի		
Մխիթարեաններին	Հրաշ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ	272

ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

— Նոր ձեռնադրութիւններ		276
Նորք եւ ճիւղ	ԽՄԲ.	276

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

— Եկեղեցական-Բեմական		278
— Պատգամական		278

ՏԵՐՈՒՆԻ

— Կարպիս Հինդլեան	ԽՄԲ.	279
Ճանկ՝ Կիւլպեկեան Մասեմադարանի կողմէ ասացուած զգեալ		281